

Həşimov Rasim Həsən oğlu “Azərbaycanda aqrar islahatların reallaşmasının
dövlət təminatı”

M Ü N D Ə R İ C A T

G İ R İ Ş	3-7
I FƏSİL: DAVAMLI İNKİŞAFDA AQRAR İSLAHATLARIN ZƏRURİLİYİ VƏ MÜASİR VƏZİYYƏTİ.....	8-28
1.1. Bazar iqtisadiyyatına keçidin mahiyyəti və xüsusiyyətləri.....	8-14
1.2. Aqrar sahədə dayanıqlı inkişafı təmin edən amillər.....	15-20
1.3. Azərbaycanla aqrar islahatların həyata keçirilməsinin müasir vəziyyətinin təhlili və qiymətləndirilməsi.....	21-28
 FƏSİL II. AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASINDA AQRAR İSLAHATLARIN TƏNZİMLƏNMƏSİNİN NORMATİV-HÜQUQİ TƏMİNATI.....	29-50
2.1. Respublikamızda aqrar islahatların fəaliyyətinin tənzimlənməsini təmin edən normativ-hüquqi aktlar sistemi.....	29-35
2.2 Aqrar sahədə davamlı inkişafın təmin edilməsinə yönəldilmiş dövlət proqramları və onların icrasının müasir vəziyyətinin təhlili.....	36-42
2.3. Respublikamızda aqrar islahatlar, onların gedişi və müasir vəziyyəti..	43-50
 III FƏSİL: AQRAR İSLAHATLARIN DAVAMLI İNKİŞAFININ DÖVLƏT TƏMİNATI.....	51-88
3.1. Davamlı aqrar islahatların formalaşdırılmasının inkişaf istiqamətləri.....	51-57
3.2. Dayanıqlı inkişaf strategiyası və reallaşmasının regional mexanizmləri.....	58-66
3.3. Azərbaycanda aqrar islahatların regional inkişaf aspektləri və dövlət təminatı.....	67-88
NƏTİCƏ.....	89-92
İSTİFADƏ OLUNMUŞ ƏDƏBİYYAT.....	93-94

GİRİŞ

Mövzunun aktuallığı. Müasir Azərbaycanın qurucusu, inkişafın Azərbaycan modelinin müəllifi Ümummilli lider Heydər Əliyev strategiyasının həyata keçirilməsi nəticəsində ölkədə siyasi və makroiqtisadi sabitliyə nail olunmuş, iqtisadiyyatın bütün sahələrində köklü islahatlar aparılmış, dinamik sosial-iqtisadi inkişafın möhkəm təməli yaradılmışdır.

Ölkəmizdə aqrar islahatların həyata keçirilməsinin başlıca məqsədi bazar iqtisadi münasibətlərinə uyğun xüsusi təsərrüfat formalarının təşkilinə nail olmaqdan və aqrar bölmənin bütün sahələrində sahibkarlığı hər vasitə ilə inkişaf etdirməkdən ibarətdir. Qeyd etmək lazımdır ki, respublikamızda aqrar islahatları aparmaq məqsədilə Dövlət Aqrar İslahat Komissiyası, yerli və rayon aqrar islahat komissiyaları yaradılmış, onların hüquqları, funksiyaları, vəzifələri və iş qaydaları müvafiq olaraq əsasnamələrdə təsdiq edilmişdir.

Prezident İlham Əliyevin çevik və işlək mexanizmlər əsasında gerçəkləşdirdiyi islahatlar nəticəsində respublikada aqrar-sənaye kompleksini inkişaf etdirmək, ərzaq təminatını yaxşılaşdırmaq üçün ilk növbədə qanunvericilik bazası təkmilləşdirilmişdir. Dövlət proqramları və digər qəbul olunmuş sənədlərdən irəli gələn vəzifələrin yerinə yetirilməsi, o cümlədən fermerlərə maliyyə və texniki dəstəyin göstərilməsi, sahibkarlığın inkişafı, regionlarda infrastruktur layihələrinin həyata keçirilməsi əhalinin istehlakında yerli məhsulların xüsusi çəkisinin artmasını təmin etmişdir.

Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 11 fevral 2004-cü il tarixli fərmanı ilə qüvvəyə minmiş «Azərbaycan Respublikası regionlarının sosial-iqtisadi inkişafının Dövlət Proqramı» (2004-2008-ci illər, 2009-2013-cü illər) regionlarda istehsal və emal müəssisələrinin yenidən qurulması, infrastrukturun inkişafına, yeni iş yerlərinin açılmasına əlverişli şərait yaratmışdır. Regionların hərtərəfli inkişafı sahəsində 2004-cü ildən başlanılmış məqsədyönlü siyasətin davamı olaraq "Azərbaycan Respublikası regionlarının 2014-2018-ci illərdə sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramı" hazırlanmışdır.

"Azərbaycan Respublikası regionlarının 2014-2018-ci illərdə sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramı"nın icrası ölkə iqtisadiyyatının inkişafında mühüm əhəmiyyət kəsb etməklə, makroiqtisadi sabitliyin təmin olunmasında, regionlarda sahibkarlıq fəaliyyətinin genişlənməsində, yeni müəssisələrin və iş yerlərinin yaranmasında, irimiqyaslı infrastruktur layihələrinin həyata keçirilməsində, kommunal xidmətlərin səviyyəsinin yüksəldilməsində, aqrar sənaye komplekslərinin inkişafı və nəticədə əhalinin rifah halının daha da yaxşılaşdırılmasında o,cümlədən yoxsulluq səviyyəsinin aşağı düşməsində müstəsna rol oynayacaqdır.

Ümummilli liderin başladığı islahatlar onun siyasi varisi, dövlət başçısı cənab İlham Əliyev tərəfindən uğurla davam etdirilmiş, ölkədə aqrar sahənin dinamik inkişafı təmin edilmişdir. Məhz dövlət başçısının ardıcıl diqqət və qayğısı, qəbul etdiyi dövlət proqramları, imzaladığı sərəncamlar sayəsində ölkədə aqrar islahatlar öz uğurlu həllini tapmışdır.

Azərbaycan kənd təsərrüfatının inkişafı baxımından böyük potensiala malik ölkələrdən hesab olunur. Hazırda ölkəmizdə aqrar sektorun inkişafı əhalinin əsas kənd təsərrüfatı məhsullarına olan tələbatını ödəməyə imkan verir. Aqrar sektorun inkişafı, əhalinin ərzaq təhlükəsizliyinin təmin edilməsi "Azərbaycan - 2020: Gələcəyə Baxış" İnkişaf Konsepsiyasında da əsas istiqamətlərdən biri kimi nəzərdə tutulur. Bu sahədə atılan ən mühüm addımlardan biri də 8 ili əhatə edən "2008-2015-ci illərdə Azərbaycan Respublikasında əhalinin ərzaq məhsulları ilə etibarlı təminatına dair Dövlət Proqramı"dır. Dövlət Proqramının əsas məqsədi ölkənin hər bir vətəndaşının sağlam və məhsuldar həyat tərzini üçün onun qəbul edilmiş normalara uyğun ərzaq məhsulları ilə tam təmin edilməsinə nail olmaqdır.

Tədqiqatın predmet və obyektı. Yeni iqtisadi şəraitdə ölkə iqtisadiyyatının əsas tərkib hissəsi olan aqrar sahədə müasir tələblərə uyğun geniş təkrar istehsalı qurmaq, sahənin dayanıqlı inkişafını təmin etmək aqrar islahatların ikinci mərhələsinin qarşısında duran tarixi bir vəzifədir.

Aqrar sahənin təbii amillərdən asılılığı, maddi-texniki bazasının zəifliyi, qiymət disparitetinə məruz qalması, digər sahələrə nisbətən rəqabət

qabiliyyətinin aşağı olması və az gəlirliyi onun inkişafına istiqamətlənmiş proqramların yeni tələblər baxımından işlənilməsinə və reallaşdırılmasına xüsusi diqqət verilməsini tələb edir. Aqrar sahənin dayanıqlı inkişafı qeyd edilən obyektiv səbəblərlə yanaşı həm də ölkədə fəaliyyətdə olan iqtisadi sistemin tipindən, xüsusiyyətlərindən, istehsal münasibətlərinin formalaşma səviyyəsindən və bu sahədə dövlətin iqtisadi siyasətinin reallaşdırılması imkanlarından, onun prinsiplərindən, forma və metodlarından bilavasitə asılıdır.

Tədqiqatın əsas məqsədi və vəzifələri. Aqrar iqtisadiyyatın dövlət tənzimləməsinin səmərəliliyi aqrar sahənin maliyyə vəziyyətinin stabiləşdirilməsi məqsədini güdür. Sahənin etibarlı maliyyə durumunun təmin edilməsi kənd təsərrüfatı əmtəə istehsalçılarının geniş təkrar istehsal fəaliyyətinin aktivləşdirilməsinə, istehsalın tabelliyyənin yüksəldilməsinə və bütövlükdə aqrar sahədə fəaliyyət göstərən təsərrüfat-maliyyə subyektləri arasında əlverişli maliyyə münasibətlərinin formalaşmasına imkan verməlidir. Bu isə, aqrar sahədə kapitalın sürətli dövriyyəsinə əlverişli şərait yaratmaqla, sahənin investisiya cəlbəediciliyini artıracaqdır. Dövlətin iqtisadiyyatı tənzimləyən institutları bazar təsərrüfatının səmərəli fəaliyyət göstərməsinin vacib elementlərindədir. Məhz buna görə, indiki dövrdə Azərbaycanda aparılan iqtisadi islahatlar, birinci növbədə dünya bazarında rəqabətqabiliyyətli olan iri korporativ sektorun genişlənməsinə yönəltməlidir.

Tədqiqatın nəzəri-metodoloji əsasları. Azərbaycan Respublikasının müvafiq qanunları, Respublika Prezidentinin aidiyyəti olan fərman və sərəncamları, respublika hökumətinin qərarları, sərəncamları, ölkə iqtisadçı alimlərinin əsərləri təşkil edir. Tədqiqat prosesində statistik təhlil, qruplaşdırma və müqayisə, elmi abstraksiya, məntiqi və elmi ümumiləşdirmə metodlarından istifadə edilmişdir.

Tədqiqatın informasiya bazası və işlənməsi metodları. Tədqiqat işində əsas informasiya bazası kimi öz araşdırmalarıma, son illərdə nəşrdən çıxmış yerli və xarici ədəbiyyatlara istinad olunaraq yeni məlumatlardan istifadəyə, həmçinin internet resurslarına, dövlət orqanlarının saytlarına, o cümlədən ölkədə

sahibkarlığın inkişafına yönəldilən tədbirlərin, forumların hesabatların, Konstitutsiyamızın müvafiq bəndlərinə müraciət olunmuşdur. Azərbaycan Respublikası Statistika Komitəsinin, Azərbaycan Respublikası Kənd Təsərrüfatı Nazirliyinin, tədqiqata cəlb olunmuş regionun aqrar-sənaye müəssisələrin statistik materialları, ixtisaslaşdırılmış elmi nəşrlər, ölkəmizdə və xaricdə nəşr olunan elmi əsərlər, dövrü mətbuatda dərc edilən məqallər, elmi-praktiki konfrans materialları, internet saytlarındakı informasiya materialları təşkil edir.

Tədqiqatın elmi yeniliyi. Ölkəmizdə müstəqillik qazandıqdan sonra aqrar sahənin inkişafında xeyli işlər görülüb: Sahibkarlığa Kömək Komitəsi və həmin komitənin nəzdində Sahibkarlığa Kömək Milli Fondu yaradılıb, "Aqrar islahatlar haqqında", "Sahibkarlıq fəaliyyəti haqqında Qanun və "Azərbaycan Respublikasında kiçik və orta sahibkarlığa Dövlət Köməyi Proqramı" qəbul edilib. Aqrar sahənin fəaliyyəti haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu bütün mülkiyyət formalarının bərabərliyi prinsiplərinin həyata keçirilməsi, müstəqil olaraq fəaliyyət sahələri seçilməsi və iqtisadi qərarlar qəbul edilməsi əsasında təşəbbüskarlığın və işgüzarlığın geniş vüsət alması üçün əlverişli şəraitin yaradılmasına yönəldilmişdir. Özəlləşdirmə və aqrar islahatlar inamla həyata keçirilir, müxtəlif mülkiyyət formaları inkişaf etdirilir, sahibkarlığın fəaliyyəti dövlət tərəfindən tənzimlənir. Tədqiqatın elmi yeniliyi isə məhz bu inkişaf proqramlarının sahibkarlıq fəaliyyətində yaratdığı dönüş nöqtəsinə xüsusi diqqət yetirməkdir.

Tədqiqatın praktiki əhəmiyyəti. Sahibkarlığın inkişafının aktuallığını nəzərə alıb dissertasiya işimi bu mövzuya həsr etdim. Dissertasiya işi girişdən, 3 fəsildən, 9 paragrafdan, nəticə və təkliflərdən və istifadə olunmuş ədəbiyyat siyahısından ibarətdir.

Birinci fəsil "Davamlı inkişafda aqrar islahatların zəruriliyi və müasir vəziyyəti haqqındadır. Burada aqrar sahədə bazar iqtisadiyyatına keçidin mahiyyəti, bazar iqtisadi sistemində yeri və rolu, aqrar sahədə davamlı təmin edən

amillər formaları, onların müasir vəziyyəti, aqrar islahatların həyata keçirilməsinin təhlili və qiymətləndirilməsi öz əksini tapır.

Dissertasiya işinin ikinci fəsilində ölkənin xalq təsərrüfatında aqrar islahatların tənzimlənməsi onları təmin edən normativ hüquqi aktlar və bu sahədə həyata keçirilən dövlət proqramlarının təhlilindən bəhs edir. Həmçinin bu fəsildə aqrar islahatların gedişi, inkişaf dinamikası, sosial-iqtisadi inkişafda onun rolunun qiymətləndirilməsi, dövlət tərəfindən stimullaşdırılmasının müasir vəziyyəti məsələləri öz həllini tapır.

Üçüncü fəsil ölkə iqtisadiyyatında aqrar islahatların formalaşmasının inkişaf istiqamətləri, onun dövlət təminatı və inkişafının gücləndirilməsi istiqamətlərini əhatə edir. Belə ki, bu mövzu ətrafında ölkə iqtisadiyyatında aqrar islahatların inkişaf aspektləri və reallaşma istiqamətləri, o cümlədən aqrar sahənin regionlara təsiri və onların inkişaf dinamikası, mövcud olan problemlər və onların aradan qaldırılması yolları, aqrar sahənin inkişafının dövlət tərəfindən stimullaşması istiqamətləri kimi məsələlər ətraflı işərh olunur.

I FƏSİL: DAVAMLİ İNKİŞAFDA AQRAR İSLAHATLARIN ZƏRURİLİYİ VƏ MÜASİR VƏZİYYƏTİ

1.1. Bazar iqtisadiyyatına keçidin mahiyyəti və xüsusiyyətləri

XX əsrin 90-cı illərinin əvvəllərindən etibarən baş verən ictimai-siyasi dəyişikliklər cəmiyyətin sosial-iqtisadi həyatından da yan keçməmiş, çoxşaxəli böhran və tənəzzül meylləri ilə müşayiət olunmuşdur. XX əsrin iqtisadiyyatında və ictimai-siyasi həyatın bütün sahələrində radikal transformasiya proseslərinin həyata keçirilməsi ilə xarakterik olmuşdur. Həmin dövrdə SSRİ-nin dağılması və yeni geosiyasi arenada müstəqil dövlətlərin yaranması son nəticədə iqtisadi tarazlığa da özünün əhəmiyyətli təsirini göstərmişdir. Belə ki, uzun müddət formalaşmış təsərrüfat əlaqələrinin pozulması, yüksək inflyasiya sıçrayışları, iqtisadi əlaqələrin liberallaşdırılması, tələb və təklif arasındakı mövcud tarazlığın pozulması və bütövlükdə iqtisadiyyatın dayanıqlığı itirilmişdir.

Baş verən çoxşahəli iqtisadi böhranın strukturunda aqrar sahənin özünəməxsus yeri və rolu olmuşdur. Belə ki, kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalı davamlı şəkildə aşağı düşmüş, əhalinin ərzaq məhsullarına olan tələbatının ödənilməsində yerli istehsalın rolu sürətlə məhdudlaşmış, idxal kanallarının xüsusi çəkisi genişlənmişdir. Məhz belə bir şəraitdə daxili bazara dempinq təpkiləri sosial münasibətlər sistemində də özünün mənfi təsirini göstərmiş, kənddən şəhərə miqrasiya güclənmiş, milli aqrosektor əslində nəinki daxili bazarda, eləcə də beynəlxalq bazarda baş verən konyuktur dəyişikliklərindən asılı olmuşdur. Uzun müddət ərzində formalaşmış satış bazarlarının itirilməsi, təminatlı dövlət sifarişi sisteminin liberallaşdırılması aqrar əmtəə istehsalçılarının təsərrüfat – maliyyə fəaliyyətinin zərərlə başa çatmasına gətirib çıxarmışdır.

Bazar iqtisadiyyatına doğru hərəkəti indi tamamilə mübahisəsiz bir fakt kimi təsəvvür edilir. Lakin dəyişikliklərin ilk illərində bu vəziyyət indiki

dərəcədə aşkar deyildir bu isə gələcək inkişaf yolunun sərbəst seçimi barədə illüziya yaradırdı. Mərkəzləşdirilmiş planlaşdırmanın ictimai istehsalın səmərəsini durmadan artırmağı təmin etmək iqtidarında olmaması get-gedə daha aşkar şəkildə təzahür edirdi. Bu isə sosializm praktikasında təsərrüfatçılıq subyektlərinə iqtisadi müstəqillik verilməsi yolu ilə əmtəə-pul münasibətlərindən daha geniş istifadə edilməsinə sövq edilirdi.

Keçid iqtisadiyyatı mülkiyyət formalarının müxtəlifliyi ilə səciyyəvi olan müasir bazar iqtisadiyyatında dövlətin iştirakının həddləri məsələsinin aktuallığı ilə səciyyələnir. Dövlət mülkiyyəti həmin mülkiyyət formalarının yalnız biridir. Bəzən iqtisadiyyat ifrat dərəcədə dövlətləşdirilir. 1978-ci ildə İngiltərədə başlanmış, son onilliklərdə isə inkişaf etmiş və inkişaf etməkdə olan ölkələrdə dövlət mülkiyyətinin özəlləşdirilməsi buna misal ola bilər. Bu cür özəlləşdirmə mülkiyyət formalarının müasir növləri həddində onların nisbətini optimallaşdırmağa yönəlmişdi. Əks halda milli iqtisadiyyatın fəaliyyətinin səmərəsinin artırılmasını təmin etmək mümkün deyil.

Hüquqi baxımdan dövlət mülkiyyəti statusuna malik olan ümumxalq mülkiyyətinin bu formalar çoxluğunda mülkiyyətin formalarından yalnız biri və özü də üstünlük təşkil etməyən formasıdır. Lakin istənilən obyektiv qanunların -istər iqtisadi, istər təbii və istərsə də mənəvi xarakterli qanunların pozulması labüd olaraq dağıdıcı nəticələrlə müşayiət olunur. İqtisadi inkişafın qanunauyğunluqlarına məhəl qoymayan cəmiyyət əvvəlcə keçid mərhələsini yaşamaqla ilkin mövqeyə qayıtmağa məcburdur. Bu kənarlaşma nəticəsində keçid dövrü öz məzmununa görə dünya tarixində unikal hadisədir.

Köhnə və yeni iqtisadi sistemlərin qovuşağında bütün ictimai münasibətlər sistemi, ilk növbədə mülkiyyət münasibətlərinin dəyişməsi ilə səciyyəvi olan keçid dövrü yaranır. İqtisadiyyatın real sektorunda cəmləşmiş mənimsənilmə obyektləri olan istehsal vasitələri öz yeni mülkiyyətçilərini tapır. Onlar ictimai ərnək məhsuldarlığının artırılması, texnika və texnologiyanın inkişafında - keyfiyyətə yeni mərhələnin reallaşdırılması yolu ilə cəmiyyətin gələcək tərəqqisini təmin etməlidirlər. Bu, cəmiyyətin tələbatının

təmin edilmə dərəcəsinin də müvafiq şəkildə artırılmasına təmkan verir. İqtisadi münasibətlərin yeni sisteminin iqtisadiyyatın real sektorunda tam mənimsənilməsi keçid dövrünün başa çatması meyarı kimi çıxış edir.

Bunun çoxsaylı səbəbləri arasında mülkiyyət münasibətlərinin dəyişilməsi nəticəsində yaranan investisiya xüsusi yer tutur. Məlum olduğu kimi investisiya fəaliyyəti iqtisadiyyatın real sektorunun obyektlərinin mülkiyyətçisinin ən mühüm funksiyasıdır. Lakin bu iqtisadi subyektin formalaşması ani şəkildə baş vermir və bu proses uzun illər boyu davam edən kəskin rəqabət mübarizəsi şəraitində baş verir. İlk növbədə əvvəllər yaradılmış mənimsənilmə obyektlərinə yiyələnmə uğrunda mübarizə gedir. Həmin obyektlərin mülkiyyətçisinin həqiqiliyi onun investisiya prosesini genişləndirməsi ilə təsdiqlənir.

Beləliklə, bəşəriyyət tarixi həm iqtisadi münasibətlərin bütün institusional formaları sistemlərinin, həm də onlardan hər birinə xas olan təsərrüfatçılıq mexanizmlərinin ardıcıl olaraq dəyişməsi tarixidir. Sistemlər bir-birini əvəz etdikdə milli iqtisadiyyat keçid iqtisadiyyatına çevrilir. Bu dövrdə bir sistemin missiyası başa çatır və digər sistemin tarixi başlanır.

Keçid dövrünün davam etmə müddəti bütün ictimai münasibətlər sisteminin, ilk növbədə iqtisadi münasibətlər sisteminin dəyişilməsinin davam etmə müddəti ilə müəyyən olunur. Bu dövrün başa çatması yeni iqtisadi münasibətlər sisteminin iqtisadiyyatın real sektorunu tam idarə edə bilməsi ilə təsdiqlənir. Keçid dövrünün xüsusiyyətləri müxtəlif tarixi dövrlərdə və müxtəlif ölkələrdə müxtəlif iqtisadi sistemlərin bir-birinə əvəz etməsi ilə əlaqədar nə qədər rəngarəng olsalar da hər bir keçid dövrünə xas olan müəyyən ümumi cəhətləri göstərmək olar. Bizim fikrimizcə həmin ümumi cəhətlərin ən əhəmiyyətliləri aşağıdakılardır:

- keçid dövrü - dəyişikliklərin mürəkkəbliyi və çoxcəhətliliyi səbəbindən uzun sürən tarixi mərhələdir;
- bu dövrdə inkişafda iki xətt nəzərə çarpır. Yeni iqtisadi münasibətlər sisteminin təşəkkülünün əlaməti olan yüksələn xətt və əvvəlki sistemin ölüb

getməsində ifadə olunan alçalan xətt. Bütün keçid dövrü ərzində bu iki xəttin qarşılıqlı təsiri çox dramatik olur. Çünki həmin qarşılıqlı təsir bu münasibətlərin daşıyıcıları olan agentlərin taleləri ilə bağlıdır;

- ömrünü başa vuran köhnə iqtisadi münasibətlərlə yenicə yaranmaqda olan iqtisadi münasibətlər arasında kəskin sosial sarsıntılar doğuran ziddiyyətlərin gərginləşməsi nəticəsində keçid dövrü inkişafın qeyri-sabitliyi ilə səciyyəvidir;

- köhnə iqtisadi münasibətlərin taleyi birmənalı deyildir. Onlar ya yeni iqtisadi münasibətlər tərəfindən tamamilə sıxışdırılıb aradan çıxarılır, ya da əhəmiyyətli dərəcədə dəyişilmiş şəkildə yeni iqtisadi sistemə inteqrasiya edilir;

- bu və ya digər ölkələrdə dəyişikliklərin ilkin və son məntəqələri eyni olduqda həmin dəyişikliklərin üsullarının, metodlarının, ardıcılığının və sürətinin ən mühüm məqamlarının ümumiliyi labüddür.

Keçid dövrü bir ölkədə və ya eyni vaxtda bir neçə ölkədə baş verdikdə lokal, və yaxud xeyli sayda ölkəni əhatə etdikdə o global xarakter daşıyır. İqtisadisistemlərin bir-birini əvəz etməsinin eyni vaxta düşməməsi, milli inkişafın fəpesifikasiyasını doğuran çoxsaylı səbəblər üzündən iqtisadi, siyasi, mədəni və digər sahələrin inkişafı qeyri-müntəzəm olması ilə izah edilir. Bu qeyri-müntəzəmlik nəticəsində lider ölkələr yaranır, onlar dünyada ilk dəfə olaraq əvvəllər anlaşılmayan bu ölkələr üçün heç də tam iqtisadi sistemə keçirlər.

İslahatların həyata keçirilməsi gedişində sosial-iqtisadi dəyişikliklərin istiqamətinin seçimi çox məhduddur. Bu, ictimai inkişafın mütbq qüvvəyə malik olan ümumi qanunauyğunluqlarından irəli gəlir. Onları dəf etmək cəhdləri labüd lə olaraq dağıdıcı nəticələrlə müşayiət olunur. Bu və ya digər ölkənin inkişaf yolu seçməsi barədə mübahisələrin əsassızlığı da bununla əlaqədardır. Söhbət yalnız iqtisadi sistemin ümumi qanunauyğunluqları ilə qabaqcadan obyektiv şəkildə müəyyən edilmiş milli modelin xüsusiyyətlərindən gedə bilər.

Artıq sübut edilmişdir ki, iqtisadi reallığı ideoloji cəhətdən qərəzsiz əks etdirməyə, bu reallığa xas olan qanunauyğunluqları aşkar etməyə qabil olan iqtisad elmi öz mahiyyətinə görə pozitiv elmdir. Lakin təhlillər göstərir ki, problem tam həcmdə yalnız həmin ölkələrdə keçid dövrü başa çatdıqdan sonra həll edilə bilər. Bu baxımdan qanunauyğunluqlar qisminə aşağıdakılar aid ilə bilər:

- hələ qorunub saxlanmaqda olan köhnə iqtisadi münasibətlərlə intensiv şəkildə formalaşmaqda olan yeni iqtisadi münasibətlərin partlayış təhlükəli qarşılıqlı təsirindən və bu münasibətlərin daşıyıcıları olan iqtisadi agentlərin sərt qarşıdurmasından irəli gələn sosial iqtisadi ziddiyyətlərin ifrat dərəcədə kəskinləşməsi nəticəsində yeni iqtisadi münasibətlərin geniş miqyasda yayılması;
- xalis keçid iqtisadiyyatına xas olan dərin daxili ziddiyyət təzahürü kimi çoxuklidlilik, bu ukladların hər birinin aradan çıxarılmaya məhkum olan mini sistemə və yeni yaranmaqda olan iqtisadi münasibətlərə çevrilməsi. Bu mənada çoxuklidliliyi müasir bazar iqtisadiyyatı modelinin qarışıq xarakteri ilə eyniləşdirmək düzgün deyildir. Müasir bazar iqtisadiyyatı modelində mülkiyyət formalarının müxtəlifliyi məhsuldar qüvvələrin inkişafının sənaye dövrünün başa çatması və postsənaye dövrünün təşəkkülü ilə əlaqədar üzvi vəhdətdə üzə çıxır;
- prinsip etibarilə fərqli optimallıq meyarı əsasında formalaşmış və təkcə buna görəqismən dağıdılmalı olan xalq təsərrüfatının strukturu kimi əvvəlki dövrdən miras qalmış makroiqtisadi strukturun ifrat dərəcədə qeyri-taraz olması transformasiya dövrünə xas olan tənəzzüldə də öz ifadəsini tapır. Onun funksiyası yeni iqtisadi koordinat sistemi baxımından disbalans hesab edilən əvvəlki dövrdə yaranmış fərqlilikləri aradan qaldırmaqdan ibarətdir;
- gələcək inkişaf perspektivlərinin qeyri-müəyyən olması milli xüsusiyyətlərə müvafiq seçim sərbəstliyi barədə illüziya yaratsa da əslində belə sərbəstlik yoxdur. Bu və ya digər iqtisadi sistemin təşəkkülü, hərəkətin liderləri olan

ölkələr tərəfindən aşkar edilmiş ümumi qanunauyğunluqlarla müəyyən olunmuşdur.

Beləliklə, keçid iqtisadiyyatı daxilən çox ziddiyyətli və qeyri-sabit, spesifik iqtisadiaraşdırma aparılmasını tələb edən mürəkkəb sosial iqtisadi orqanizmdir. Ona görə də bir çox tədqiqatlar keçid dövrü iqtisadiyyatı, bəzi hallarda isə transformasiya prosesləri nəzəriyyəsi adlanan keçid dövrü nəzəriyyəsinin əsas prinsiplərini üzə çıxarmasına yönəlmişdir. Bu nəzəriyyənin xüsusi təhlil obyektini keçid iqtisadiyyatı, nəzərdən keçirdiyimiz konkret halda isə postsosialist iqtisadiyyatıdır. Bu araşdırmanın hədsiz dərəcədə mürəkkəb olması onunla bağlıdır ki, dünya tarixində planlı iqtisadiyyatdan bazar iqtisadiyyatına, sosialist iqtisadiyyatından kapitalist iqtisadiyyatına keçidin analoqu yoxdur.

Dövlətin, ümumilikdə aqrar siyasətinin ən başlıca məqsəd və vəzifələri kənd təsərrüfatının hərtərəfli, dinamik inkişafı əsasında, əhalinin qida məhsullarına və sənayenin isə kənd təsərrüfatı xammalına artmaqda olan tələbatını etibarlı surətdə ödəməkdən ibarətdir.

Dövlətin aqrar siyasəti geniş əhatəli olmaqla bərabər, əsasən aşağıdakı mühüm istiqamətlərin həllinə yönəldilir:

- ölkədə ərzaq proqramının həlli istiqamətlərində kompleks sosial-iqtisadi tədbirlərin həyata keçirilməsi;
- vahid aqrar-ərzaq kompleksində kənd təsərrüfatının müvafiq sənaye sahələri ilə inteqrasiyasının daha da genişləndirilməsi;
- aqrar istehsal kompleksinin maddi-texniki bazasının davamlı olaraq daha da möhkəmləndirilməsi;
- məhsulların keyfiyyətinin getdikcə daha da yaxşılaşdırılması, istehsal, tədarük və satışının bütün mərhələlərində itkilərin aradan qaldırılması;
- bitkiçilik və heyvandarlıqda məhsuldarlığının kəskin surətdə yüksəldilməsi;
- kənd yaşayış məntəqələrində sosial-məişət şəraitinin getdikcə yaxşılaşdırılması;

- ölkədə taxılçılığın inkişafının daha da sürətləndirilməsi;
- kənd təsərrüfatında əmək tutumlu istehsal sahələrinin (pambıqçılığın, baramaçılığın, üzümçülüyn, subtropik bitkilərin və heyvandarlığın) intensivləşdirilməsi və əmək məhsuldarlığının əsaslı surətdə yüksəldilməsi əsasında, kənd təsərrüfatı istehsalının iqtisadi səmərəliliyinin artırılması.

Qeyd edilən istiqamətlərin əsas məqsəd və vəzifələrin müvəffəqiyyətlə yerinə yetirilməsi birinci növbədə ölkədə mövcud olan torpaq fondundan, təbii-iqlim şəraitində, su ehtiyatlarından tam və daha səmərəli istifadəni tələb edir.

1.2. Aqrar sahədə dayanıqlı inkişafı təmin edən amillər

Aqrar sahənin dayanıqlılığı ilə bağlı məsələləri şərh etməzdən əvvəl qeyd edək ki, “dayanıqlı inkişaf” anlayışı cəmiyyətin ictimai-siyasi və iqtisadi həyatında destruktiv tendensiyaaların neytrallaşdırılması və ya onların effektiv qarşılınmasını nəzərdə tutan ifadədir. Aqrar sahədə dayanıqlı inkişafın zərurilini doğuran amillər aşağıdakılardır:

- mineral xammal resurslarının, enerji daşıyıcılarının kəskin qıtlığı;
- ətraf mühitin degradasiyası, torpaqların münbitliyinin azalması, qida məhsullarının ekoloji parametrlərinin prinsipləri, qlobal istiləşmənin təsiri və digər ekoloji problemlərin mövcudluğu;
- cəmiyyətdə, xüsusən kənd yerlərində yoxsulluğun miqyasının genişlənməsi, yoxsullar və varlılar arasında differensiallaşma səviyyəsinin artması;
- ərzaq qıtlığının yaranması .

Yalnız qeyd olunan situasiyaların tam və ya qismən aradan qaldırılması aqrar sahədə dayanıqlı inkişafa əlverişli şərait yarada bilər.

Bunlar aqrar sahənin inkişaf strategiyasında nəzərə alınmalıdır. Aqrar sahənin dayanıqlı inkişaf strategiyasının başlıca vəzifəsi yoxsulluğun səviyyəsini azaltmaq, ölkədə sosial-iqtisadi və sağlam ekolojo şəraitin yaxşılaşdırılmasına nail olmaqdır. Kənd təsərrüfatı və qeyri-kənd təsərrüfatı sahələrində iqtisadi artımın təmin edilməsi aqrar sahədə dayanıqlı inkişafın ən başlıca amili kimi çıxış edir. Kənd təsərrüfatında inkişafın üç əsas sahəsi üzrə aşağıdakı komponentlərə üstünlük verilir.

İqtisadi artımın səviyyəsinin struktur dəyişiklikləri hesabına yüksəldilməsi sahəsində:

- makroiqtisadi dayanıqlılığın bazasında ümumi daxili məhsulun artırılması;
- bazar konyunkturunun tələblərinə uyğun iqtisadi siyasətin aparılması;
- mütərəqqi texnologiyalara əsaslanan emal müəssisələrinin yaradılması;

- mülkiyyət mənsubiyyətindən asılı olmayaraq aqrar sahədə bütün təsərrüfatçılıq qurumlarının informasiya, məsləhət xidmətləri ilə çevik və etibarlı şəkildə təmin edilməsi;

- aqromarketing xidmətinin təşkili, daxili və xarici bazar tələblərinin vaxtında öyrənilməsi.

Aqrar sahədə qeyri-kənd təsərrüfatı bölməsinin inkişafı sahəsində:

- kənddə aqrar bazar infrastrukturunun formalaşdırılması;

- alternativ xidmət bölmələrinin (aqroturizm, sənətkarlıq, dulusçuluq və s.) inkişafı;

- aqrar sahəyə maliyyə xidməti göstərən sahələrin inkişafı;

- kənddə sosial xidmət göstərən səhiyyə, təhsil və igər sahələrin inkişafının gücləndirilməsi.

Kənddə yoxsulluğun səviyyəsinin azaldılması sahəsində:

- əhalisinin yaşayış səviyyəsi aşağı olan regionlara yardım göstərilməsi;

- aztəminatlı əhali kateqoriyalarının məşğulluğunun yüksəldilməsi;

- aztəminatlı əhali kateqoriyalarına xidmət göstərən sosial obyektlərin fəaliyyətinin dəstəklənməsi;

- yerli özünü idarəetmə orqanlarının aztəminatlı əhali kateqoriyaları ilə işinin gücləndirilməsi.

Aqrar sahənin dayanıqlı sosial-iqtisadi inkişafı ilk növbədə kənd əhalisinin bütövlükdə kəndin inkişafını nəzərdə tutur. Kəndin inkişafı ölkənin konkret təbii-iqlim və sosial-iqtisadi şəraitində kənd əhəlisinin həyat səviyyəsinin daim yüksəldilməsi meyllərinin məcmusudur. Kəndin inkişafının elementlərinə demoqrafik proseslər (doğum, ölüm, miqrasiya və s.), kənd təsərrüfatı və alternativ sahələrdə məhsul istehsalı və xidmətlərinin artırılması, kənd əhalisinin gəlirlərinin formalaşma mənbələri, kəndin sosial infrastrukturunun yaxşılaşdırılması, xidmət sektorunun və kommunikasiya sistemlərinin müasir tələblərə uyğunlaşdırılması, kənd yaşayış məntəqələrində özünüidarəetmə orqanlarının fəaliyyətinin gücləndirilməsi və s. aid edilir.

Aqrar sahədə dayanıqlı və rəqabətədavamlı inkişafın mühüm istiqamətləri kənd ərazilərinin, regionların və bütövlükdə ölkənin sosial-iqtisadi inkişafının sürətləndirilməsidir. Kənd ərazilərinin inşafı əsas etibarilə təbii (iqlim, relyef, kənd təsərrüfatına yararlı torpaqların strukturu və s.), maddi, maliyyə resursları və əmək potensialının qarşılıqlı inteqrasiyasından yaranır. Kəndin dayanıqlı inkişafı eyni zamanda əhalinin təhsil səviyyəsini, kənd əhalisinə göstərilən səhiyyə xidmətinin mövcud vəziyyətini, institusional amilləri (dövlət və özünüidarəetmə orqanları), bazar infrastrukturlarını, təşkilati-idarəetmə və informasiya xidmətlərini əhatə edir.

Aqrar sahənin dayanıqlı inkişafı proqnozlaşdırma ilə sıx əlaqədardır və bu aqrar iqtisadiyyatın dövlət tənzimlənməsində mühüm rola malikdir. Aqrar bölmədə inkişafın proqnozlaşdırılmasının əsas vəzifələrinə: “İqtisadi səmərəlilik göstəriciləri nəzərə alınmaqla məhsula tələbin səviyyəsinin yüksəldilməsi; işçilərin həyat səviyyəsinin yüksəldilməsi; sosial infrastrukturun inkişafına vəsait ayırmalarının əsaslandırılması; kənd təsərrüfatında istifadə olunan kimyəvi maddələrin mənfi təsirlərindən ətraf mühitin qorunması; səmərəli qida normalarına uyğun ərzaq istehlakının strukturunun yaxşılaşdırılması; kənd təsərrüfatı məhsullarına olan alıcılıq qabiliyyətli tələblə təklif arasında tarazlığın təmin edilməsi aid edilir.

Aqrar bölmədə istehsalın səmərəliliyi əmək məhsuldarlığının və dövrüyyədə olan torpaqlardan istifadə səviyyəsinin yüksəldilməsi ilə bağlıdır. Qabaqcıl texnologiyaları tətbiq etməklə material xərclərinin azaldılması, yeyinti məhsullarının idxal-ixracçıda mənfi saldonun minimuma endirilməsi günün vacib məsələlərindəndir.

Aqrar sahədə dayanıqlı inkişaf kəndin sosial səviyyəsinin yüksəldilməsi ilə bağlı tədbirlər sisteminin həyata keçirilməsini zəruri edir. Aqrar sahədə dayanıqlı inkişafı eyni zamanda ekoloji mühafizə və ətraf mühitin qorunması ilə bağlı tədbirlər sisteminin reallaşdırılmasını tələb edir. Ekoloji mühitin qorunması və sağlamlaşdırılması isə kənd təsərrüfatına tətbiq edilən mineral gübrələrin, kimyəvi maddələrin keyfiyyətinin artırılmasına və onlardan istifadəyə nəzarətin

gücləndirilməsinə, torpaqların meliorasiya vəziyyətinin yaxşılaşdırılmasına yönəldilir.

Aqrar potensialın reallaşdırılması imkanlarını qiymətləndirmək üçün konkret regionun bioiqlim potensialı, torpaq resursları, əmək ehtiyatlarının övcü vəziyyəti hərtərəfli nəzərə alınmalıdır. Aqrar istehsalın ixtisaslaşdırılmasının mühüm meyarlarından biri mövcud torpaq fondunun kateqoriyalar və istifadəçilər üzrə bölgüsü, kənd təsərrüfatına yararlı torpaqların istifadəsi istiqamətlərinin əsaslandırılmasıdır.

Kənd təsərrüfatının dayanıqlı inkişafında istehsal potensialının mühüm elementi olan maddi-texniki resurslardan səmərəli istifadə müxtəlif aqrar qurumlarda əmək məhsuldarlığının yüksəldilməsinin əsas vasitəsi kimi daim diqqət mərkəzində saxlanılan məsələlərdəndir.

Bu baxımdan aqrar sahənin texnika və vadanlıqlara olan tələbatının müəyyənləşdirilməsi zamanı maddi-texniki təminatın vasitələri hesab edilən topdan və pərakəndə müəssisələrlə birbaşa əlaqələrin qurulması məsələləri xüsusi aktualıq kəsb edir. Eyni zamanda istehsalın mexanikləşdirilmə səviyyəsi, kənd təsərrüfatı bitkilərinin becərilməsi və məhsulun toplanmasında istifadə edilən texnoloji vasitələrin, eləcə də heyvandarlıqda texniki vasitələrin intensiv tətbiqi xüsusiyyətləri nəzərə alınmalıdır. Aqrar sahədə dayanıqlı inkişafın təmin edilməsində təsərrüfatlarda olan texnikanın istismar dərəcəsi, müəssisələrin istehsal istiqamətlərindəki fərqlər və kənd təsərrüfatında müxtəlif mülkiyyət formalarının mövcudluğu da diqqət mərkəzində saxlanılmalıdır.

Dayanıqlı və intensiv inkişafın təminatında gübrələr və digər kimyəvi maddələr mühüm rol oynayır. Aqrar istehsal potensialının mühüm tərkib elementi kimi onların kənd təsərrüfatında rolu səmərəli əkin dövriyyəsiindən əhəmiyyətli sürətdə asılıdır. Haqqında danışılan resurslara olan tələbatın müəyyənləşdirilməsi zamanı istehsal xüsusiyyətləri, mütərəqqi texnologiyalar və regionlardakı təbii-iqlim amilinin kifayət qədər ətraflı nəzərə alınması zəruridir.

Kənd təsərrüfatının dayanıqlı inkişafının təmin edilməsində aqrar-sənaye kompleksində istifadə edilən məhsullara olan tələbatın ödənilməsi ən mühüm

amillərdən sayılır. ASK məhsullarına olan tələbatın mənbələrinin müəyyənləşdirilməsi xüsusi əhəmiyyət daşıyır.

Aqrar sahənin dayanıqlı inkişafının proqnozlaşdırılması zamanı aqrar-sənaye kompleksində mövcud destruktiv meyillər də nəzərə alınmalı, ilk növbədə aqrar islahatlar aparılmasına və müxtəlif təsərrüfatçılıq qurumlarının inkişaf etdirilməsinə baxmayaraq istehsalçıların ehtiyacları təhlil edilməlidir. Bu baxımdan hazırkı şəraitdə istehsalçıların ödənilməyən tələblərini mikro və makro sistemlərdə təsnifləşdirmək mümkündür. Kənd təsərrüfatı müəssisələrinin mikro səviyyəli problemlərinə menecment, korporasiya, istehsal xərcləri, xidmətlər, informasiya, maliyyələşmə, insitusion al qurumlar və bazarlarla bağlı yaranan çətinlikləri aid etmək olar. Kənd təsərrüfatı istehsalçıların orta səviyyəyə malik istehsal vahidlərinə çevrilməməsi, torpaq sahibləri arasında kooperasiya münasibətlərinin formalaşdırılmaması aqrar sahədə dayanıqlı inkişafın təmin edilməsinə mənfi təsir göstərir.

Müasir şəraitdə aqrar sahədə dayanıqlı inkişafın təmin olunmasında qarşıya çıxan makrosəviyyəli problemlər ilk növbədə, kənd təsərrüfatının maliyyələşdirilməsi ilə bağlıdır. Maliyyə-kredit institutlarının fəaliyyətinin kəndin tələblərinə uyğun qurulmaması, istehsal subyektlərinin kreditə olan ehtiyaclarının ödənilməməsi mülkiyyət mənsubiyyətindən asılı olmayaraq təsərrüfat subyektlərinin ziyanla işləməsinə gətirib çıxarmış, onların geniş təkrar istehsalı davam etdirmək imkanlarını məhdudlaşdırmışdır.

Əhalinin alıcılıq qabiliyyətinin aşağı olması daxili bazarda kənd təsərrüfatı məhsullarına olan tələbatın azalması, xarici bazarların itirilməsi, emal müəssisələri tərəfindən fermerlərdən məhsulların qəbulu zamanı problemlərin yaradılması, daşımaların pis təşkili, toptan satış bazarlarının yaradılmaması, istehsalçılarla tədarük müqavilələrinin yaradılmaması və digər amillər aqrar sahədə dayanıqlı inkişafın ləngiməsinə səbəb olur. Bu sahədə dayanıqlı inkişafa mənfi təsir göstərən səbəblərdən biri də makroiqtisadi problemlərin aradan qaldırılmasına yönələn fəaliyyətin səmərəli şəkildə reallaşdırılmamasıdır.

Daxili ərzaq bazarının qorunması məqsədilə makroiqtisadi tənzimləmə tədbirlərinin həyata keçirilməməsi yerli əmtəə istehsalçılarının stimullaşdırılmasında problemlər yaradır. Dövlət tərəfindən intervensiya və idxal qiymətlərinin maliyyələşdirilməməsi, antidempinq qanununun qəbul edilməməsi son nəticədə milli iqtisadiyyatda əcnəbi əmtəə istehsalçılarının xüsusi çəkisinin artmasına gətirib çıxarır.

Aqrar sahənin dayanıqlı inkişafına təsir edən hüquqi risklər iki aspekti əhatə edir. Bunlardan birincisi, aqrar sahənin dayanıqlı inkişafını təmin edən qanunvericilik bazasının müasir tələblərə cavab verməməsi, ikincisi isə iqtisadiyyatda bəzən hüquqi nihilizmin mövcudluğu, mövcud qanunvericilik aktlarının əhali tərəfindən dərk edilməməsi ilə bağlıdır. Hüquqi risklər xüsusilə transformasiya mühitində mülkiyyət münasibətləri ilə bağlı yaranan problemlərin həlli prosesləri üçün xarakterikdir. Hüquqi risklərlə bağlı ən çox zərərə məruz qalanlar kənd yerində yaşayan əhali kateqoriyalarıdır. Onlar isə adətən, öz hüquqlarını müdafiə etmək üçün real imkanlara malik olmurlar. Aqrar qurumların qarşılaşdığı iqtisadi və maliyyə riskləri sosial infrastrukturun inkişafına mane olur.

Aqrar sahədə sosial risklər kəndin ictimai quruluşunun dağılması, əhalinin sosial, dini və etnik qurumlar arasında qarşıdurmalarla müşayiət edilir. Sosial risklər mahiyyət etibarilə istehsal-iqtisadi fəaliyyətin pozulmasına, kənd əhalisinin yaşayış səviyyəsinin aşağı düşməsinə, bütövlükdə əhalinin kənd yaşayış məntəqələrindən miqrasiyasının güclənməsinə gətirib çıxarır.

Ekoloji risklər kənd yerlərinə antropogen təsirlərin güclənməsi nəticəsində yaranır, kənd təsərrüfatına yararlı torpaqlara, əkin yerinə, meşələrə və su tutarlarının mövcud durumuna mənfi təsir göstərir. Ekoloji risklər kənd təsərrüfatını istehsalına və bütövlükdə kənd yerlərində yaşayan əhalinin həyat səviyyəsinə mənfi təsir göstərməklə aqrar iqtisadiyyatın dayanıqlılığını zəiflədir.

Sadalanan bu və ya digər risklərin qarşısının alınması problemləri ekoloji qanunvericiliyə əməl edilməsi səviyyəsi ilə şərtlənir. Sırr deyildir ki, aqrar istehsalçılar ətraf mühitin mühafizəsində kifayət qədər fəallıq göstərmirlər.

1.3.Azərbaycanda aqrar islahatların həyata keçirilməsinin müasir vəziyyətinin təhlili və qiymətləndirilməsi.

Bazariqtisadiyyatına dövründə iqtisadiyyatın bütün sferalarında olduğu kimi aqrar münasibətlərin tənzimlənməsində də yeni forma və metodların işlənilib hazırlanmasını və həyata keçirilməsini zəruri edir. Bu zaman azad bazarın əsas atributları olan istehsal azadlığı, qiymət azadlığı, xüsusi mülkiyyət prioritet olmaqla mülkiyyət formalarının müxtəlifliyi, azad rəqabət, müqavilə, əmək növünü seçib işləmək, fəaliyyətdən əldə olunan gəlirin xərclənməsi, mülkiyyət əldə etmək və informasiya əldə etmək azadlıqları, iqtisadiyyata dövlət müdaxiləsinin minimumlaşdırılması kimi prinsiplərin gözlənilməsi ilə yanaşı aqrar sektorda dövlətin proteksionist fəaliyyətinin həyata keçirilməsi prinsipi də təmin edilməlidir.

Bazar iqtisadiyyatında aqrar sektorun dövlət səviyyəsində idarə olunması dövlət idarəetmə orqanlarının aqrar siyasət çərçivəsində işləyib hazırlayaraq həyata keçirdiyi müxtəlif üsul və mexanizmlərilə reallaşdırılır:

1. Normativ-hüquqi aktların qəbul olunması;
2. Maliyyə-kredit mexanizmləri;
3. Dövlət investisiyaları və dövlət sifarişləri;
4. Dövlət sahibkarlığı;
5. Proqnozlaşdırma, planlaşdırma və proqramlaşdırma;

Müasir şəraitdə ərzaq və yeyinti məhsullarının istehsalı probleminin həlli aqrar sahənin qarşısında duran ən vacib məsələlərdən hesab edilir. Əhalinin lazımi səviyyədə ərzaqla təmir olunması bilavasitə aqrar sahədə yüksək inkişaf səviyyəsinin əldə olunmasından asılıdır. Aqrar sahə cəmiyyətdə iqtisadi sistemin tipindən, xarakterindən asılı olmayaraq bütün dövrlərdə və dövlətlərdə özünəməxsus xüsusiyyətlərə malik olmuşdur.

Akademik Z.Ə.Səmədzadənin fikrincə inkişaf etmiş ölkələr aqrar sahənin texniki səviyyəsinin, əməyin istehsal fondları ilə silahlanmasının yüksəkliyi ilə fərqlənirlər ki, bu faktor da əmək məhsuldarlığı, mənfəətlik səviyyəsinin

yüksək olmasına ciddi təsir etmiş olur. İnkişaf etməkdə olan ölkələrdə isə aqrar sahənin tərkibində bilavasitə kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalı aparıcı rol oynayır ki, bu sahədə aşağı məhsuldarlıq, primitiv texnologiyaların tətbiqi ilə xarakterizə olunur.

Kənd təsərrüfatı inkişaf etdikcə emal müəssisələri də tikilib istifadəyə verilmiş, ayrı-ayrı sahələr üzrə emal sənayesi sahələri üzrə xidmət, tədarük və satış qurumlarının yaradılması ilə də müşayiət olunmuşdur. Beləliklə ölkədə istehsal, emal və satış sahələri formalaşmış və müəssisələrarası əlverişli kooperasiya və inteqrasiya əlaqələri inkişaf etmişdir.

Azərbaycan müstəqillik əldə etdikdən sonra 10 illiklər ərzində qərarlaşmış istehsal-iqtisadi əlaqələrin pozulması ölkənin hərbi təcavüzə məruz qalması, idarəetmə orqanlarında boşluqların yaranması, xaos və anarxiyanın güclənməsi ilk dövrlər ölkə daxilində ictimai-siyasi vəziyyəti gərginləşdirmişdir.

Prosesin bu cür davam etməsi ölkədə işsizliyin artmasına, inflyasiyanın güclənməsinə, real gəlirlərin aşağı düşməsinə, kənd təsərrüfatı və ərzaq məhsulları bazarında əcnəbi istehsalçıların xüsusi çəkisinin yüksəlməsinə əlverişli şərait yaradırdı. Təbiidir ki, bütün bu proseslər keçid dövrünü yaşayan respublikanın aqrar sahədə təbii, ekoloji, sosial-iqtisadi və texniki-texnoloji xarakterli problemlərində yaranmasına rəvac vermişdir. Eyni zamanda ənənəvi bazarlarının itirilməsi, təminatlı dövlət sifarişinin ləğv edilməsi, təchizatın pislənməsi, kənd təsərrüfatı, emal və xidmət müəssisələri arasında iqtisadi münasibətlərin pozulması, bazar münasibətlərinə əsaslanan yeni ərazi və sahə idarəetmə qurumlarının qurulmaması tələblə-təklif arasında tarazlığa əsaslanan qiymət və rəqəbat mexanizminin formalaşmaması, maşın və avadanlığın mənəvi və fiziki cəhətdən köhnəlməsi, istehsalın davam etdirilməsini çətinləşdirmişdir. Nəticədə yaranmış vəziyyət istehsalın bütün mərhələlərində iqtisadi səmərəliliyin aşağı düşməsinə, əsas məhsullar üzrə istehsalının zərərlə başa gəlməsinə, çoxillik əkmələrin məhvinə, əkin sahələrinin dövriyyədən çıxarılmasına, tədiyyə balansında mənfəət saldonun

yaradılmasına və son nəticədə insanların həyat səviyyəsinin aşağı düşməsinə gətirib çıxarmışdır. Bu baxımdan i.e.d. İ.H. İbrahimovun fikrincə bazar münasibətlərinə keçidin müasir mərhələsində aqrar-sənaye kompleksinin qarşısında duran ən başlıca vəzifə kənd təsərrüfatı istehsalının tənəzzülünü dayandırmaq, sabitləşdirmək, əhalini ərzaq məhsulları, sənayesi isə xammalla etibarlı şəkildə təmin etməkdən ibarətdir. Bu problemin həllində aqrar islahatları həyata keçirməklə mütəlif təsərrüfatçılıq formalarının inkişafı, aqrar bölmədə istehsal və iqtisadi potensialdan istifadənin yaxşılaşdırılması və iqtisadi səmərəliliyin yüksəldilməsi mühüm rol oynayır.

Aqrar islahatların kompleks və sistemli qaydada həyata keçirilməsini təmin etmək məqsədilə ölkə prezidentinin 2 mart 1995-ci il tarixli fərmanı ilə Dövlət Aqrar İslahatı Komissiyası yaradılmış, «Respublika, rayon və yerli aqrar islahat komissiyalarının əsasnamələri» təsdiq olunmuşdur. İslahatların aparılması nəticəsində aqrar sahədə torpaq və əmlak özəlləşdirilmiş, kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalı azad bazar konyunkturunun tələblərinə tabe etdirilmişdir.

Aqrar islahatlar uzunmüddətli proses olub müxtəlif mərhələləri özündə əks etdirir. Bu baxımdan respublikamızda aqrar islahatları dövrü olaraq aşağıdakı mərhələlərə bölmək mümkündür:

- Aqrar islahatların həyata keçirilməsinin hazırlıq mərhələsi;
- Aqrar islahatlara başlanılması mərhələsi;
- Aqrar islahatların genişləndirilməsi və dərinləşdirilməsi mərhələsi;
- Kənd təsərrüfatında bazar münasibətlərinin formalaşdırılması mərhələsi.

Aqrar islahatların hər bir mərhələsi özünəməxsus xüsusiyyətlərə malik olmuşdur. Belə ki, hazırlıq prosesləri ilk növbədə kənd təsərrüfatında yeni istehsal münasibətlərinin formalaşdırılmasına zəruri hüquqi təminatın yaradılması ilə səciyyələnir.

Aqrar islahatların başlanması hər bir regionun real vəziyyəti, yerli xüsusiyyətləri və adət-ənənələri nəzərə alınmaqla kolxoz-sovxozlara məxsus torpaqların və əmlakın özəlləşdirilməsini özündə əks etdirmişdir. İslahatların

genişləndirilməsi və dərinləşdirilməsi mərhələsində emal müəssisələrinin, məhsulun saxlanması, tədarükü və satış müəssisələrinin özəlləşdirilməsi prosesindən başlanmış, qiymətlər tamamilə sərbəstləşdirərək kənd təsərrüfatı məhsullarının tədarükü üzrə sifarişlər ləğv edilmişdir.

Kənd təsərrüfatında bazar münasibətlərinin formalaşdırılması mərhələsində əmlakdan və torpaqdan pay almaq hüquqi olan vətəndaşların sayı müəyyənləşdirilmiş, yeni istehsal vahidlərinin əmlak və torpaq payı dəqiqləşdirilmiş, onların torpaq və əmlak payını hüquqi cəhətdən təsdiq edən aktlar paylanmış, bütövlükdə aqrar sahədə çoxukladlı iqtisadiyyat formalaşdırılmışdır.

Aqrar islahatlar iqtisadi islahatların tərkib hissəsi olsada onun özünəməxsus xüsusiyyətləri də vardır. Belə ki, aqrar islahatın spesifik cəhətlərindən biri onun nəticələrinin əhalinin ərzaq təminatında və bütövlükdə əhalinin həyata səviyyəsində özünü göstərməsidir. Beləliklə, islahatların ilkin olaraq aqrar sahədə aparılmasına baxmayaraq onun nəticələrini bütövlükdə cəmiyyətin gündəlik həyatında hiss edir. Aqrar islahatların obyektı kənd təsərrüfatında əsas istehsal vasitəsi sayılan torpaq təşkil edir. Bu baxımdan aqrar islahatın ilkin nəticələri torpaq resursları və ondan səmərəli istifadə edilməsindən bilavasitə asılıdır.

Aqrar islahatların hüquqi bazasının formalaşdırılması zamanı ümumi torpaq fondu intentarlaşdırılmış və o üç kateqoriyaya bölünmüşdür:

- Dövlət mülkiyyətində saxlanan torpaqlar;
- Özəlləşdirərək xüsusi mülkiyyətə verilən torpaqlar;
- Bələdiyyə mülkiyyətində saxlanan torpaqlar.

Aqrar islahatlar nəticəsində kənddə müxtəlif mülkiyyət formalarına əsaslanan çoxukladlı təsərrüfatçılıq qurumları yaradılmışdır. Cədvəl 1.1.-in təhlili göstərir ki, son illər ərzində aqrar sahədə əmlakın özəlləşdirilməsi prosesi demək olar ki, başa çatdırılmışdır. Cədvəl 1.1.

Aqrar islahatların gedişi və təsərrüfat formalarının inkişaf dinamikası¹

Təsərrüfat formaları	İllər					2005 -ci ilə nisbətən 2013 -ci ildə artma- azalma
	2005	2010	2011	2012	2013	
Kənd təsərrüfatı müəssisələri və sair təşkilatlar, cəmi, o cümlədən	68,8	192,6	236,0	319,4	363,9	+295,1
Bitkiçilik	13,9	60,0	82,2	97,3	120,5	+106,6
Heyvandarlıq	54,9	132,6	153,8	222,1	243,4	+188,5
Kiçik müəssisələr	11982	14532	14187	13658	14461	+2479
Fərdi sahibkarlar, ailə kəndli və ev təsərrüfatları, cəmi	1776,0	3685,1	4289,2	4525,2	4880,7	+3104,7
Bitkiçilik	974,3	1939,2	2257,6	2360,9	2509,1	+1534,8
Heyvandarlıq	801,7	1745,9	2031,6	2164,3	2371,6	+1569,9

Qeyri-dövlət kənd təsərrüfatı müəssisələrinə öz növbəsində kiçik müəssisələr də şamil edilir. Aqrar islahatlar nəticəsində yaradılan müxtəlif mülkiyyət mənsublu təsərrüfatı müəssisələrində torpaqların bölgüsü göstərir ki, kənd təsərrüfatına yararlı torpaq sahələrinin 97,3%-i bələdiyyə və şəxsi (həyətəyanı) təsərrüfatların istifadəsindədir.

Respublikada həyata keçirilən aqrar islahatlar kompleks xarakter daşıyaraq kənd təsərrüfatı müəssisələri ilə yanaşı, eyni zamanda emal və xidmət müəssisələrini də əhatə etmişdir.

Beləliklə, iqtisadiyyatın aqrar sahəsində həyata keçirilən islahatlar kənd təsərrüfatında çoxukladlı iqtisadiyyatın formalaşması ilə nəticələnmiş, kəndin sosial-iqtisadi siması dəyişmiş, respublikanın regionlarında real mülkiyyətçilər, sahibkarlar ordusu yaradılmışdır.

Azərbaycanda həyata keçirilən aqrar islahatların təhlili göstərir ki, əldə edilmiş nəticələr həm yerli mütəxəssislər, həm də beynəlxalq təşkilatların ekspertləri tərəfindən ümumilikdə müsbət qiymətləndirilir. Keçid dövrünün ilkin mərhələsində postsovet ölkələrində aparılan aqrar islahatların məqsədi, 1) islahatlar aparmaqla bu sektorda özəl mülkiyyətçiliyin inkişafına və ümumiyyətlə, bazar münasibətlərinə əsaslanan iqtisadi sistemin bərqərar

¹ Azərbaycanın Statistik göstəriciləri, 2014, Bakı, 2014,

olmasına nail olmaq, beləliklə də, II) kənd təsərrüfatı istehsalını düşdüüyü böhran vəziyyətindən çıxarmaq və III) ölkədə ərzaq bolluğu yaratmaq. Bununla əlaqədar yerinə yetirilməsi nəzərdə tutulan vəzifələri isə üç qrupda ümumiləşdirmək olar:

1. Aqrar sektorun struktur yenidənqurması, torpağın özəlləşdirilməsi və kənd təsərrüfatının istehsal vahidlərinin yenidən təşkili.

2. Sektorda yeni bazar infrastrukturunun təşkili, kənd təsərrüfatının emal sənayesinin özəlləşdirilməsi, bazarın liberallaşdırılması.

3. Ölkənin ərzaq məhsullara, o cümlədən də ərzaq məhsullarına olan tələbatının daxili istehsal hesabına ödənilmə səviyyəsinin yüksəldilməsi.

Deməli, aqrar islahatların nəticələrini də məhz bu islahatların məqsəd və vəzifələri baxımından qiymətləndirmək daha doğru yanaşmadır.

Beləliklə, Azərbaycanda həyata keçirilən aqrar islahatların məqsəd və vəzifələrinin reallaşdırılması istiqamətində aşağıdakı nəticələr əldə edilmişdir.

Kənd təsərrüfatında aparılan islahatlar nəticəsində dövlət mülkiyyətində saxlanılan az sayda damazlıq, toxumçuluq və digər bu kimi təsərrüfatlar istisna omlaqla, bütün kənd təsərrüfatı müəssisələri, o cümlədən kolxoz və sovxozların ləğv edilərək onların əmlakı təsərrüfat üzvləri arasında bölüşdürülüb. 2014-cü ilin əvvəlinə verilən rəsmi statistik məlumatlara görə torpaq payı almalı olan ailələrin artıq 99,8%-i öz torpaq paylarına sahib olmuşlar. Orta hesabla hər ailəyə 1,7 ha torpaq sahəsi verilmişdir. Həyətyani sahələr daxil olmaqla isə bu göstərici hazırda 1,9 ha təşkil edir.

Ümumiyyətlə, hazırda kənd təsərrüfatına yararlı cəmi torpaqların 97,3 %-i, əkin yerlərinin 75,2 %-i, otlaq və biçənəklərin isə 2,8%-i özəl sektorun mülkiyyətindədir.

Ümumiyyətlə, aparılan islahatlar aqrar sektorda özəl sahibkarlıq qurumlarının yaradılması və çoxukladlı təsərrüfatçılıq sisteminin formalaşdırılması ilə nəticələnmişdir. Bu sektorda bir zamanlar hakim mövqe tutmuş dövlət inhisarına əsaslanan istehsal münasibətləri liberallaşdırılmış,

istehsal və satış proseslərinin bütövlükdə azad bazar qanunları ilə çözülməsinə rəvac verilmişdir.

Bütün bu görülmə işlərin məntiqi nəticəsi kimi xüsusi mülkiyyətə əsaslanan təsərrüfatçılıq formaları hazırda aqrar sektorda tam üstünlük təşkil edir. Artıq Azərbaycan kəndlilərində sahibkarlıq hissi və səriştəsi formalaşmış, onlarda öz istehsallarını bazarın tələblərinə uyğun qurmaq meyli yaranmışdır.

Beləliklə, aqrar sektorda tam üstünlük təşkil edən özəl bölmə, hazırda kənd təsərrüfatı istehsalında da əsas paya malikdir.

Kənd təsərrüfatı istehsalının artımı əsasən meyvə-tərəvəz, taxılçılıq və heyvandarlıq sahələri üzrə xarakterik olmuşdur.

Cədvəl 1.2.

Əsas bitkiçilik məhsullarının istehsalı, min ton

İllər	2005	2010	2011	2012	2013	2013-ci ildə 2005-ci ilə nisbətən
Taxıl (təmizlənmədən sonrakı cəkiddə)	2077,3	1950,5	2394,8	2732,0	2881,3	1,4d.
Pambıq	196,6	38,2	66,4	57,0	45,2	0,23
Tütün	7,1	3,2	3,6	4,3	3,5	60,7
Şəkər çuğunduru	36,6	251,9	252,9	173,8	187,9	2,8 d
Kartof	1083,1	953,7	938,5	968,5	992,8	7,0 d
Tərəvəz	1127,3	1189,5	1214,8	1216,2	1236,3	2,6 d
Bostan məhsulları	363,8	433,6	478,0	428,0	429,8	8,7 d
Meyvə və giləmeyvə	625,7	729,5	765,8	810,0	853,8	136,5
Üzüm	79,7	129,5	137,0	151,0	154,1	19,4
Yaşıl çay yarpağı	0,7	0,54	0,53	0,57	0,57	0,81

Cədvəl 1.3.

Əsas heyvandarlıq məhsullarının istehsalı, min ton

İllər	2005	2010	2011	2012	2013	2013-ci ildə 2005-ci ilə nisbətən
Ət, kəsilmiş cəkiddə	205,0	253,8	263,7	285,7	297,6	145,2
Süd	1151,9	1536,2	1622,3	1719,6	1820,5	158,0
Yumurta, mln.ədəd	874,6	1178,6	1011,0	1226,7	1401,5	160,2
Yun	13,1	15,6	16,2	16,5	16,8	128,2

Bütün bunların nəticəsində isə ölkə əhalisinin ərzaq məhsulları üzrə istehlakında daxili istehsalın payı yüksəlmişdir. Belə ki, hazırda kartof, meyvə-tərəvəz və bostan məhsulları üzrə olan faktiki istehsal daxili istehsal hesabına artıqlaması ilə ödənilir. Taxıl, yumurta, ət və süd məhsulları üzrə isə faktiki istehlakın 55-85%-i daxili istehsal hesabına ödənilir.

Bir sözlə, Azərbaycanda həyata keçirilən aqrar islahatlar nəzərdə tutulmuş məqsədlərə nail olmağa imkan vermişdir. Aparılan aqrar islahatlar nəticəsində kənd təsərrüfatı sektorunda müsbət inkişaf meyllərinin yaranmışdır. Belə ki, aqrar islahatların birinci mərhələsi başa çatdıqdan sonra məlum oldu ki, aqrar sektorun inkişafı qarşısında duran aşağıdakı problemlər və mənfi meyllər hələ də mövcuddur.

Məhz bu qeyd olunanlara görə aqrar islahatların birinci mərhələsində həll oluna bilməyən problemlərin aradan qaldırılması məqsədilə bu islahatların ikinci mərhələsi çərçivəsində ciddi addımlar atılmış və müvafiq siyasət tədbirləri müəyyənləşdirilmişdir. Ölkə prezidenti tərəfindən müvafiq fərmanlar verilmiş, bir sıra qanunlar qəbul edilmiş və kompleks sosial-iqtisadi inkişaf proqramları hazırlanmışdır.

Beləliklə, Azərbaycanda həyata keçirilən aqrar islahatları (I) kənd təsərrüfatı sektorunda ciddi institutsional, sosial-iqtisadi dəyişikliklərin baş verməsi və bazar münasibətlərinin təşəkkül tapması ilə nəticələnən birinci mərhələyə və (II) artıq bazar prinsipləri əsasında fəaliyyət göstərən sektorun, bazar iqtisadiyyatlı ölkələrdə olduğu kimi, daha çox iqtisadi vasitələrlə tənzimlənməsi sisteminin formalaşması prosesinin başladığı ikinci mərhələyə bölmək olar. Ölkə əhalisinin tələbatının davamlı olaraq artımının səmərəli şəkildə qarşılanması kənd təsərrüfatında məhsuldarlıq səviyyəsinin yüksəldilməsindən, istehsal güclərindən səmərəli istifadə edilməsindən, məhsul bolluğu yaradılmasından, eyni zamanda qiymətlərin səviyyəsinin stabilləşdirilməsindən, eləcə də əhalinin pul gəlirlərinin artırılmasından da asılıdır.

FƏSİL II. AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASINDA AQRAR İSLAHATLARIN TƏNZİMLƏNMƏSİNİN NORMATİV-HÜQUQİ TƏMİNATI

2.1. Respublikamızda aqrar islahatların fəaliyyətinin tənzimlənməsini təmin edən normativ-hüquqi aktlar sistemi

Bazar iqtisadiyyatında iqtisadi münasibətlərin hüquqi tənzimlənməsinin çərçivəsi daxilində iqtisadiyyatın ayrı-ayrı sahələrində yaranan münasibətlərin hüquqi tənzimlənməsi özünəməxsusluğu ilə seçilir ki, bunlardan biri də aqrar sahədir. Bu sahədə həyata keçirilən sahibkarlıq fəaliyyəti zamanı yaranan münasibətlər aşağıdakı kateqoriyalarda özünü göstərir.

❖ Təsərrüfatdaxili aqrar münasibətlər

1. Torpaq münasibətləri;
2. Əmlak münasibətləri;
3. Əmək münasibətləri;
4. Təşkilati-idarəçilik münasibətləri.

❖ Təsərrüfatxarici aqrar münasibətlər

1. Mülkiyyət hüququnun həyata keçirilməsi sferasında yaranan münasibətlər;
2. Müqavilə münasibətləri;
3. Büdcə-vergi münasibətləri;
4. Delikt münasibətlər.

Yuxarıdan göründüyü kimi aqrar sahibkarlıqda hüquqi tənzimlənmənin obyektı qismində iki qrup münasibətlər sistemi çıxış edir. Çox geniş dairəni əhatə edən bu münasibətlər sistemi hüququn müxtəlif sahələrinin: torpaq, mülki, əmək, inzibati, maliyyə, cinayət və s. hüquq sahələrinin normaları ilə tənzimlənilir və bu zaman azad bazar iqtisadiyyatından irəli gələn bir sıra prinsiplər gözlənilməlidir.

- Ölkə vətəndaşlarının mükəmməl qidalanma hüququnun təmin edilməsi;
- Aqrar münasibət subyektlərinin hüquq bərabərliyinin təmin edilməsi;
- Kəndlilərin əmək istiqamətləri və formalarını, təsərrüfat fəaliyyətini könüllü seçmək hüququnun təmin edilməsi;

- Çoxukladlı mülkiyyət formalarının möhkəmləndirilməsi və onlara əsaslanan təşkilati-hüquqi formaların hərtərəfli mühafizəsi;
- Aqrar sahibkarlığın sərbəstliyi üçün hüquqi zamanət sisteminin genişləndirilməsi;
- Aqrar sahibkarlıq sferasında dövlətin təsbit edilmiş tənzimləyici funksiyasının möhkəmləndirilməsi;
- Aqrar sahibkarlığın əmək fəaliyyətinin təbii iqlim şəraiti ilə üzvi əlaqəsi və həmin fəaliyyətin ekoloji istiqamətinin nəzərə alınması;
- Təsərrüfat və hüquqi müstəqillik, sahibkarlıq fəaliyyətinin nəticələrinə görə kənd təsərrüfatı kommersiya təşkilatlarının cavabdehliyi və maddi marağının təmin edilməsi;
- Aqrar münasibətlərin hüquqi tənzimlənməsinin tamlığı, aqrar qanunvericiliyin mütəmadi yeniləşməsi, aqrar münasibətlərin bütün iştirakçılarının fəaliyyətində qanunçuluğun təmin edilməsi;
- Aqrosənaye kompleksinin idarəçilik sisteminin demokratikləşdirilməsi;
- Aqrar hüquq münasibətləri iştirakçılarının subyektiv hüquqlarının reallığı və zamanətliliyi.

Aqrar sahibkarlıqda hüquqi tənzimlənmənin göstəriş xarakterli metodları isə özünü əsasən təsərrüfatdaxili və dövlət orqanları ilə yaranan münasibətlərinin tənzimlənməsində göstərir.

Dövlətin aqrar siyasətinin işlənilməsinin elmi-nəzəri əsasını 18 fevral 1995-ci ildə qəbul edilmiş “Aqrar islahatın əsasları haqqında”, “Sovxoz və kolxozların islahatı haqqında” və 16 iyul 1996-cı ildə “Torpaq islahatı haqqında” Azərbaycan Respublikasının qanunları təşkil edir. Müasir aqrar siyasətin əsas qayəsi müxtəlif formalı mülkiyyət və təsərrüfatçılıq əsasında işləyən bazaar ictimai-iqtisadi aqrar strukturların formalaşdırılmasıdır. Müvafiq olaraq aqrar siyasət antiinhisar istiqamətə malik olan aqrar və torpaq islahatlarına, kəndli əməyinin nüfuzunun artması və kənddə həyat səviyyəsinin yüksəlməsinə, aqrar sahənin üstün inkişafını təmin edən struktur, investisiya və vergi siyasətinin kökündən dəyişməsinə doğru istiqamətləri özündə ehtiva edir.

Aqrar hüququ mənbələrinə istənilən hüquq sahəsi mənbələri üçün xarakterik olan ümumi əlamətlər xasdır. Aqrar münasibətləri tənzimləyən hüquqi aktlar yalnız dövlətin fəaliyyətinin nəticəsidir, onsuz heç bir normativ -hüquqi akt yarana bilməz.

12 noyabr 1995-ci ildə ümumxalq səsverməsi ilə qəbul edilmiş Azərbaycan Respublikası Konstitusiyası dövlət hüquqyaratma orqanlarının yeni sistemini müəyyənləşdirir. Konstitusiyanın qəbul edilməsilə aqrar hüququnun yazılı mənbələrinin zirvəsində hər şeydən öncə Konstitusiyanın özü, sonra isə Milli Məclisin qanunları, Azərbaycan Respublikası Prezidentinin fərman və sərəncamları, Azərbaycan Respublikası Hökumətinin qərarları dayanır.

Aqrar hüququnun əsas mənbəyi kimi Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının məzmunu çoxçeşidlidir. Eyni zamanda onun normalarını aqrar münasibətlərin hüquqi tənzimlənməsi sahəsində dörd əsas qrupa bölmək olar:

1) aqrar sahibkarlıq sahəsində vətəndaşların hüquq və azadlıqları və ya daha dəqiq desək, kənd təsərrüfatı kommersiya təşkilatlarının və sahibkarların hüquqi vəziyyəti;

2) bütün ölkə çərçivəsində həm vətəndaşlar və onların birlikləri, həm də digər mülkiyyətçilər üçün (Naxçıvan Muxtar Respublikası, bələdiyyələr) aqrar sahibkarlıq və digər iqtisadi fəaliyyət sahəsində vahiq iqtisadi məkan;

3) bazar aqrar iqtisadiyyatının formalaşmasının lazımi şəraiti kimi inhisarçı fəaliyyətin məhdudlaşdırılması və azad rəqabət;

4) aqrosənaye istehsalı sahəsində sahibkarlıq və iqtisadi fəaliyyətin dövlət tənzimlənməsi:

- mülkiyyət hüququ və torpağa, digər daşınmaz əmlaka kəndlilərin digər əşya hüquqları;

- kənd təsərrüfatı əməyinin hüquqi tənzimlənməsi;

- aqrar sahibkarlıq və digər iqtisadi fəaliyyət sahəsində vətəndaşların əsas iqtisadi hüquq və azadlıqlarının müdafiəsində məhkəmələrin fəaliyyət dairəsinin genişləndirilməsi;

- aqrar münasibətlərin hüquqi tənzimlənməsi və hüquq tətbiqi sahəsində hüquqyaratma səlahiyyəti almış dövlət orqanları sistemlərinin müəyyənləşdirilməsi.

Torpaq münasibətləri sahəsində vətəndaşın konstitusion statusu, torpaq üzərində vətəndaşların və onların birliklərinin xüsusi mülkiyyətə malik olmaq kimi mühüm hüquqla təkmilləşmişdir.

Zənnimcə, “Aqrar islahatın əsasları haqında” qanunu mütləq nəzərdən keçirməliyik. Bu qanun Azərbaycan Respublikasının aqrar-sənaye kompleksinin (aqrar bölmənin) islahatının əsas istiqamətlərini və onların hüquqi təminatını müəyyən edir. Qanunun müddəaları aqrar islahat sahəsində digər normativ aktlar üçün əsasdır.

İslahatın məqsədi aqrar bölməni böhrandan çıxarmaq, iqtisadiyyatı sabitləşdirmək, əhalinin sosial-iqtisadi vəziyyətini yaxşılaşdırmaqdır. Aqrar islahatın vəzifələri torpaq və əmlak üzərində yeni mülkiyyət münasibətlərinin formalaşdırılmasından, bazar iqtisadiyyatına uyğun istehsal və infrastruktur sahələrində müxtəlifnövlü təsərrüfatların yaradılması və inkişafı ilə istehsal münasibətlərinin dəyişdirilməsindən və təkmilləşdirilməsindən ibarətdir.

Aqrar islahatın əsas istiqamətləri aşağıdakılardır:

- aqrar bölmədə yeni mülkiyyət münasibətlərinin formalaşdırılması;
- torpaq, meliorasiya və su təsərrüfatının islahatı; müxtəlifnövlü təsərrüfatların yaradılması; aqrar bölmənin dövlət təminatı.

Dövlətin iqtisadi siyasəti ilə aqrar islahatın uzlaşması, islahatın aparılmasında sosial ədalətin və könüllülüyn təmin edilməsi, əmtəə istehsalçılarına təsərrüfat fəaliyyətinin təşkilində və öz məhsullarına sərəncam verməkdə tam sərbəstliyin təmin edilməsi, respublikanın kənd təsərrüfatı xüsusiyyətlərinin nəzərə alınması, ətraf mühiti mühafizə tələblərinə əməl edilməsi, kəndin sosial inkişafı və əhalinin sosial müdafiəsi aqrar islahatın əsas prinsiplərini təşkil edir.

Qanun aqrar bölməyə dövlət himayəsini də nəzərdə tutur. Aqrar bölmə iqtisadiyyatın vacib sahələrindən biri kimi dövlət himayəsindədir. Dövlət himayəsi aşağıdakı istiqamətlərdə həyata keçirilir:

- aqrar bölməyə investisiya qoyuluşunun stimullaşdırılması;
- məqsədli dövlət proqramları əsasında meliorasiya və irriqasiya işlərinin aparılması kənd təsərrüfatı maşınlarının, və digər maddi-texniki vasitələrin istehsal bazasının yaradılması, işğal altından azad edilmiş ərazilərdə aqrar-sənaye kompleksinin bərpası və inkişaf etdirilməsi;
- kənd təsərrüfatında yoluxucu xəstəliklərə və zərərvericilərə qarşı karantin və müalicə tədbirlərinin aparılmasına, kadr hazırlığına və elmi təminata, istehsal və sosial infrastrukturun yaradılmasına dövlət vəsaitinin ayrılması;
- mühüm kənd təsərrüfatı məhsullarının qiymətləri ilə onların istehsalında istifadə olunan maşın-mexanizmlərin, yanacaq-sürtkü materiallarının, mineral gübrələrin, zəhərli kimyəvi maddələrin qiymətləri arasında mütənasibliyin təmin edilməsi (kənd təsərrüfatı məhsullarının və maddi-texniki vasitələrin siyahısı Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabineti tərəfindən müəyyən edilir);
- diferensial kreditləşmə və vergi tətbiq.

Aqrar bazara daim dövlət tənzimlənməsi ilə nəzarət edilir. Bunun üçün dövlət mühüm kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalının stimullaşdırır, əmtəə istehsalçılarının xarici bazarın zərərli təsirindən qorunması və təminatlı daxili bazarın yaradılması üçün əlverişli gömrük siyasəti həyata keçirir, maliyyə-kredit müəssisələrinin işinin aqrar bazarın tələbatına uyğunlaşdırılması sahəsində addımlar atır və aqrar sahibkarlığın dayanıqlı inkişafının zəmanət sistemi olan sığorta işinin təkmilləşdirilməsində mütəmadi olaraq sistemli tədbirlər görür.

Aqrar sahənin əsas sütunlarını təşkil edən yuxarıda göstərdiyimiz üç qanunun qəbulu ilə yanaşı “Dövlət torpaq kadastrı, torpaqların monitorinqi və yerqurluşu haqqında” (22 dekabr 1998), “Kənd Təsərrüfatında sığortanın stimullaşdırılması haqqında” (18 iyun 2002), “Meliorasiya və irriqasiya haqqında” (5 iyun 1996), “Sovxozlarn, kolxozların və kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalı ilə məşğul olan digər hüquqi və fiziki şəxslərin (emal müəssisələrindən başqa) vergi borclarının silinməsi haqqında” (26 mart 1999), “Torpaq bazarı haqqında” (7 may 1999), “Torpaq icarəsi haqqında” (11 dekabr 1998), “Balıqçılıq haqqında” (27 mart 1998), “Bitki karantini haqqında” (23

aprel 1996), “Bitki mühafizəsi haqqında” (3 dekabr 1996), “Damazlıq işi haqqında” (26 may 1996), “Kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalçılarına müddətli vergi güzəştlərinin verilməsi haqqında” (27 noyabr 2001), “Seleksiya nailiyyətləri haqqında” (15 noyabr 1996), “Taxıl haqqında” (16 iyun 2000), “Tütün və tütün məmulatı haqqında” (8 iyun 2001), “Toxumçuluq haqqında” (11 mart 1997), “Üzümçülük və şərabçılıq haqqında” (19 oktyabr 2001), “Torpaqların münbitliyi haqqında” (30 dekabr 1999), “Xüsusi mühafizə olunan təbiət əraziləri və obyektləri haqqında” (24 mart 2000), “Su Məcəlləsi” (26 dekabr 1997), “Kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalçılarına neft məhsullarının güzəştli satışı barədə” (26 mart 1999 Nazirlər Kabinetinin 49 nömrəli qərarı) kimi normativ-hüquqi aktlar da qəbul edilmişdir.

2004-cü ilin məlumatına görə ölkəmizdə 22-i milli, 7-i müştək olmaqla 29 sığorta kompaniyası fəaliyyət göstərir ki, bunların da aqrar sektordakı fəaliyyəti çox zəifdir. Bu sektorda sığorta fəaliyyətinin gücləndirilməsi məqsədilə 18 iyun 2002-ci ildən “Kənd təsərrüfatında sığortanın stimullaşdırılması haqqında” AR Qanunu fəaliyyət göstərir. Aqrar istehsalçılar öz əmlaklarının sığortalanmasının sığorta kompaniyaları ilə bağladıkları könüllü müqavilələr vasitəsilə həyata keçirirlər. Bu zaman sığortalı tərəfindən sığorta kompaniyasına (sığortaçı) ödəniləcək sığorta haqqı sığortaçı tərəfindən təyin edilən sığorta tarifləri əsasında hesablanır, sığorta hadisəsi (təbii fəlakət və ya digər hallarda) baş verdikdə sığortaçı tərəfindən sığortalıya ödəniləcək vəsaitin maksimum həddini göstərən sığorta məbləği isə belə hesablanır:

Bazar iqtisadiyyatı şəraitində aqrar təsərrüfatların büdcə ilə münasibətləri də yenidən qurulmaqdadır. Belə ki, təsərrüfatlar öz fəaliyyətlərində qanunla təyin edilmiş bütün vergi və gömrük rüsumlarını ödəməyə borcludurlar və müvafiq dövlət orqanları da bu ödənişin həyata keçirilməsinə nəzarət edirlər. Göstərilən münasibətlər əvvəllər ayrı-ayrı vergi və gömrük qanunları ilə tənzimlənsə də hal-hazırda 25 iyul 1997-ci ildən qüvvədə olan “Gömrük Məcəlləsi”, 1 yanvar 2001-ci ildən qüvvəyə minən “Vergilər Məcəlləsi” və müvafiq il üçün hər il qəbul edilən “Dövlət büdcəsi haqqında” qanunlarla tənzimlənilir. “Gömrük Məcəlləsi” gömrük

rejimləri, gömrük ödənişləri, gömrük rəsmiləşdirilməsi, gömrük nəzarəti, valyuta nəzarəti, gömrük güzəştləri kimi bir sıra məsələləri tənzimləyir və hal hazırda hər bir təsərrüfat subyekti 0-15 % arasındakı gömrük rüsumlarını ödəyərək idxal-ixrac əməliyyatlarını həyata keçirə bilər. Hal-hazırda Dövlət, Muxtar Respublika və Yerli (bələdiyyə) vergilərdən ibarət olan vergi sistemimizdə vergilər bilavasitə mənbədən və bəyannamə üzrə olmaqla iki formada tutulur. Dövlət vergilərinə fiziki şəxslərin gəlir, hüquqi şəxslərin mənfəət, əlavə dəyər, aksiz, hüquqi şəxslərin əmlak, hüquqi şəxslərin torpaq, tranzit yol, mədən, sadələşdirilmiş sistem üzrə vergilər, Muxtar Respublika vergilərinə yol vergisi istisna olmaqla bütün Dövlət vergiləri, Yerli vergilərə isə fiziki şəxslərin torpaq, fiziki şəxslərin əmlak, yerli əhəmiyyətli tikinti materialları üzrə mədən, bələdiyyə mülkiyyətində olan müəssisə və təşkilatların əmlak vergiləri aiddir. Növbəti paragrafda isə aqrar sahənin davamlı inkişafının təmin edilməsinə yönəldilmiş dövlət proqramları və onların müsbət vəziyyəti barədə danışılacaq. Qəbul edilmiş bu proqramlar fəaliyyətdə olan qanunların və normativ sənədlərin daha da səmərəli işləməsi üçün zəmin yaradır.

2.2 Aqrar sahədə davamlı inkişafın təmin edilməsinə yönəldilmiş dövlət proqramları və onların icrasının müasir vəziyyətinin təhlili

Bazar iqtisadiyyatı şəraitində aqrar sahə də daxil olmaqla perspektivə yönəlmiş iqtisadi idarəetmə komanda iqtisadiyyatında olduğu kimi direktiv planlaşdırmaya deyil, strateji-indiqativ plan, proqnoz və proqramlara əsaslanır. Məhz bu mexanizmlərdən istifadə edilməsi dövlətə imkan verir ki, bazar iqtisadiyyatının mürəkkəb, dəyişkən və bəzi hallarda qeyri-müəyyən xarakterini nəzərə alaraq aqrar sektorda iqtisadi prosesləri öz nəzarəti altında saxlaya bilsin və onların gələcəkdəki inkişafını yönləndirsin. Proqnozlaşdırma ilə başlayıb müxtəlif istiqamətli proqramların həyata keçirilməsi ilə başa çatan bu fasiləsiz proses təxminən belə baş verir:

1. Əvvəlcə aqrar sektorda baş verən sosial-iqtisadi proseslərin inkişaf meylini müəyyənləşdirən kompleks və ayrı-ayrı istiqamətli proqnozlar işlənib hazırlanır. Bu proqnozlar cari (1 illik), orta (1-5 illik) və uzunmüddətli (5 ildən çox) dövrü əhatə etməklə axtarış (mövcud obyektin gələcəkdəki vəziyyəti haqqında məlumat verən) və normativ (görüləcək tədbirlər nəticəsində obyektin gələcəkdə neçə dəyişəcəyi haqqında məlumat verən) xarakterli ola bilər;

2. İkinci mərhələdə proqnoz məlumatları qiymətləndirilir, sektorda mövcud və baş verə biləcək problemləri aradan qaldırmaq və onun gələcək inkişafına yön vermək üçün ASK-nın inkişaf məqsədlərini və bu məqsədlərə nail olmaq yolunda zəruri olan vasitələri özündə birləşdirən kompleks plan sənədləri işlənib hazırlanır. Bu sənədlərdə planlaşdırılan dövr üçün inkişaf hədəfləri təyin edilir və onlara nail olmaq üçün qarşıdakı dövrə aqrar siyasətin əsas istiqamətləri, prinsip və metodları təsbit edilir, həmçinin məqsədli proqramlar üçün zəruri hədəflər ortaya qoyulur;

3. Sonuncu mərhələdə isə planlaşdırma nəticəsində təsbit edilən ən mühüm problemləri həll etmək və hədəflərə nail olmaq məqsədilə mövcud hökumət tərəfindən konkret istiqamətlərə yönəldilmiş, konkret dövrü və maliyyələşmə mənbələrinə sahib proqramlar işlənib hazırlanaraq həyata keçirilir. Məsələn, aqrar

sektorda enerji təminatının yaxşılaşdırılması haqqında, Torpaqların münbitliyinin artırılması haqqında və s. ;

Aqrar sektorun inkişafının ölkə Prezidentinin “Aqrar islahatların sürətləndirilməsinə dair bəzi tədbirlər haqqında” 22 mart 1999 118 nömrəli fərmanının verilməsi ilə yeni mərhələyə qədəm qoyduğunu qeyd etmək mümkündür. Həmin fərmançərcivəsində kənd təsərrüfatı istehsalçıları torpaq vergisi istisna olmaqla qalan bütün vergilərdən 5 il müddətinə azad edilmiş (sonradan bu müddət müvafiq qaydada 1 yanvar 2009-cu ilədək uzadılmışdır), 26 mart 1999-cu ildə qəbul olunan “Sovxozların, kolxozların və kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalı ilə məşğul olan digər hüquqi və fiziki şəxslərin (emal məüsisələrindən başqa) vergi borclarının silinməsi haqqında” Qanunla adı çəkilən subyektlərin 1999-cu ilin 1 yanvar tarixinə olan və bu Qanun qüvvəyə mindiyi gündəkdən ödənilməmiş vergi borcları, onlara tətbiq edilən maliyyə sanksiyaları və hesablanmış peniyalar (həyətəyənı sahələr üçün hesablanmış torpaq vergisindən başqa) silinmiş, həmin gün Nazirlər Kabinetinin qəbul etdiyi “Kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalçılarına neft məhsullarının güzəştli satışı barədə” 49 nömrəli qərarı əsasında Kənd Təsərrüfatı Nazirliyi, İqtisadi İnkişaf Nazirliyi (indiki İqtisadiyyat və Sənaye Nazirliyi) və Dövlət Neft Şirkətinin hazırladığı Qaydalar əsasında adı çəkilən təsərrüfat subyektlərinə aradakı fərqin dövlət büdcəsi hesabına Dövlət Neft Şirkətinin təchizat təşkilatlarına ödənilməsi şərti ilə 30 min ton A-76 benzini, 120 min ton dizel yanacağı, 6 min ton M-8V1 və M-12VB motor yağlarının təxminən yarı qiymətə satılması nəzərdə tutulmuş, habelə aqrar istehsalçılara kredit resurslarının ayrılması və digər tədbirlər həyata keçirilmişdir. Görülən tədbirlərin davamı olaraq 9 noyabr 1999-cu ildə bir növ aqrar sahədə aparılan islahatlara yekun vurma xarakteri daşıyan “1999-2000-ci illərdə Azərbaycan Respublikasında aqrar islahatların dərinləşdirilməsi və kənd təsərrüfatında sahibkarlığın inkişafına kömək göstərilməsinə dair Dövlət Proqramı haqqında” 203 nömrəli Prezident fərmanı verildi. Proqramda aqrar islahatın dərinləşdirilməsinə dövlət himayəsi aşağıdakı əsas istiqamətlərdə nəzərdə tutulmuşdu:

➤ Aqrar sahədə əmlakın özəlləşdirilməsinin başa çatdırılması: Burada daha öncə haqqında danışdığımız sovxoz və kolxoz əmlakının, aqrar sahənin emal və müvafiq xidmət sahələrinin özəlləşdirilməsinin və kənd sosial infrastruktur obyektlərinin mülkiyyət formasının müəyyənəşdirilməsinin başa çatdırılması nəzərdə tutulur;

➤ Torpaq islahatının başa çatdırılması: Torpaq paylarının, bununla bağlı mülkiyyət hüquqlarını təsdiq edən sənədlərin paylanması, habelə həyətyanı sahələr üzərində mülkiyyəti təsdiq edən sənədlərin verilməsinin başa çatdırılması və torpaq bazarı institutlarının yaradılma işinə kömək edilməsi kimi tədbirləri əhatə edir;

➤ Meliorasiya və su təsərrüfatı sahəsində islahatların sürətləndirilməsi:

Göstərilən istiqamətlərdə həyata keçirilməsi nəzərdə tutulan ümumi xarakterli tədbirlərlə yanaşı aqrar sahədə elmi tədqiqat işlərini inkişaf etdirmək və xarici ölkələrlə əməkdaşlığı genişləndirmək məqsədi ilə ölkədə Kənd Təsərrüfatı Elmi Mərkəzinin və onun regional strukturlarının yaradılması barədə təkliflərin hazırlanması kimi konkret tədbiri də özündə birləşdirir;

➤ Aqrar sahənin informasiya təminatı:

➤ Fermerləri elmi informasiya və metodiki məsləhətlərlə təmin etmək məqsədilə informasiya sisteminin bütün sahələri üzrə kompleks tədbirlərdən ibarətdir;

Göstərilənlərə paralel olaraq bu dövrlərdən başlayaraq ümumiyyətlə ölkədə sahibkarlıq fəaliyyəti, xüsusilə kiçik və orta sahibkarlığın inkişafının tənzimlənməsi ilə bağlı bir sıra tədbirlər görülmüşdür. Belə ki, 4 iyun 1999-cu ildə ölkədə kiçik sahibkarlığa dövlət köməyinin iqtisadi, hüquqi, təşkilati əsaslarını, forma və üsullarını müəyyən edən “Kiçik sahibkarlığa dövlət köməyi haqqında” qanun qəbul olundu. Qanuna əsasən aqrar sektorda hüquqi şəxs yaratmadan fərdi sahibkarlıqla məşğul olanlar və işçilərinin orta siyahı sayı 30 nəfərədək olan hüquqi şəxs qismində sahibkarlıqla məşğul olanlar rəsmi şəkildə kiçik sahibkarlıq subyekti kimi tanınır və dövlətin kiçik sahibkarlıqla bağlı həyata keçirdiyi bütün dövlət proqramlarında iştirak edə bilirlər. Bundan sonra 17 avqust 2002-ci ildə “2002-2005-ci illər üzrə Azərbaycan Respublikasındakikiçik və orta sahibkarlığın

inkişafının Dövlət Proqramı” adlı geniş miqyaslı sənəd qəbul edilmişdir. Proqramda 1997-2000-ci illər üzrə qəbul olunmuş müvafiq proqramdan irəli gələn vəzifələrin əsasən yerinə yetirildiyi və bunun nəticəsində ÜDM-in 71 %-nin, kənd təsərrüfatı istehsalının isə 99 %-nin özəl bölmə tərəfindən təmin edilməsi qeyd olunmaqla yanaşı, sahibkarlıqla məşğul olanların mövcud imkanlardan az olması, özəl bölmədə strateji cəhətdən mühüm olan, struktur formalaşdırıcı potensiala malik müəssisələrin zəif inkişaf etməsi, kiçik və orta sahibkarların ölkə ixracında payının və strukturunun təkmilləşdirilməsinə təsirinin məhdud olması, kiçik və orta sahibkarlıq müəssisələrinin 70 %-nin Bakı və onun ətrafında cəmlənməsi qeyd olunaraq onun regional inkişafının hazırkı səviyyəsinin ölkənin mövcud potensialına uyğun gəlməməsi və daxili istehsalçılar arasında iqtisadi əlaqələrin zəifliyi də göstərilərək geniş miqyaslı tədbirlər planı nəzərdə tutulmuşdur.

Proqramın davamı olaraq 2002-ci ildə sahibkarlığın inkişaf etdirilməsi və tənzimlənməsinin təkmilləşdirilməsi sahəsində bir sıra addımlar atılmışdır. İlk növbədə 27 avqust 2002-ci ildə Sahibkarlığa Kömək Milli Fondunun yenidən təşkil olunması məqsədilə yeni əsasnamə qəbul olunmuşdur. Əsasnaməyə görə fond İqtisadi İnkişaf Nazirliyinin (indiki İqtisadiyyat və Sənaye Nazirliyi) nəzdində fəaliyyət göstərməklə dövlət büdcəsi, dövlət əmlakının özəlləşdirilmə gəlirləri, fondun fəaliyyətindən daxil olan vəsait, könüllü ianələr, yardımlar və qrantlar vasitəsilə maliyyələşdirilir. Əsasnamədən irəli gələrək 27 avqust 2002-ci tarixli 779 nömrəli fərmanla “Azərbaycan Respublikası Sahibkarlığa Kömək Milli Fondunun vəsaitinin istifadəsi Qaydaları” qaydaları təsdiq edilmiş, 13 sentyabr 2002-ci il İqtisadi İnkişaf Nazirinin 63 nömrəli əmri ilə “Azərbaycan Respublikası Sahibkarlığa Kömək Milli Fondunun vəsaitinin istifadəsi üzrə müsabiqə komissiyası haqqında” əsasnamə təsdiq edilərək onun vəzifəsinin müsabiqə əsasında müvəkkil bankların seçilməsi vasitəsilə Fondun vəsaitinin səmərəli istifadəsini təmin etməkdən ibarət olması, komissiyanın funksiyaları, müvəkkil bankların seçilmə meyarları kimi məsələlər müəyyənləşdirilmiş, 28 noyabr 2002-ci il Nazirlər Kabinetinin 189 nömrəli “Ölkədə sahibkarlığın inkişafı ilə bağlı digər mənbələrdə nəzərdə tutulan vəsaitlərin Azərbaycan Respublikasının

Sahibkarlığa Kömək Milli Fondunda cəmləşdirilməsi haqqında” Qərarı ilə dövlət büdcəsində “Kiçik sahibkarlığa investisiya yardımı”, o cümlədən “Kənd təsərrüfatı ilə məşğul olmaq üçün məcburi küçüklərə kreditlərin verilməsi”, “Fərrer təsərrüfatlarınakredit güzəştləri fondu” üçün nəzərdə tutulan vəsaitlərin, məşğulluq tədbirlərinin maliyyələşdirilməsi çərçivəsində yeni iş yerlərinin yaradılması ilə bağlı xərclərin və dövlət əmlakının özəlləşdirilməsi nəticəsində əldə edilən pul vəsaitinin sahibkarlığa dövlət köməyinin maliyyələşdirilməsi üçün qanunvericiliklə nəzərdə tutulan hissəsinin Fonda cəlb olunması nəzərdə tutulmuşdur.

2002-ci ildə Nazirlər Kabinetinin 17 oktyabr 219 saylı sərəncamı ilə aqrar sektorun inkişaf etdirilməsi, əsas istehsal vasitəsi olan torpaqların münbitliyinin artırılması, rəqabət qabiliyyətli məhsul istehsalının təmin edilməsi və istehsalçıların ixrac fəaliyyətinin stimullaşdırılması, emal və yeyinti sənayesinin xammala və əhalinin isə ərzaq məhsullarına olan tələbatının yerli mənbələr hesabına ödənilməsini təmin etmək məqsədi ilə “Azərbaycan Respublikasında 2002-2006-cı illərdə aqrar bölmənin inkişafına dair” Proqram da qəbul edilmişdir. Proqram aqrar sahibkarlıqda daxili tələbatın ödənilməsində müsbət meyllərin əmələ gəlməsini göstərsə də, ölkənin ixrac potensialında ciddi geriliklərin, məhsul istehsalının həcmi və məhsuldarlığın mövcud imkanlardan istifadə və səmərəlilik baxımından aşağı səviyyədə olmasını da qeyd etmişdir ki, bu da öz növbəsində təsərrüfatların iqtisadi inkişafını və genişlənməsini ləngidir.. Bu baxımdan Proqram aşağıdakı istiqamətlərdə kompleks tədbirlərin həyata keçirilməsini nəzərdə tutmuşdur:

- Aqrar bölmədə zəruri strukturların yaradılmasının dəstəklənməsi;
- Torpaq və su ehtiyatlarından səmərəli istifadənin təmini;
- Kənd təsərrüfatında suvarma və meliorasiya təminatının bərpası;
- Aqrar bölmənin maddi-texniki bazasının möhkəmləndirilməsi;
- Aqrar bölmənin xammal istehsalı və emalı sahələrinin əlaqəli inkişafı;
- Rəqabət qabiliyyətli məhsul istehsalının artırılmasının stimullaşdırılması;
- Aqrar bölmənin maliyyə vəziyyətinin yaxşılaşdırılması;
- Ətraf mühitin bərpası və qorunması;

- Aqrar bölmənin hüquqi normativ bazasının təkmilləşdirilməsi;
- Aqrar bölmənin elmi-metodiki təminatının və kadr hazırlığı sisteminin təkmilləşdirilməsi.

11 fevral 2004-cü ildə “Azərbaycan Respublikası regionlarının sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramı (2004-2008)” qəbul olunmuşdur. Proqram regionlarda sosial-iqtisadi inkişafın təmin edilməsi məqsədilə 10 iqtisadi rayon üzrə ayrı-ayrı istiqmətlərdə konkret tədbirlərpaketini özündə birləşdirməklə yanaşı bu illər ərzində müxtəlif sahələr üzrə həyata keçiriləcək siyasətin ümumi xarakteristikalarını da göstərmişdir. Ötən beş ildə Ümumi Daxili Məhsulun (ÜDM) real həcmi 2,6 dəfə artaraq 38 milyard manata çatmış, ÜDM-in adambaşına düşən nominal həcmi 5 dəfə artaraq 4440 manat təşkil etmişdir. Qeyri-neft sektoru 1,8 dəfə artmış, 2008-ci ilin yekunlarına görə ÜDM-də qeyri-dövlət sektorunun payı 84,5 faiz təşkil etmişdir. Qeyri-neft sektoruna qoyulan investisiyanın həcmi son beş ildə 6,2 dəfə artmış və ümumi investisiyaların strukturunda onun xüsusi çəkisi 2003-cü ildəki 26,8 faizdən 2008-ci ildə 69 faizə çatmışdır. Ölkə sənayesində 2,5 dəfə, kənd təsərrüfatında isə 25,2 faiz artım olmuşdur.

Regionların inkişafına həsr olunan ikinci belə proqram “Azərbaycan Respublikası regionlarının 2009-2013-cü illərdə sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramı”nın təsdiq edilməsi haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin fərmanı ilə hüquqi qüvvəyə minmişdir. Azərbaycan Respublikasında əhalinin zəruri ərzaq məhsulları ilə təmin edilməsi məqsədilə aqrar bölmədə aparılan köklü islahatlar bu sahənin daha sürətlə inkişafına əlverişli zəmin yaratmışdır. Dövlət tərəfindən kənd təsərrüfatı istehsalçılarına və emal müəssisələrinə geniş texniki və maliyyə dəstəyi aqrar bölmənin inkişafında mühüm rol oynayır. “Kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalçılarına dövlət dəstəyi haqqında” Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2007-ci il 23 yanvar tarixli Sərəncamına uyğun olaraq kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalçılarının istifadə etdikləri yanacaq, motor yağının və mineral gübrələrin dəyərinin orta hesabla 50 faizinin dövlət tərəfindən ödənilməsi kənd təsərrüfatı istehsalına güclü təkan vermişdir. 2003-cü illə müqayisədə 2008-ci ildə taxıl istehsalı 21,4 faiz, kartof - 40,1 faiz, tərəvəz - 17,4

faiz, bostan məhsulları - 14,3 faiz, meyvə və giləmeyvə - 24,6 faiz, üzüm - 78,1 faiz artmışdır. Bu müddət ərzində diri çəkiddə ət istehsalı 30,6 faiz, süd istehsalı 18,3 faiz, yumurta istehsalı 47,9 faiz, yun istehsalı isə 22,3 faiz artmış, kənd təsərrüfatının ümumi məhsulu isə 25,2 faiz artmışdır. Yenicə qəbul olunmuş “Azərbaycan Respublikası regionlarının 2014-2018-ci illərdə sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramı” növbəti illərdə aqrar sahənin və iqtisadiyyatın digər strukturlarının inkişafına öz müsbət təsirini göstərəcəkdir.

Aparılan islahatların təşkilati-idarəetmə sahəsində yeni mərhələsi sayılan “Aqrar bölmədə idarəetmənin təkmilləşdirilməsi tədbirləri haqqında” 23 oktyabr 2004-cü il Prezident sərəncamı ilə təsdiqlənmişdir. Sərəncama əsasən Kənd Təsərrüfatı Nazirliyinin yenidən təşkil edilməsi və onun Azərbaycan Respublikasında kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalı və emalı, istehsalçılara zərurixidmətlərin göstərilməsi, meliorasiya və su təsərrüfatı, baytarlıq, bitki karantini, torpaqların səmərəli istifadəsi də daxil olmaqla, aqrar bölmədə dövlət siyasətini və iqtisadi münasibətlərin tənzimlənməsini həyata keçirən mərkəzi icra hakimiyyəti orqanı funksiyalarını həyata keçirməsi nəzərdə tutulmuşdur. Bununla yanaşı Nazirliyinə nəzdində aşağıdakı qurumlar yaradılır:

1. Dövlət Meliorasiya və Su Təsərrüfatı Agentliyi;
2. Dövlət Baytarlıq Xidməti;
3. Dövlət Fitosanitar Nəzarəti Xidməti;
4. Kənd Təsərrüfatı Kreditləri üzrə Dövlət Agentliyi.

Bu sahədə atılan ən mühüm addımlardan biri də 8 ili əhatə edən “2008-2015-ci illərdə Azərbaycan Respublikasında əhalinin ərzaq məhsulları ilə etibarlı təminatına dair Dövlət Proqramı”dır. Dövlət Proqramının əsas məqsədi ölkənin hər bir vətəndaşının sağlam və məhsuldar həyat tərzini üçün onun qəbul edilmiş normalara uyğun ərzaq məhsulları ilə tam təmin edilməsinə nail olmaqdır.

2.3. Respublikamızda aqrar islahatlar, onların gedişi və müasir vəziyyəti

Iqtisadiyyatımızın aqrar sektorunun dirçəldilməsini təmin etmək və bu sektorda yeni mütərəqqi bazar münasibətlərini formalaşdırmaq məqsədilə göstərilmişdir:

- Aqrar bölməni böhrandan çıxarmaq;
- İqtisadiyyatı sabitləşdirmək. əsasən kənd təsərrüfatı ölkəsi olan ölkəmizdə bütövlükdə iqtisadiyyatın digər sektorları ilə sıx bağlı olan aqrar sektordakı bu böhran həm digər sektorların tənəzzülünü sürətləndirmiş, həm ölkədə istehlak məhsullarının qıtlığına şərait yaradaraq inflyasiyanı artırmış, həm əhalinin böyük bir hissəsini iş yerlərindən məhrum edərək işsizliyi dərinləşdirmiş həm də bütövlükdə mənfi iqtisadi artımın baş verməsində böyük paya sahib olmuşdur ki, bu da makroiqtisadi qeyri-sabitliyin aradan qaldırılmasında bu sektorda aparılacaq islahatların nə qədər zəruri olduğunu bir daha sübuta yetirir;

- əhalinin sosial-iqtisadi vəziyyətini yaxşılaşdırmaq. Aqrar sektorda aparılan islahatların əsas məqsədlərindən biri də bu sektorda yaranan böhranın təsiri nəticəsində təxminən yarıya qədəri kənd yerlərində yaşayan və aqrar sektorda çalışan əhalimizin iş yerlərini itirməsi, gəlirlərinin azalması, qiymətlərin kəskin artımı nəticəsində minimum istehlak ehtiyaclarını ödəyə bilməyəcək səviyyəyə düşmələri və bu səbəbdən də qida rasionunun kəskin pisləşməsi və bir sıra zəruri sosial xidmətlərdən məhrum olmaları nəticəsində yaranmış ağır sosial-iqtisadi vəziyyəti yaxşılaşdırmaq olmuşdur.

Azərbaycan Respublikasında aparılan aqrar islahatlar üç əsas istiqamətdə həyata keçirilmişdir:

- Aqrar bölmədə yeni mülkiyyət münasibətlərinin formalaşdırılması. Bura dövlət və bələdiyyə mülkiyyətində olan obyektlərin müəyyənləşdirilməsi, torpaq islahatı və onun nəticəsində dövlət, bələdiyyə və xüsusi mülkiyyətli torpaqların ayrılması, meliorasiya və su təsərrüfatı müəssisələri üzərində mülkiyyət münasibətlərini dəyişdirməklə onlardan istifadənin mütərəqqi formalarının müəyyənləşdirilməsi, kənd təsərrüfatı emal müəssisələrinin və infrastruktur

obyektlərinin dövlətsizləşdirilməsi və özəlləşdirilməsi, sosial infrastruktur obyektlərində yeni mülkiyyət münasibətlərinin formalaşdırılması, istehlak kooperasiyalarının islahatı kimi məsələlər daxildir ;

- Aqrar bölmədə çoxnövlü təsərrüfat formalarının yaradılması : Bura kolxoz və sovxozların bazasında və dövrüyyəyə cəlb olunmuş yeni torpaqlar üzərində xüsusi mülkiyyətli fermer təsərrüfatları və yardımçı təsərrüfatlar, birgə mülkiyyət hüququna əsaslanan birgə təsərrüfatlar, kooperativlər, şərikli təsərrüfatlar, səhmdar cəmiyyətləri və dövlət mülkiyyətinə əsaslanan dövlət kənd təsərrüfatı müəssisələr və səhmdar cəmiyyətlərinin yaradılması aiddir ;

- Aqrar bölmədə dövlət təminatı sisteminin yaradılması. Aqrar bölmə bazar iqtisadiyyatlı bütün ölkələrdə dövlətin himayəsində olan əsas strateji sektorlardandır. Xüsusilə də keçid dövrünü yaşayan bizim kimi ölkələrdə aqrar sektorun xüsusi dövlət himayəsinə ehtiyacı vardır. Bu baxımdan aqrar islahatlarla bağlı qanunvericiliyimizdə bu məsələ nəzərdə tutulmuş və aqrar infrastruktur müəssisələrinin inkişaf etdirilməsi, bir sıra vergi güzəşti və maliyyə yardımları, aqrar bazarın tənzimlənməsi, kənd əhalisinin sosial müdafiəsi, aqrar bölmədə mütəxəssislərin hazırlanması, aqrar bölmənin elmi təminatı və.s istiqamətlərdə dövlət təminatının yaradılması öz əksini tapmışdır.

Aqrar bölmədə həyata keçirilən islahatlar öz qarşısına müəyyən hədəflər qoyur ki, həmin hədəflərin istiqamətlərini və islahatdan əvvəlki və sonrakı vəziyyəti aşağıdakı cədvəl şəklində göstərə bilərik:

<i>İstiqamətlər</i>	<i>İslahatdan əvvəl</i>	<i>İslahatdan sonra</i>
İstehsal	İstehsalın məqsədi mərkəzi qaydada təyin edilir	İstehsal qərarları azad şəkildə təsərrüfatlar tərəfindən verilir
Qiymətlər	Mərkəzləşdirilmiş qaydada təyin edilir	Liberallaşdırılmışdır
Maliyyə	Daim dövlət yardımları var və borclar tez – tez silinir	Sərt büdcə məhdudiyyəti hakimdir
İstehsal faktorları, satış, emal	Dövlət müəssisələrinin inhisarındadır	özəlləşdirilmişdir inhisarsızlaşdırılmışdır
Resurslar üzərində	Dövlət, kollektiv	Özəlləşdirilmişdir

mülkiyyət forması		
Təsərrüfatların strukturu	irimiqyaslı kollektiv təşkilatlanma	kiçik miqyaslı fərdiləşdirilmiş

Ölkədə aqrar islahatları tənzimləyən bir sıra qanunverici aktlar qəbul edilsə də, bunların reallıqdan uzaq olmaqla formal xarakter daşması, icra mexanizmindəki boşluqlar və ziddiyyətli məqamlar atılan addımların səmərəsiz olmasına gətirib çıxarmış, islahatların ədalətli və məqsədyönlü aparılmasına real hüquqi şərait yaratmamışdır. Mövcud idarəetmə sistemi - Kənd Təsərrüfatı Nazirliyinin mərkəzi aparatı başda olmaqla dağıdılmış və iflic vəziyyətə salınmış, yeni iqtisadi şəraitə uyğun strukturlar isə yaradılmamışdır. Kolxoz və sovxozların istehsal infrastrukturuları islahat adı altında tamamilə dağıdılmış, onların yerində xüsusi mülkiyyətçiliyə əsaslanan işlək və faydalı qurumlar formalaşdırılmamışdır. Aqrar bazar formalaşmamış, daxili bazar demək olar ki, xarici istehsalçıların piştaxtasına çevrilmişdir. Ölkə ərzaq müstəqilliyi baxımından ciddi təhlükə qarşısında qalmışdır.

Hec bir hüquqi əsası olmadan ictimai təsərrüfatlarda cəmlənmiş cins mal-qara dağıdılmış və kütləvi surətdə mənimsənilmişdir. Hər birini milyard manatlarla balans dəyəri olan müasir ferma kompleksləri dağıdılmış, boş xarabazarlığa çevrilmişdir.

Ümumiyyətlə, hazırkı iqtidarın aqrar sahənin inkişafı ilə əlaqədar ümumi strategiyası yoxdur. Bu sahədə müəyyən cəhdlər olsa da, yuxarıda qeyd olunan səbəblərdən, ən başlıcası isə, total korrupsiya, rüşvətxorluq və saxtakarlıq fonunda aqrar sferanı mövcud böhrandan çıxarmaq qeyri-mümkündür. Bütün bunlar Milli Aqrar İnkişaf Proqramının hazırlanmasını və həyata keçirilməsini zəruri edir.

İnkişaf etmiş və rəqabətədavamlı kənd təsərrüfatı sistemi yaradılması üçün Azərbaycan bir sıra əlverişli imkanlara malikdir: Azərbaycan Avropanın və Asiyanın kəsişdiyi mühüm kommunikasiya qovşağı üzərində yerləşir. Reallaşması nəzərdə tutulan TRASEKA proqramı sahənin inkişafını mühüm istiqamətlərdə stimullaşdırma bilər.

Aqrar islahatların həyata keçirilməsində dövlət siyasəti əsasən aşağıdakı istiqamətlərə yönəldilir:

- Ərzaq təhlükəsizliyi siyasəti;
- Maliyyə-kredit və investisiya siyasəti;
- Vergi və qiymət siyasəti;
- Xarici iqtisadi siyasət;
- Kəndin sosial inkişafı.

- Ərzaq təhlükəsizliyi siyasəti ölkəni ərzaq müstəqiliyinə nail olmaqla əhalinin bütün kateqoriyalarının stabil surətdə keyfiyyətli ərzaq məhsulları əldə etmələrinə şərait təmin edilməsinə, habelə fəvqəladə hallar üçün ərzaq ehtiyatı yaradılmasına yönəldilir.

Proqramın reallaşdırılmasında maliyyə-kredit və investisiya siyasəti aşağıdakı prinsiplərə əsaslanmaqla həyata keçiriləcəkdir:

- Sistemin inkişafı üçün prioritet istiqamətlərdə dövlət himayəsinin təmərküzləşdirilməsi;
- İstehsalçıların gəlirinin dinamik surətdə artırılması və bu hesaba onların öz sərmayələrinin xüsusi çəkisinin artırılması;
- Bütün səviyyələrdə korrupsiya hallarına yol verməməklə maliyyə resurslarının maksimum dərəcədə səmərəli istifadəsinin təmin olunması.

Proqramın həyata keçirilməsi üçün aşağıdakı maliyyə mənbələrindən istifadə olunması nəzərdə tutulur:

- İstehsalçıların vəsaitləri;
- Büdcə vəsaitləri;
- İstehsalçı, istehlakçı və digər şəxslərin iştirakı ilə yaradılan kredit ittifaqlarının vəsaitləri;
- Torpaq və daşınmaz əmlakın girov qoyulması ilə kommersiya banklarının uzun müddətli kreditləri;
- Lizinq, fyuçers qurumları (fondları, şirkətləri və s.);

○ Dünya Bankı, Beynəlxalq Valyuta Fondu, İslam İnkişaf Bankı, BMT-nin Kənd Təsərrüfatı və ərzaq təşkilatı (FAO), habelə TESIS proqramı, digər beynəlxalq qurumlar və fondlar.

Aqrar sahədə vergi və qiymət siyasəti aqrar bazarda qiymət sabitliyinə nail olmaqla milli istehsalın stimullaşdırılmasına və daxili bazarın qorunmasına yönəldilməlidir.

Bunun üçün aşağıdakı istiqamətlərdə tədbirlər görülür:

- Aqrar bazara və əhalinin alıcılıq qabiliyyətinə istinad etməklə lazım gəldikdə məhsulların qiymətlərinə aşağı və yuxarı hədlər qoyulması tətbiq edilə bilər. Bu zaman bazardan asılı olaraq istehsalçı zərər çəkdiyi halda həmin fərq dövlət tərəfindən ödənilir;
- Qiymət hədlərinə əməl edilmədikdə və inhisarçılıq meyilləri yarandıqda çevik və mütləq vergi sistemi həyata keçirilə bilər;
- Kənd təsərrüfatı istehsalçılarının bütün vergilərdən azad edilməsi, torpaq vergisinin sadələşdirilməsi və azaldılması

Ölkəmizdə aqrar islahatların həyata keçirilməsinin başlıca məqsədi bazar iqtisadi münasibətlərinə uyğun xüsusi təsərrüfat formalarının təşkilinə nail olmaqdan və aqrar bölmənin bütün sahələrində sahibkarlığı hər vasitə ilə inkişaf etdirməkdən ibarətdir. Qeyd etmək lazımdır ki, respublikamızda aqrar islahatları aparmaq məqsədilə Dövlət Aqrar İslahat Komissiyası, yerli və rayon aqrar islahat komissiyaları yaradılmış, onların hüquqları, funksiyaları, vəzifələri və iş qaydaları müvafiq olaraq əsasnamələrdə təsdiq edilmişdir.

Prezident İlham Əliyevin çevik və işlək mexanizmlər əsasında gerçəkləşdirdiyi islahatlar nəticəsində respublikada aqrar-sənaye kompleksini inkişaf etdirmək, ərzaq təminatını yaxşılaşdırmaq üçün ilk növbədə qanunvericilik bazası təkmilləşdirilmişdir. Dövlət proqramları və digər qəbul olunmuş sənədlərdən irəli gələn vəzifələrin yerinə yetirilməsi, o cümlədən fermerlərə maliyyə və texniki dəstəyin göstərilməsi, sahibkarlığın inkişafı, regionlarda infrastruktur layihələrinin həyata keçirilməsi əhalinin istehlakında yerli məhsulların xüsusi çəkisinin artmasını təmin etmişdir.

Aqrar sahədə güzəştli kreditləşdirmə imkanlarının genişlənməsi, kənd təsərrüfatı istehsalçılarına subsidiyaların verilməsi, onların texnika, gübrə və kimyəvi vasitələrlə təminatının yaxşılaşdırılması öz müsbət nəticələrini verməkdədir. Bütün bunlar aqrar sektorda istehsal həcmi artırmaqla yanaşı, bu sahədə yüksək məhsuldarlığa və səmərəliliyə, qabaqcıl texnologiyaların tətbiqinə, emal müəssisələri şəbəkəsinin genişləndirilməsinə, ən əsası isə yerli məhsullarımızın rəqabət qabiliyyətinin artırılmasına gətirib çıxarır.

Hazırda kənd təsərrüfatında özəl bölmənin payı 99,7 faizə çatır. Aqrar sektor sürətlə inkişaf edir və ölkənin ərzaq təminatı sahəsində çox mühüm strateji vəzifəni yerinə yetirir. Aqrar sahədə sahibkarlığın inkişafı kənddə orta təbəqənin formalaşması prosesinə təkan verir.

Prezident İlham Əliyev kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalçılarına da xüsusi diqqət və qayğı ilə yanaşır, onların əməyini yüksək qiymətləndirir. Belə ki, Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin 9 oktyabr 2008-ci il tarixli sərəncamı ilə hər il noyabrın 1-i ölkəmizdə Kənd Təsərrüfatı İşçiləri Günü kimi qeyd edilir. Kənd təsərrüfatı işçilərinə fəxri adların verilməsi, onların təltif edilməsi dövlət başçısının aqrar sahəyə diqqət və qayğısının təzahürüdür.

Hazırda dövlət tərəfindən kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalçılarına geniş texniki və maliyyə dəstəyi davam edir. Beynəlxalq maliyyə təşkilatları ilə birlikdə regionlarda layihələr həyata keçirilir. Sahibkarlığa Kömək Milli Fondunun xətti ilə ayrılan vəsaitlərin, dövlət büdcəsindən kənd təsərrüfatına birbaşa yardımların və kəndlərdə infrastrukturun yaradılmasına yönəldilən investisiyaların həcmi Prezidentimiz tərəfindən ildən-ilə artırılır.

Respublikamızın ərzaq təhlükəsizliyinin təmin olunmasını iqtisadi strategiyanın əsas hədəflərindən biri hesab edən Azərbaycan hökuməti aqrar sahədə istehsal imkanlarının daha da yaxşılaşdırılması üçün davamlı addımlar atır. 2008-2015-ci illərdə Azərbaycan Respublikasında əhalinin ərzaq məhsulları ilə etibarlı təminatı Dövlət Proqramı ölkədə ərzaq təhlükəsizliyinin həlli baxımından xüsusi əhəmiyyət daşıyır. Həmin proqramda qeyd edilir ki, ölkədə əhalinin ərzaqla tam təminatını ödəmək üçün 2015-ci ilədək dənli bitkilərin əkin sahələri 900 min

hektara çatdırılmalı, əhalinin istehlakı üçün 2,8 milyon ton dənli bitkilər istehsal edilməlidir. Ət istehsalı 340 min tona, süd və süd məhsulları istehsalı 2,4 milyon tona, sənaye üsulu ilə quş əti istehsalı 80 min tona, yumurta istehsalı isə 1,3 milyard ədədə çatdırılmalıdır. Ölkədə tərəvəz və bostan məhsullarının istehsalı 1,72 milyon ton, kartof 1,12 milyon ton, meyvə 800 min ton olmalıdır. Yağlı bitkilərin əkin sahələrini 135 min hektara, şəkər çuğunduru əkinini isə 20 min hektara qədər artırmaq nəzərdə tutulur. Ümumilikdə yem bitkilərinin əkin sahələri 500 min hektar olmaqla qarışıq yem istehsalını ildə 2 milyon tona çatdırmaq qərara alınıb.

Kənd Təsərrüfatı Nazirliyi ölkə başçısı İlham Əliyevin qarşıya qoyduğu vəzifələri bir proqram kimi qəbul edir. Nazirimiz İsmət Abasovun rəhbərliyi altında aqrar sahədə aparılan islahatlar uğurla həyata keçirilir. Nazirlik tərəfindən aparılan işlər əhalinin ərzaq məhsullarına artan tələbatının ödənilməsinə zəmanət verir. Məqsədyönlü tədbirlərin nəticəsi olaraq dənli və dənli-paxlalı bitkilərin, kartofun, meyvə, tərəvəz və bostan məhsullarının, heyvandarlıq məhsullarının istehsalında mütəmadi olaraq dinamik inkişaf əldə edilmişdir. Son 10 ildə müvafiq elmi-tədqiqat institutlarında 200 mindən çox bitki sort nümunəsi, həmçinin 300-dən çox heyvan cinsinə aid genofond materialları öyrənilmiş, qiymətli təsərrüfat əlamət və xassələrinə malik mənbələr müəyyənləşdirilərək seleksiya tədqiqatlarında istifadə edilmişdir. 50-dən çox ixtiraya patent alınmışdır.

Göründüyü kimi, Azərbaycanın kənd təsərrüfatı böyük inkişaf yolu keçmişdir. Azərbaycan kəndlisi özü sahibi olaraq fermerə, sahibkara çevrilmişdir. Memarı və təşəbbüskarı ümummilli liderimiz Heydər Əliyevin olduğu torpaq islahatları Azərbaycanda böyük uğurlar qazanmışdır. Ümummilli liderin başladığı islahatlar onun siyasi varisi, dövlət başçısı cənab İlham Əliyev tərəfindən uğurla davam etdirilmiş, ölkədə aqrar sahənin dinamik inkişafı təmin edilmişdir. Məhz dövlət başçısının ardıcıl diqqət və qayğısı, qəbul etdiyi dövlət proqramları, imzaladığı sərəncamlar sayəsində ölkədə aqrar islahatlar öz uğurlu həllini tapmışdır.

Azərbaycan kənd təsərrüfatının inkişafı baxımından böyük potensiala malik ölkələrdən hesab olunur. Hazırda ölkəmizdə aqrar sektorun inkişafı əhalinin əsas

kənd təsərrüfatı məhsullarına olan tələbatını ödəməyə imkan verir. Aqrar sektorun inkişafı, əhalinin ərzaq təhlükəsizliyinin təmin edilməsi “Azərbaycan - 2020: Gələcəyə Baxış” İnkişaf Konsepsiyasında da əsas istiqamətlərdən biri kimi nəzərdə tutulur.

Bazar münasibətləri şəraitində kənd təsərrüfatı istehsalının iqtisadi səmərəliliyinə bir sıra amillər kompleks şəkildə təsir göstərir. Bunlara: təbii, texnoloji, iqtisadi, təşkilati-idarəetmə, siyasi-hərbi və sosial amillər daxil edilir. Bütün bu qeyd edilən amillərin iqtisadi fəaliyyət prosesində nəzərə alınması kənd təsərrüfatının, bütövlükdə aqrar-sənaye kompleksinin ictimai-istehsal əlaqələrinin təkmilləşdirilməsinə, istehsal həcmının artmasına, kənd təsərrüfatının böhrandan çıxarılmasına, onun dinamik inkişafına, nəticə etibarı ilə əhalinin və ölkənin bütövlükdə kənd təsərrüfatı məhsullarına olan tələbatının ödənilməsinə imkan verə bilər.

Ölkəmizdə aqrar islahatın həyata keçirilməsinin hüquqi təminatı Azərbaycan Respublikası Konstitusiyası, aqrar sahədə islahatların həyata keçirilməsinə dair qəbul edilmiş qanunlar, onların icrasının təmin edilməsinə dair fərmanlar, dövlətin aqrar bölmənin inkişafına dair qəbul etdiyi qərarlar təşkil edir. Bu qanun, fərman və qərarlardan irəli gələn nəzəri və təcrübi əhəmiyyətli göstəriş və qərarlar xüsusi təsərrüfatların yaradılması, sahibkarlığın formalaşması və inkişafının metodoloji əsaslarını müəyyənləşdirir. Ölkəmizdə aqrar islahatların həyata keçirilməsinin başlıca məqsədi bazar iqtisadiyyatı qanununa uyğun gələn xüsusi təsərrüfat formalarının təşkilinə nail olmaqdan və aqrar bölmənin bütün sahələrində sahibkarlığı hər vasitə ilə inkişaf etdirməkdən ibarətdir. Qeyd etmək lazımdır ki, respublikamızda aqrar islahatları aparmaq məqsədilə Dövlət Aqrar İslahat komissiyası, yerli və rayon aqrar islahat komissiyaları yaradılmış, onların hüquqları, funksiyaları, vəzifələri və iş qaydaları müvafiq olaraq əsasnamələrdə təsdiq edilmiş, islahatların aparılmasına dair yaradılmış komissiyalar qarşısında çox mühüm vəzifələr qoyur.

III FƏSİL: AQRAR İSLAHATLARIN DAVAMLI İNKİŞAFININ DÖVLƏT TƏMİNATI

3.1. Davamlı aqrar islahatların formalaşdırılmasının inkişaf istiqamətləri

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti H.Ə.Əliyev cənablarının rəhbərliyi ilə postsovet məkanında analoji olmayan aqrar islahatların başlanması ilə analoqu sosialist ictimai-iqtisadi formasıyından bazar münasibətlərinə keçidin əsası qoyulmuşdur. Yəni, sosialist iqtisadi münasibətləri ləğv edilməklə iqtisadi münasibətlərinin əsasları formalaşdırılmışdır.

Yeni iqtisadi şəraitdə ölkə iqtisadiyyatının əsas tərkib hissəsi olan aqrar sahədə müasir tələblərə uyğun geniş təkrar istehsalı qurmaq, sahənin dayanıqlı inkişafını təmin etmək aqrar islahatların ikinci mərhələsinin qarşısında duran tarixi bir vəzifədir.

Aqrar sahənin təbii amillərdən asılılığı, maddi-texniki bazasının zəifliyi, qiymət disparitetinə məruz qalması, digər sahələrə nisbətən rəqabət qabiliyyətinin aşağı olması və az gəlirliyi onun inkişafına istiqamətlənmiş proqramların yeni tələblər baxımından işlənilməsinə və reallaşdırılmasına xüsusi diqqət verilməsini tələb edir. Aqrar sahənin dayanıqlı inkişafı qeyd edilən obyektiv səbəblərlə yanaşı həm də ölkədə fəaliyyətdə olan iqtisadi sistemin tipindən, xüsusiyyətlərindən, istehsal münasibətlərinin formalaşma səviyyəsindən və bu sahədə dövlətin iqtisadi siyasətinin reallaşdırılması imkanlarından, onun prinsiplərindən, forma və metodlarından bilavasitə asılıdır.

İnkişaf etmiş və inkişaf etməkdə olan ölkələrdə aqrar sahənin inkişafının strategiya və taktikasının təhlili göstərir ki, bu sahədə dayanıqlı istehsalın qurulması üçün daxili və xarici mənbələrdə formalaşan destruktiv tendensiyalara qarşı mümkün, effektiv və qabaqlayıcı tədbirlərin həyata keçirilməsi güclü dövlət dəstəyinə və tənzimləmə vasitələrinin tətbiqinə əsaslanır. Yəni, bu sahədə dayanıqlı istehsalın qurulmasında və onun inkişafının təmin olunmasında dövlət tənzimləməsi mühüm rol oynayır. Aqrar

sahənin idarə olunmasına dövlətin müdaxiləsinin obyektiv zəruriliyini aşağıdakılar şərtləndirir:

- elə iqtisadi funksiyalar var ki, bazar mexanizmi öz təbiətinə görə həmin funksiyaları yerinə yetirə bilmir;
- bazar təsərrüfatçılıq sisteminin özünütənzimləmə imkanları məhduddur;
- aqrar sahədə istehsalın rentabellik səviyyəsi aşağıdır və bu sahəyə əsaslı vəsait qoyuluşlarının (infrastruktur, elmi tədqiqat işləri və s.) öz xərcini ödəmə müddəti uzun vaxt tələb edir.

Son illər ölkə Prezidentinin müvafiq fərman və sərəncamları nəticəsində iqtisadiyyatda baş verən mütərəqqi dəyişikliklər, aqrar sahəyə dövlət dəstəyinin və tənzimləməsinin əsası kimi qiymətləndirilə bilər. Bu tədbirlər ölkədə sahibkarlığın inkişafına təkan verməklə əhalinin həyat səviyyəsinin yaxşılaşdırılmasına və iqtisadiyyatın inkişafında müxtəlif təsərrüfatçılıq qurumlarının rolunun artmasına geniş imkanlar vermişdir.

Ümumiyyətlə, aqrar iqtisadiyyatın dövlət tənzimləməsinin səmərəliliyi aqrar sahənin maliyyə vəziyyətinin stabilizə edilməsi məqsədini güdür. Sahənin etibarlı maliyyə durumunun təmin edilməsi kənd təsərrüfatı əmtəə istehsalçılarının geniş təkrar istehsal fəaliyyətinin aktivləşdirilməsinə, istehsalın tabelliyyəsinin yüksəldilməsinə və bütövlükdə aqrar sahədə fəaliyyət göstərən təsərrüfat-maliyyə subyektləri arasında əlverişli maliyyə münasibətlərinin formalaşmasına imkan verməlidir. Bu isə, aqrar sahədə kapitalın sürətli dövriyyəsinə əlverişli şərait yaratmaqla, sahənin investisiya cəlbediciliyini artıracaqdır.

Dövlətin məqsədli dotasiyalar və güzəştli kreditlər sistemini tətbiq etməsi aqrar sahənin dövlət tənzimləməsinin ən vacib istiqamətlərindən biridir. Bu tənzimləmə vasitəsilə aqrar sahədə istehsal və struktur dəyişiklikləri həyata keçirilir. Yəni, aqrar sahədə mülkiyyət formasından asılı olmayaraq bütün təsərrüfat subyektləri dövlət tənzimləməsinin obyektinə çevrilməlidir.

İqtisadiyyatda mülkiyyətin və gəlirlərin bölüşdürülməsində bərabərsizliyin mövcudluğu bütövlükdə cəmiyyətdə siyasi və sosial qeyri-stabilliyin

yanarına gətirib çıxarmaqla yanaşı, eyni zamanda son nəticədə iqtisadiyyatın investisiyalaşdırma səviyyəsinə də ciddi mənfi təsir göstərir, iqtisadi artımın ləngiməsinə səbəb olur. Ona görə də keçid dövründə islahatlar prosesinin tezliyinin artırılması, səmərəliliyinin yüksəldilməsi mühüm əhəmiyyətə malikdir. Bu məqsədlə, islahatlar prosesinin səmərəliliyinin qiymətləndirilməsi zamanı aşağıdakı meyarlara üstünlük verilməlidir:

- iqtisadiyyatın libefallaşdırma səviyyəsi;
- daxili bazarın mövcud vəziyyəti və buradakı qiymətlər səviyyəsi;
- ölkənin xarici ticarət səviyyəsi və milli valyutanın dövrəliliyi;
- yeni təsərrüfatçılıq qurumlarının yaradılması və fəaliyyət göstərməsi imkanları;
- əmlak hüququ və mülkiyyətin xüsusişmə dərəcəsi;
- institusional bazar infrastrukturalarının formalaşdırılma səviyyəsi;
- ölkədə həyata keçirilən sosial siyasətin əsas istiqamətlərinin seçilməsi.

Milli iqtisadiyyatda dövlətin özünün strateji məqsədlərinə nail olması onun həyata keçirdiyi investisiya fəaliyyətinin tənzimlənmə mexanizmindən birbaşa asılıdır. İnvestisiya fəaliyyətinin iqtisadi metodlarla tənzimlənməsi bu sahədə əlverişli şəraitin yaradılmasını və qəbul edilmiş müvafiq qanun, qərar, normativ-hüquqi aktların monitorinqinin vaxtlı-vaxtında aparılmasını tələb edir. Kənd təsərrüfatının maliyyələşdirilməsi sisteminin islahatı aqrar sahədə həyata keçirilən transformasiya yönümlü dəyişikliklərin ən mühüm komponentidir. Aqrar sahənin maliyyə vəziyyətinin sabilləşdirilməsi əsasən maliyyə yardımları və aqrar istehsalın maddi-texniki resurslarla təminatının yaxşılaşdırılması yolu ilə həyata keçirilir. İqtisadiyyatın möhkəmləndirilməsi və əksər kənd təsərrüfatı müəssisələrinin maliyyə vəziyyətinin sabitləşdirilməsi məqsədilə kənd təsərrüfatı istehsalının davamlı artımına əlverişli iqtisadi şəraitin yaradılması üçün aşağıdakı şərtlərin reallaşdırılmasına üstünlük verilməlidir:

- kənd təsərrüfatı və sənaye məhsullarının qiymətləri arasında disparitetlərin aradan qaldırılması məqsədilə aqrar əmtəə istehsalçılarının ödəmə qabiliyyətinin yüksəldilməsi;
- kənd təsərrüfatı əmtəə istehsalçılarına güzəştli qısa və uzun müddətli kreditlərin verilməsi.

Aqrar sahənin dövlət tənzimləməsinin maliyyə mexanizmi kənd təsərrüfatı əmtəə istehsalçılarının kapital resurslarına olan tələbatını ödəməklə onların maliyyə sağlamlaşdırılmasını təmin edir. Müasir şəraitdə, aqrar sahənin tənzimlənməsinin maliyyə-kredit mexanizminin təkmilləşdirilməsi, yeni yaradılmış sahibkarlıq qurumlarına maliyyə subsidiyalarının verilməsi ilə yanaşı bu sahədə effektiv kredit sisteminin formalaşdırılmasından da çox asılıdır. Azərbaycanda aqrar islahatların ikinci mərhələsində sahibkarlıq qurumlarının kapital resurslarına olan ehtiyaclarının tələbə uyğun səviyyədə ödənilməsi üçün səmərəli kreditləşdirmə sisteminin formalaşdırılmasına prioritetlik verilməlidir.

Müasir şəraitdə qiymətlərin tənzimlənməsi aqrar sahəyə dövlət müdaxiləsinin mühüm istiqamətlərindən biridir. O, kənd təsərrüfatında səmərəli bazar təsərrüfatçılıq sisteminin formalaşdırılmasına şərait yaradan əsas kateqoriyadır. Kənd təsərrüfatı məhsullarının qiymətlərinin tənzimlənməsi, bir məqsəd kimi, aqrar bazarın bütün iştirakçılarının dövlətin strateji iqtisadi maraqlarını yerinə yetirilməsinə xidmət edir. Qiymət tənzimləyicilərinin tətbiqinin strateji əhəmiyyəti də onun aqrar sahənin ölkənin ərzaq təhlükəsizliyinin təmin edilməsindəki rolu və bütövlükdə onun cəmiyyətdə sosial-iqtisadi sabitliyin qarantı kimi çıxış etməsi ilə səciyyələnir. Bu sahədə, ölkənin strateji iqtisadi maraqlarının təmin edilməsi bütövlükdə milli aqrar-ərzaq kompleksinin beynəlxalq bazar konyunkturundan asılılığının azaldılması məqsədini güdür. Fikrimizcə aqrar sahədə qiymət siyasətinin reallaşdırılmasında ilkin əsas prinsipbr kimi aşağıdakılara üstünlük verilməlidir:

- ölkənin ərzaq təhlükəsizliyinin təmin edilməsi;

- kənd təsərrüfatı və onunla qarşılıqlı əlaqədə olan sahələr arasında elmi cəhətdən əsaslandırılmış ekvivalent münasibətlərin qurulması;
- aqrar sahədə geniş təkrar istehsalın təmin edilməsi məqsədilə kənd təsərrüfatı istehsalçılarının gəlirliyinin artırılmasının himayə edilməsi;
- elmi-texniki tərəqqinin ən yeni nailiyyətlərinin aqrar sahədə geniş tətbiqinə nail olunması;
- istehsalın iqtisadi səmərəliliyinin yüksəldilməsinə əlverişli şəraitin yaradılması;
- ölkə daxilində vahid iqtisadi məkanın formalaşdırılması.

Dövlətin aqrar sahədə himayəçilik siyasətinin ən mühüm prinsiplərindən biri də daxili bazarda yerli istehsalçıların əmtəə təklifinin həcmi artırılmasına yönəldilmiş stimullaşdırıcı tədbirlər sisteminin həyata keçirilməsidir. Aqrar iqtisadiyyatda və eləcə də ərzaq və yeyinti məhsulları bazarında dövlət tərəfindən səmərəli təklifin formalaşdırılmasına istiqamətlənmiş tədbirlər aşağıdakılardan ibarət olmalıdır:

- İstehsalın maddi-texniki bazasının gücləndirilməsi və istehsal potensialının genişləndirilməsi;
- aqrar sahəyə yerli və xarici investorların cəlb edilməsinin stimullaşdırılması;
- aqrar sahədə daxili və beynəlxalq konyunktura uyğun məhsullar istehsalı üzrə səmərəli ixtisaslaşmanın həyata keçirilməsi;
- kənd təsərrüfatı, ərzaq və yeyinti məhsullarının daxili və xarici bazarda rəqabət qabiliyyətliliyinin yüksəldilməsi;
- aqrar sahəyə dövlət və digər daxili və xarici kanallar vasitəsilə zəruri maliyyə yardımları axınının gücləndirilməsi;
- ekoloji təmiz, keyfiyyətli kənd təsərrüfatı və ərzaq məhsulları istehsalının artırılmasının stimullaşdırılması;
- kənd təsərrüfatı əmtəə istehsalçılarının çoxsaylı risklərdən effektiv sığortalanması.

Müasir şəraitdə dövlətin aqrar sahədə davamlı inkişafa yönəlmiş himayəçilik fəaliyyətinin digər mühüm prinsiplərindən biri də, beynəlxalq kənd təsərrüfatı və ərzaq məhsulları bazarlarında yerli əmtəə istehsalçıları və istehlakçıların bərabər hüquqlu subyekt kimi iştirakına əlverişli şəraitin yaradılmasıdır. Bu, dövlət tərəfindən elmi cəhətdən əsaslandırılmış tənzimləmə tədbirlərinin həyata keçirilməsini tələb edir. Həyata keçirilməsi labüd olan tədbirlər sırasına aşağıdakılar aid edilməlidir:

- yerli kənd təsərrüfatı məhsullarının beynəlxalq standartlara uyğunlaşdırılması;
- yerli kənd təsərrüfatı və ərzaq məhsullarının ixracının təşkil edilməsi;
- ixraca yönümlü təsərrüfat subyektlərinin istehsal fəaliyyətinin stimullaşdırılması;
- idxal kanallarının haqsız rəqabətindən daxili ərzaq bazarının müdafiə edilməsi.

Aqrar sahanın inkişafına dövlət yardımlarının göstərilməsi tarixən proteksionist fəaliyyətin ən mühüm istiqaməti sayılır. Ona görə də fikrimizcə, bu sahədə fəaliyyətin tənzimlənməsi təyinatlı dövlət yardımlarının səmərəliliyini artıracaqdır. Bu məqsədin reallaşdırılması üçün aşağıdakı amillərin nəzərə alınması vacibdir:

- kənd təsərrüfatı məhsullarının qiymətləri ilə istehsal vasitələrinin qiymətləri arasında paritetliyin tənzimlənməsi;
- kənd təsərrüfatı məhsullarının tədarükü və satışı üzrə ixtisaslaşmış dövlət fondlarının yaradılması;
- azad rəqabət mühitinin formalaşdırılmasına yönəldilmiş səmərəli antiinhisar tənzimlənməsinin həyata keçirilməsi;
- kənd təsərrüfatı əmtəə istehsalçılarına və emal müəssisələrinə investisiya və innovasiya xarakterli yardımların göstərilməsi;
- yerli əmtəə istehsalçılarının xarici bazara çıxış imkanlarının genişləndirilməsi.

Aqrar sahədə bazar iqtisadi münasibətləri inkişaf etdikcə inzibati idarəetmə sisteminin təsiri zəifləyir və iqtisadi tənzimləmə vasitələrinin rolu

durmadan artır. Ona görə də qeyd olunanları ümumiləşdirərək belə qənaəətə gəlmək olur ki, qloballaşma şəraitində aqrar sahədə dövlət kapitalizmi prinsiplərinin tətbiqi transformasiya prosesinin ən mühüm tərkib hissəsi sayılmalıdır. Prosesin ilkin mərhələsində dövlətin inzibati təsiri də bu strateji məqsədin reallaşdırılması üçün iqtisadi tərəfdaşların geniş sürətdə cəlb edilməsinə yönəldilir.

Qloballaşma mühitində daxili aqrar siyasətin formalaşması artıq heç bir dövlətin qapalı daxili işi kimi deyil, getdikcə daha çox dünya təsərrüfat sisteminin tərkib hissəsi kimi çıxış edir.

3.2. Dayanıqlı inkişaf strategiyası və reallaşmasının regional mexanizmləri

Perspektivdə ölkə regionlarının kənd təsərrüfatı istehsalının səmərəliliyinin artırılmasının əsas şərti onun intensivləşdirilməsi, maddi-texniki bazasının yaxşılaşdırılması, suvarma sisteminin təkmilləşdirilməsi, həmçinin sudan səmərəli istifadə və s. Bu kimi istiqamətlərdə tədbirlərin həyata keçirilməsidir. Bu deyilənlər baxımından regionlarda kənd təsərrüfatı sahəsində aşağıdakı kimi tədbirlərin həyata keçirilməsi məqsəduyğun hesab olunur.

Regionlarda əhaliyə düşən torpaq paylarının kiçik olması onların bu sahələrdən səmərəli istifadə imkanlarını məhdudlaşdırır. Belə ki, iri təsərrüfatlar kiçik təsərrüfatlara nisbətən istehsalın intensivləşdirilməsi, borc vəsaitlərinin cəlb olunması və s. Baxımından üstünlüyə malikdir. Fikrimizcə, kiçik torpaq sahələrinin birləşdirilərək iri təsərrüfatların yaradılması üçün kəndlilərin maarifləndirilməsi,

Bu istiqamətdə onlara maddi-texniki yardımların və məsləhət xarakterli xidmətlərin göstərilməsi zəruridir. Bu məqsədlə texnikanın təmiri, kimyəvi preparatların satışı, baytar və aqronom xidmətlərin göstərilməsi və s. İşlərlə məşğul olan aqroservis müəssisələrinin yaradılması məqsəduyğundur. Belə müəssisələr dövlət tərəfindən yaradıla və sonradan isə özəlləşdirilə bilər. Onlar ayrı-ayrı kəndlərdə dövlət büdcəsindən maliyyələşən layihələr həyata keçirə bilərlər. Bu layihələrin məqsədi iri təsərrüfatların yaradılması, bu tədbirərin kəndlilər üçün səmərəsinin izah olunması, kəndlilərin kənd təsərrüfatı sahəsində maarifləndirilməsi və s. Ola bilər. Sonrakı dövrlərdə təsərrüfatların maliyyə vəziyyəti yaxşılaşdıqca, belə aqroservis müəssisələri kommersiya əsasında xidmət göstərə bilərlər.

Regionlarda iri təsərrüfatların yaradılmasına nail olmaq üçün güzəştli dövlət kreditlərinin verilməsi şərtlərinə təsərrüfatın minimal ölçüsünü də daxil etmək olar.

Təhlil göstərir ki, regionlarda potensial əkin sahəsindən istifadə səviyyəsi aşağı olmuşdur. Belə şəraitdə istifadəsiz əkin sahələrinin təsərrüfat dövriyyəsinə cəlb edilməsi yolu ilə regionlarda da kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalını artırmaq mümkündür. Bununla əlaqədar olaraq, dövlət tərəfindən xüsusilə dağlıq rayonlarda kənd təsərrüfatının inkişaf etdirilməsi üçün güzəştlərin müəyyən edilməsi vacibdir.

Regionlarda otlaqların geniş sahə tutması heyvandarlığın inkişafı üçün əlverişli şərait yaradır. Bu potensialdan məqsədyönlü istifadə edilməsi və onların məhsuldarlığının daima nəzarətdə saxlanması hesabına heyvandarlığı daha da inkişaf etdirmək mümkündür. Bununla əlaqədar sahibkarlara yay-qış otlaqlarından istifadə, intensiv və növbəsiz otarmalar nəticəsində yarana biləcək ekoloji problemlər, bitkilərin vegetasiya dövrlərini başa vurmaları üçün imkan yaradılması və sair bu kimi mövzularla bağlı izahat işlərinin aparılması zəruridir.

Regionlarda otlaqlar əsasən dövlət və bələdiyyə mülkiyyətindədir. Bu baxımdan «Torpaq məəcəlləsi»nin və digər qanunvericilik aktlarının tələblərini nəzərə almaqla, fermerlərin bu otlaqlardan istifadə etmələri ilə əlaqədar qaydaların hazırlanması zəruridir.

Regionlarda bitkiçilik məhsullarının istehsalının həcmi ekstenziv amillər hesabına əhəmiyyətli şəkildə artırmaq imkanlarının mövcud olmasına baxmayaraq, torpaqlardan rəşional istifadənin təmin edilməsi mühüm əhəmiyyətə malikdir. Bu baxımdan, kənd təsərrüfatı sahələrində məhsuldarlığı artırmaq məqsədilə aqrotexniki tədbirlər vaxtlı-vaxtında həyata keçirilməli, təsərrüfatların gübrə və dərman preparatları ilə təminatı yaxşılaşdırılmalı, daha məhsuldar toxumlardan istifadə edilməsi üçün toxumçuluq müəssisələri inkişaf etdirilməli və təsərrüfatlar yüksək məhsuldarlığa malik toxumlarla təmin edilməlidir.

Əkinçiliyin mexanikləşdirilməsi, aqrotexniki qaydalara əməl edilməsi əsasında əkinçilik və heyvandarlığın intensivləşdirilməsi təsərrüfatların maddi-texniki bazasının möhkəmləndirilməsindən asılıdır. Regionların kənd

təsərrüfatı potensialını reallaşdırmaq məqsədilə yeni texnikaların alınması tələb olunur. Bunun üçün hökumət tərəfindən kənd təsərrüfatı texnikasının alınması və kəndli təsərrüfatlarına lizinqə verilməsi təşkil edilmişdir.

Qeyd edilənlərlə bağlı digər mühüm məsələ lizinqə verilmiş texnikanın ehtiyat hissələri ilə təminatı və onların təmir olunmasıdır. Fikrimihcə, xaricdən gətirilmiş texnikanın mətmədi olaraq ehtiyat hissələri ilə təmin olunması və onların təmiri ilə əlaqədar ixtisaslı kadrların hazırlanması üçün texnikanı istehsal edən firma ilə müqavilə bağlanmalıdır. Bu müqaviləyə əsasən istehsalçı müəssisə ehtiyat hissələrinin təminatı ilə yanaşı, texnikanın təmiri ilə məşğul olan işçilərin hazırlanmasını da həyata keçirməlidir.

Aparılmış təhlil göstərir ki, regionlarda kənd təsərrüfatının inkişafına manne olan əsas amillərdən biri məhsulun satışı ilə əlaqədardır. Fikrimizcə, kiçik təsərrüfatlar çərçivəsində satış problemlərini həll etmək imkanları məhduddur. Buna görə də, ölkədə kənd təsərrüfatı məhsullarının tədarükü, eyni zamanda, yeri və xarici bazarlarda satışının həyata keçirilməsini reallaşdıracaq ixtisaslaşmış müəssisələrin yaradılması istiqamətində təsirli tədbirlərin görülməsi zəruridir. Fikrimizcə, ilkin olaraq belə müəssisələrin yaradılması ilə əlaqədar hökumət təşəbbüs göstərə bilər. Müvafiq istiqamət üzrə işlər öz axarı ilə getdikdən sonra isə həmin müəssisələrin özəlləşdirilməyə açılaraq satılması mümkündür. Belə müəssisələrin yaradılması kənd təsərrüfatı emalı müəssisələrinin yaradılmasını stimullaşdırır. Belə ki, kənd təsərrüfatı məhsullarının tədarükü ilə məşğul olan ixtisaslaşmış təşkilatların yaradılması kəndli təsərrüfatlarının satış problemlərini, emal müəssisələrinin isə təchizat problemlərini azaldır. Kəndli təsərrüfatlarının kiçik və sayının isə çox olması emal müəssisələri ilə onlar arasında səmərəli təsərrüfat əlaqələrinin formalaşmasını məhdudlaşdırır.

Regionlarda kənd təsərrüfatının inkişafını stimullaşdırmaq məqsədilə yeni emal müəssisələrinin yaradılmasına ehtiyac vardır. Bu isə «istehsal-tədarük-ilkin emal-emal-satış» mərhələlərinin tam və səmərəli

əlaqələndirilməsinə imkan verməklə yanaşı, kənd təsərrüfatı məhsullarının reallaşdırılması sahəsində pərakəndəliyi və qeyri-müəyyənliyi aradan qaldırır.

Regionlarda kənd təsərrüfatı məhsulları emal edən müəssisələrin sayının məhdudluğu və kiçik təsərrüfatların say çoxluğu nəticəsində satış bazarının rəqabətli, alıcı bazarının isə nisbətən inhisarçı olmasına gətirib çıxarır. Bu baxımdan, hökumət həm idxalın tənzimlənməsi, həm də dövlət sifarişləri vasitəsilə kənd təsərrüfatı məhsullarının qiymətlərini tənzimləməlidir ki, bu təsərrüfatlar normal mənfəət əldə edə bilsin. Fikrimizcə, bazarda qiymətlər kənd təsərrüfatı istehsalını stimullaşdıran səviyyədə olmalıdır. Çünki, əhalinin gəlirləri istehsal nəticəsində yaranır və bu da tələbin artmasına gətirib çıxarır. İstehsalın həcmnin azalması isə, əhalinin maddi rifah səviyyəsinin aşağı düşməsi ilə nəticələnir.

Regionlarda heyvandarlığın inkişaf imkanları böyükdür. Bu baxımdan, regionların malik olduğu müqayisəli üstünlüklərinə uyğun olaraq, xüsusilə həm ətlik, həm də südlük maldarlığın, eyni zamanda ətlik, həm də südlük maldarlığın, eyni zamanda ətlik quşçuluğun inkişafının dəstəklənməsi vacib və səmərəlidir. Həmçinin, regionlarda heyvanların cins tərkibinin yaxşılaşdırılması istiqamətində də konkret tədbirlər həyata keçirilməlidir.

Regionlarda kənd təsərrüfatı məhsulları ilə əhalini il boyu təmin etmək üçün soyuducu qurğulara malik anbarların yaradılması vacibdir. Bu, həm təsərrüfatlara məhsullarını uzun müddət saxlamağa, həm də daxili bazarı nisbətən fasiləsiz və itkisiz təmin etməyə imkan verir. Belə ki, kənd təsərrüfatı məhsullarının əksəriyyəti adi şəraitdə nisbətən qısa bir dövr ərzində saxlanıla bildiyindən, onların uzun müddət saxlanma şəraiti olmadığından bu məhsulların qiyməti uyğun mövsümi ucuz, qalan vaxtlarda isə baha olur. Bu baxımdan soyuducu qurğuların yaradılması kəndlilərin və təsərrüfatların bununla əlaqədar olan itkilərini azaltmağa imkan verir. Eyni zamanda, belə soyuducu qurğulara malik anbarların yaradılması ölkənin istehlak bazarlarının kənd təsərrüfatı məhsulları ilə il boyu təmin etməklə yanaşı, ölkədə kənd təsərrüfatının inkişafına müsbət təsir göstərir.

İnkişafın dayanıqlığı çoxsaylı amillərin təsiri altında formalaşır. Həmin amillərə, ilk növbədə sosial-iqtisadi, təbii-resurs (torpaq, su resursları, faydalı qazıntılar, xammal və i.a.), ekoloji, siyasi və s. amilləri aid edilir. Əhalinin, cəmiyyətin və dövlətin həyati əhəmiyyətli mənafeələrini əks etdirən bu amillər daxili və xarici kimi fərqləndirilir. Haqqında danışılan amillər ölkənin sosial-iqtisadi inkişafının baza şərti kimi dövlətin daxili və xarici təhlükəsizliyini şərtləndirməklə inkişafın taktika və strategiyasını müəyyənləşdirir.

Davamlı inkişafın özünəməxsus cəhəti onun bütün amillərlə sıx qarşılıqlı əlaqədə və qarşılıqlı asılılıqda olmasıdır. Hər hansı sahədə tarazlığın pozulması inkişaf sisteminin bütövlükdə dayanıqlığını pozur. Müxtəlif elementlərin sabit vəziyyəti və inkişaf qabiliyyəti nə qədər davamlıdırsa, inkişafın dayanıqlığı da bir o qədər uzun ömürlüdür. Milli iqtisadiyyatın davamlı inkişafının strateji məqsədlərinə aşağıdakılar aid edilir:

- iqtisadi həyatın liberallaşdırılması;
- istehsalın intensivləşdirilməsi və əhali rifahının dayanıqlı yüksəlişi üçün təbii resurslardan səmərəli istifadə;
- dayanıqlı inkişaf prosesinə daha çox insanın cəlb edilməsi, kadr hazırlığının yeni keyfiyyət səviyyəsinin əldə edilməsi;
- sosial yönümlü bazar iqtisadiyyatının təşəkkülü və sosiallaşma prosesində əsaslandırılmış addımların dəstəklənməsi;
- ətraf mühitin mühafizəsi və bərpa olunması;
- mükəmməl strukturun və institusional qurumların formalaşdırılması;
- islahatların dayamqlı inkişaf yönümündə dəstəklənməsi və i.a.

İnkişafın davamlılığının təminatı üçün ekoloji, iqtisadi və sosial təhlükəsizliyi, tələbləri, bütün təbii resurslardan istifadə xüsusiyyətləri kompleks şəkildə nəzərə alınmalıdır. Belə yanaşma milli iqtisadiyyatda, o cümlədən aqrar sahədə mövcud sosial-ekoloji situasiyanı reallığa adekvat tərzdə nəzərə almağa imkan verir. Gerçəkliyə müvafiqlik nəinki iqtisadiyyatın bir sahəsində. Bütövlükdə milli çərçivədə dayanıqlı inkişafın informasiya təminatında mühüm meyar kimi qəbul edilir. Aqrar sahənin respublika iqtisadiyyatındakı

rolu kifayət qədər yüksəkdir. Odur ki, milli iqtisadiyyatın bu aparıcı sahəsinin balanslaşdırılmış və dinamik inkişafı ümumilikdə dayanıqlı inkişafın təminatında mühüm rola malikdir.

Davamlı inkişaf strategiyasının aqrar sahədə reallaşması indiyə qədər həyata keçirilmiş islahatların nəticəsinə əsaslanır. Odur ki, dayanıqlı inkişaf özülünü qoymaq istiqamətində görülmüş işləri və əldə edilmiş nəticələri sadalamaq yerinə düşərdi. Aqrar istehsalın dayanıqlı inkişafına yönəlmiş aşağıdakı tədbirlər ilkin sosial-iqtisadi şərtlərin formalaşmasında mühüm rol oynamışdır:

- iqtisadi islahatların həyata keçirilməsinin normativ hüquqi-bazası yaradılmış, xüsusi mülkiyyətin aparıcı rol oynadığı çoxukladlı aqrar sahə formalaşdırılmışdır. Bu isə kəndlinin torpaq üzərində mülkiyyət hüququnu təsbit etməklə, kənd təsərrüfat istehsalı üçün hüquqi-iqtisadi mühitin məqbul əlverişliliyini təmin etmişdir;
- kənd təsərrüfatı istehsalının strukturu dəyişdirilmişdir;
 - kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalında qeyri-dövlət bölməsinin xüsusi çəkisi yüksəldilmişdir;
- kənddə mülkiyyətçilərin sayı dəfələrlə artmışdır;
- kənd əhalisinin sosial müdafiəsi üzrə bir sıra tədbirlər həyata keçirilmişdir.

Beləliklə, uzunmüddətli perspektivə kənd təsərrüfatı istehsalının dayanıqlı inkişafı üçün kifayət edəcək baza formalaşdırılmışdır. Davamlı inkişaf strategiyasının reallaşması mexanizmindən aqrar sahədə başlıca resurs olan torpağa canlı orqanizm kimi baxılması zəruridir. Aqrar islahatlar nəticəsində yaranmış bir-birinə qonşu olan kiçik ailə təsərrüfatlarında istehsal fəaliyyətinin koordinasiyası və kooperasiya baxımından belə yanaşma xüsusilə aktualdır.

Aqrar istehsalın uzunmüddətli kompleks inkişaf proqnozu dayanıqlı inkişaf strategiyasının reallaşdırılması mexanizminin əsaslarından biridir.

Aqrar sahənin dayanıqlı sosial-iqtisadi inkişafının uzunmüddətli proqnozu aşağıdakı əsas bloklardan ibarətdir:

- ölkədə dayanıqlı makroiqtisadi situasiyanın uzunmüddətli proqnozu;
- dünya aqrar bazarmın inkişaf meylləri;
 - aqroiqlim şəraitinin, torpaq, su və əmək resurslarının aqrar sahədə inkişafa təsirinin qiymətləndirilməsi;
 - innovasiya imkanlarının aşkar edilməsi və onların reallaşması mühitinin qiymətləndirilməsi;
 - aqrar sahənin çoxvariantlı inkişaf proqnozlarının hazırlanması;
 - müvafiq sosial, istehsal və, bazar infrastrukturunun inkişaf proqnozları;
 - institusional dəyişmələrin təşəkkülü və dayanıqlı inkişafa yönümlü istehsal münasibətlərinin proqnozları;
 - aqrar sahənin təşkilati-hüquqi və iqtisadi riçaqlarının və tənzimləyicilərinin işlənilib hazırlanması.

Respublikada kənd təsərrüfatının dayanıqlı inkişafı strategiyasına müvafiq olaraq sahədə istehsal və aqrobiznes qurumlarının dayanıqlı fəaliyyəti üçün lazımi şərait yaradılmalıdır. Bu baxımdan aqrar qurumlarla sıx texnoloji əlaqədə işləyən emal müəssisələrinin vəziyyəti xüsusi qeyd edilməlidir. Xüsusi bölmə emal sektorunda öz fəaliyyətini genişləndirməli, bunun üçün müxtəlif səviyyələrdə tənzimləyici tədbirlər görülməlidir. Emal sahəsində kiçik və orta müəssisələrin yaradılması buraxılan məhsulun rəqabət qabiliyyətini yüksəldə bilər. Kənd təsərrüfatı məhsulları emalı müəssisələrinin xarici bazara çıxışı və orada mövqe qazanması üçün, ilk növbədə ekoloji standartlar nəzərə alınmalıdır. Bu hazır məhsul bazarında dayanıqlığı təmin edə bilər. İxrac yönümlü və idxalı əvəzləyən, yeni texnika və texnologiyaya əsaslanan istehsalın sürətli inkişafı sahənin perspektiv dayanıqlı inkişafının mühüm şərtləridir.

Kənd təsərrüfatı istehsalının dayanıqlılığı üçün iqtisadi, sosial və ekoloji təhlükəsizliyin təminatı üzrə məqsədli proqramların işlənilib hazırlanması və həyata keçirilməsi mühüm əhəmiyyətə malikdir. Məsələn, ondadır ki, məqsədli

proqramlaşdırma bazar iqtisadiyyatına birbaşa dövlət dəstəyi vasitəsi olub, aqrar-sənaye kompleksinin inkişafının özünütənzimləməsi və məqsədyönlülüyü prinsiplərinin vəhdətini təmin edir.

Məqsədli proqramın mahiyyəti özündə dövlət tənzimlənməsini və «azad bazar» elementlərini sintez etməklə kommersiya əsasında təsərrüfat fəaliyyətini stimullaşdırır. Proqramın bütün iştirakçıları tərəfindən planlaşdırılmış tədbirlərin ünvanlı icrası tapşırıqların direktivliyi ilə deyil, iqtisadi stimullar sistemi ilə vəhdətdə həyata keçirilən təsərrüfat müqavilələri əsasında təmin olunur. Aqrar sahənin inkişafının məqsədli dövlət proqramları bütövlükdə, region, sahə və funksional bloklar (sosial, xarici iqtisadi aspektlər və s.) səviyyəsində strateji məsələlərin həllinə yönəldilir. Məqsədli proqramların işlənilib hazırlanması və reallaşması üzrə əsas kordinasiyaedici orqan Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabineti, proqramın baş tərtibçisi isə Kənd Təsərrüfatı Nazirliyi olmalıdır. Məhz bu nazirlik milli iqtisadiyyatın inkişaf strategiyasını nəzərə almaqla aqrar sahənin inkişafının prinsipial istiqamətlərini müəyyənləşdirir.

Aqrar sahədə dayanıqlı inkişaf strategiyasının reallaşdırılması sosial problemlərin prioritetliyinə diqqəti artırır. Bazar münasibətlərinin formalaşması şəraitində əhalinin, o cümlədən kənd əhalisinin sosial müdafiəsinin yeni mexanizmi təşəkkül tapır. Bu mexanizm mövcud resurslar çərçivəsində fəaliyyətə imkan verir.

Aqrar əhalinin sosial müdafiəsi sistemində irəliləyişlər iqtisadi islahatlar kontekstində qiymətləndirilərsə onda başlıca aspekt kimi məşğulluğun səviyyəsinin yüksəldilməsinə və quruluşunun təkmilləşdirilməsinə xüsusi diqqət verilməlidir. Hazırda kənd yerlərində məşğulluğun quruluşunun təkmilləşdirilməsi üçün geniş imkanlar vardır. Bu ilk növbədə kənd yörələrində işçi qüvvəsinə tələbin təklifdən çox geridə qalması ilə əlaqədardır. İş qüvvəsinə tələbin belə məhdudluğu bir çox hallarda subyektiv amillərlə əlaqədardır. Regionların sosial-iqtisadi inkişafı üzrə həyata keçirilən proqramların maliyyə təminatı respublikanın bir çox bölgələrində iş qüvvəsinə tələbi daha sürətlə

artırmağa imkan verir. Bunun üçün infrastrukturun daha sürətlə və geniş miqyasda inkişafı, ayrı-ayrı regionlarda ənənəvi sənətkarlığın dəstəklənməsi, ekoloji fəaliyyət növlərinin stimullaşdırılması kimi istiqamətlərə önəm verilməlidir.

Tədqiqatlar göstərir ki, fermer təsərrüfatlarının, kiçik özəl müəssisələrin inkişafı aqrar bölgələrdə məşğulluğun səviyyəsinin yüksəldilməsi üçün əhəmiyyətli imkanlara malikdir. Kənd əhalisinin məşğulluğu sahəsində dayanıqlığın təminatı üçün uzunmüddətli perspektivə nəzərdə tutulan tədbirlər sırasında xüsusilə aşağıdakıları qeyd etməyə dəyər:

- aqroservis xidmətləri və kiçik emal müəssisələri şəbəkəsinin genişləndirilməsi;
- ixtisasartırma və yenidən kadr hazırlığı sisteminin dəstəklənməsi və s.

Aqrar sahədə dayanıqlı inkişaf strategiyasının reallaşması mexanizmində təbii potensialın mühafizəsi və təbiətdən səmərəli istifadə elementləri həlledici əhəmiyyət kəsb edir.

3.3 Azərbaycanla aqrar islahatların regional inkişaf aspektləri və dövlət təminatı

Regionların inkişafının yeni keyfiyyət mərhələsinə yüksəlməsinə son on ildə regionların sosial-iqtisadi inkişafı ilə bağlı qəbul edilmiş dövlət proqramlarının icrası böyük əhəmiyyət kəsb edir. Regionların hərtərəfli inkişafı sahəsində 2004-cü ildən başlanmış məqsədyönlü siyasətin davamı olaraq «Azərbaycan Respublikası regionlarının 2014-2018-ci illərdə sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramı» hazırlanmışdır. «Azərbaycan Respublikası regionlarının 2014-2018-ci illərdə sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramı»nın icrası ölkə iqtisadiyyatının inkişafında mühüm əhəmiyyət kəsb etməklə, makroiqtisadi sabitliyin təmin olunmasında, regionlarda sahibkarlıq fəaliyyətinin genişlənməsində, yeni müəssisələrin və iş yerlərinin yaranmasında, irimiqyaslı infrastruktur layihələrinin həyata keçirilməsində, kommunal xidmətlərin səviyyəsinin yüksəldilməsində, nəticədə əhalinin rifah halının daha da yaxşılaşdırılmasında və yoxsulluq səviyyəsinin aşağı düşməsində müstəsna rol oynayacaqdır.

Regionların sosial-iqtisadi inkişafının II Dövlət Proqramında aqrar rayonların tarazlı inkişafı və yerli potensialdan səmərəli istifadə imkanlarının uzlaşdırılması prioritet məsələlərdəndir. Aqrar istehsalın tarazlı regional inkişafı, sahələrarası əlaqələrin dayanıqlığını yüksəldir və ərazilər arasındakı kommersiya münasibətlərinin intensivləşməsinə rəvac verir.

Torpaqların vəziyyəti, iqlim, landşaft, şəhərlərə və sənaye mərkəzlərinə yaxınlıq, yolların vəziyyəti kimi amillərin aqrar potensialın reallaşmasındakı rolu, regional inkişafın müxtəlif mərhələlərində fərqli tempdə dəyişir. Tədqiqatlar göstərir ki, yolların vəziyyəti təsərrüfatçılığın vəziyyətinə bilavasitə təsir edən amillərdəndir. Təsədüfi deyildir ki, məhz «bələdiyyə ərazisindəki yollardan payız və qış aylarında gediş-gəlişi çətin olan yolların xüsusi çəkisi Quba-Xaçmaz, Dağlıq Şirvan və bir sıra digər iqtisadi rayonlar üzrə daha yüksək olması» həmin rayonların böyük aqrar potensialının

fəallaşmasma mane olur. Ümumi və kənd təsərrüfatı təyinatlı texnika, qurğu və avadanlıqlarla, mineral gübrə və zərərli kimyəvi preparatlarla, qarışıq yemlərlə təminat yaxşılaşdıqca istehsalın interisivlik səviyyəsi yüksəlir və təbii-iqlim amillərinin təsiri tədricən azalmağa meyl edir.

Azərbaycan Respublikasında regionlar üzrə kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalının dinamikası artım templelərində ciddi fərqlər olduğunu göstərir.

Ərzaq kompleksinin dayanıqlığı onun tərkib hissələrinin tarazlaşdırma dinamikliyi şəraitində mümkündür. Mürəkkəb və dinamik sistem olmaqla bu kompleksin fəaliyyət səmərəliliyi ayrı-ayrı komponentlərin inkişaf templelərinin uzlaşdırılmasını nəzərdə tutur. Konkret halda uzlaşdırma kənd təsərrüfatı, onu texnika, gübrə və digər vasitələrlə təmin edən sahələr, emal və satış müəssisələri, ərzaq məhsulları idxalı qurumları və s. sistem əmələ gətiriciləri arasında iqtisadi və hüquqi münasibətlər müstəvisində təmin olunmalıdır. Bu baxımdan istehsal-kommersiya münasibətləri xüsusi diqqətə layiqdir.

Yeyinti məhsulları istehsalında müasir biotexnologiyaların artan rolu şəraitində belə aqrar sahə ərzaq kompleksində həlledici mövqeyə malikdir. Aqrar sahənin sıx iqtisadi-texnoloji əlaqədə olduğu sahələrlə münasibətlərini xarakterizə edən parametrlər ərzaq kompleksinin inkişaf göstəricilərini əhəmiyyətli dərəcədə şərtləndirir.

Aqrar sahədə dayanıqlı inkişaf onun emal sənayesi müəssisələri ilə əlaqələrin stabilliyi və dinamikliyi səviyyəsindən asılıdır. Kənd təsərrüfatı məhsullarının emalı prosesinin ahəngdarlığı, müqavilə intizamına riayət edilməsi səviyyəsi, aqrar qurumlarla bərabər tərəfdaşlığın təminatı vəziyyəti, antiinhisar tədbirlərinin və haqsız rəqabətə qarşı mütəşəkkil mübarizənin vəziyyəti, qiymət paritetinin təminatı imkanlarının reallaşdırılması və i.a. kimi amillər sahələrarası münasibətlərin səmərəliliyini şərtləndirən parametrləri formalaşdırır.

Kənd təsərrüfatının mövsümi xarakteri emal müəssisələrinin fəaliyyət rejimində bir sıra özünəməxsusluğa səbəb olur. İlk növbədə, bu emal ediləcək məhsulun qəbulu və saxlanılmasını təmin edən infrastrukturda öz əksini tapır.

İlkin məhsulun saxlanılmasında istehsalçı və emalçının qarşılıqlı razılaşmasına əsaslanan müxtəlif variantlar mümkündür. Həmin variantların hər hansı birinin seçilməsi: nəqliyyat, enerji təminatı, ilin fəslə təbəqələrin maliyyə durumu və s. kimi amillərlə şərtlənir.

Kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalçıları milli iqtisadiyyatın sayca ən çoxsaylı subyektləridir. Məhdud çeşiddə məhsul istehsal etməklə, onlar aqrar bazarda bir-biri ilə rəqabətdə fəaliyyət göstərirlər. Başqa sözlə, aqrar istehsalçılar güclü sahədaxili rəqabət mühitində işləyirlər.

Aqrar qurumların istehsal-kommersiya münasibətlərinin vəziyyətinə həlledici dərəcədə neqativ təsir edən amillərdən biri, onların sahələrarası rəqabət qabiliyyətinin zəifliyidir. Belə vəziyyəti şərtləndirən mühüm səbəblərdən biri sənaye və kənd təsərrüfatı məhsulları mübadiləsində sonuncunun xeyrinə olmayan qiymət disparitetidir. Xarici ədəbiyyatda fermer gəlirlərinin azalması meyli kimi təqdim olunan bu hal, təkcə sənaye və kənd təsərrüfatı arasındakı istehsal-kommersiya münasibətləri ilə əlaqədar deyildir.

Bazar münasibətləri formalaşdıqca məşqul əhəlinin tərkibində xidmət sahəsində çalışanların xüsusi çəkisi artır. Bu meyli aqrar qurumlara göstərilən xidmətlərə də aiddir. Odur ki, fermer gəlirlərinin azalmasında xidmət tariflərinin aqrar islahatlar dövründə tez-tez müşahidə olunan üstün artma tempi də az rol oynamır.

Tədqiqatlar göstərir ki, son onilliklərdə kənd təsərrüfatı istehsalının intensivləşməsi nəticəsində sahənin məhsullarının enerji tutumu on dəfədən çox artmışdır. Bu isə nəticə etibarilə, şərti ərzaq məhsulu vahidinin qida enerjisinin bahalaşmasına və eyni zamanda bir sıra ekoloji problemlərin kəskinləşməsinə səbəb olmuşdur.

İqtisadi sahədə həyata keçirilən tədbirlər bazar iqtisadiyyatı mexanizmləri əsasında sahibkarlıq fəaliyyətinin genişləndirilməsinə, yerli və xarici investisiyaları, müasir texnologiyaları cəlb etmək və qabaqcıl idarəetmə təcrübəsindən faydalanmaqla rəqabətə davamlı məhsul istehsal edən

müəssisələrin, yeni iş yerlərinin yaradılmasına və nəticə etibarilə ölkənin itisadi qüdrətinin artırılmasına yönəlmişdir.

«Azərbaycan Respublikası regionların sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramları (2004-2008 və 2009-2013-cü illər)»nin uğurlu icrası nəticəsində ölkədə makroiqtisadi göstəricilərin səviyyəsində yüksək artım əldə edilmiş, sosial-iqtisadi inkişaf sahəsində nəzərdə tutulmuş tədbirlərin həyata keçirilməsi əhalinin həyat səviyyəsini yüksəldilməsində mühüm rol oynamışdır. Dövlət Proqramlarının icra olunduğu 10 il ərzində ümumi daxili məhsul 3,2 dəfə, o cümlədən qeyri-neft sektoru 2,6 dəfə, sənaye 2,7 dəfə, kənd təsərrüfatı 1,5 dəfə, investisiyalar 6, dəfə, əhalinin gəlirləri 6,5 dəfə, orta aylıq əmək haqqı 5,5 dəfə artmışdır. Bu müddətdə həyata keçirilmiş məqsədyönlü tədbirlər nəticəsində ölkədə 900 mini daimi olmaqla 1,2 milyondan çox yeni iş yeri, 55,6 min müəssisə yaradılmış, işsizlik 5 faizə, yoxsulluq səviyyəsi isə 5,3 faizə enmişdir. Dövlət proqramları çərçivəsində görülmüş geniş miqyaslı işlər regionların qarşıdakı illərdə inkişafı üçün möhkəm zəmin yaratmışdır.

Ölkə və regionların əhalisi 2003-2012-ci illər ərzində müntəzəm olaraq artmışdır. Ölkə əhalisinin ümumi sayında bu dövr ərzində Bakı şəhərinin payı təqribən 22%-23%, regionlarda isə 77,7-77% intervalında dəyişmişdir.

2003-2012-ci illərdə ölkə üzrə ümumi məhsul buraxılışı 5,8 dəfə, Bakı şəhərində 5,7 dəfə, regionlar üzrə isə 5,7 dəfə artmışdır. Qeyd edək ki, bu dövrdə məhsul buraxılışının artım tempi 2009-cu il istisna olmaqla, orta hesabla hər il ölkə üzrə 17,4%, Bakı şəhəri üzrə 17,5%, regionlar üzrə isə 17,3% artmışdır.

Cədvəl 3.1

İqtisadi rayonlar üzrə ümumi məhsul buraxılışında ayrı-ayrı iqtisadi rayonların payı (Bakı şəhəri istisna olmaqla) faizlə

	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012
İqtisadi r-lar	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100
Abşeron	7,8	10,8	9,2	9,5	9,8	10,7	7,4	6,5	6,9	7,8
Gəncə-Qazax	17,7	17,7	18,9	19,2	17,3	16,3	17,4	17,5	16,6	16,2
Şəki-Zakatala	6,9	6,7	7,0	6,8	7,7	7,4	7,5	7,6	8,1	9,4
Lənkəran	9,2	8,9	9,1	9,0	8,8	7,7	8,2	8,0	7,6	7,1
Quba-Xaçmaz	8,5	7,89	8,2	8,3	8,9	12,3	9,5	10,5	9,7	8,4
Aran	36,0	33,5	31,5	32,2	31,3	28,9	29,9	28,6	28,7	7,7
Yuxarı Qarabağ	3,0	2,7	3,0	2,6	3,3	3,2	2,5	2,6	2,1	2,4
Kəlbəcər-Laçın	0,2	0,3	0,3	0,3	0,2	0,2	0,3	0,3	0,3	0,5
Dağlıq Şirvan	3,5	3,5	3,8	3,3	3,5	3,5	4,3	4,2	3,4	3,4
Naxçıvan	7,2	8,0	9,0	8,8	9,2	9,8	13,0	14,2	16,6	17,1

Qeyd: Azərbaycanın regionları. Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsi, Bakı, 2002-2013

Bu dövrdə ölkə üzrə adambaşına məhsul buraxılışı 5,1dəfə, Bakıda 4,9 dəfə qtisadi rayonlarda isə 5,1 dəfə artmışdır. Əgər 2033-cü ildə iqtisadi rayonlar üzrə adambaşına məhsul buraxılışı ölkə səviyyəsindən 3,0 dəfə, Bakıdan təqribən 10 dəfə geri qalırdısa, müvafiq olaraq 2012-ci ildə 3,0; 9,5 dəfə geri qalır.ölkə üzrə ümumi məhsul buraxılışının 72.3,Bakı şəhərində, 27,7 faizi regionlarda istehsal edilmişdir.

Cədvəl 3.2.

**İqtisadi regionlar üzrə sənaye məhsulunun istehsalında ayrı-ayrı iqtisadi
rayonların payı (faizlə)**

	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012
İqtisadi r-lar	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100
Abşeron	20,7	27,5	25,1	24,5	23,3	24,0	18,4	17,5	19,3	18,9
Gəncə-Qazax	13,8	15,6	18,9	18,6	12,8	12,3	11,1	15,7	10,7	12,3
Şəki-Zakatala	1,6	1,0	2,3	1,3	2,8	3,1	3,5	3,4	3,1	2,8
Lənkəran	1,8	1,9	2,0	1,9	2,3	2,3	3,1	2,8	2,7	2,4
Quba-Xaçmaz	3,4	3,6	4,2	3,2	4,4	4,5	4,4	3,8	3,6	2,8
Aran	54,6	46,4	41,7	43,5	44,4	43,4	42,5	36,8	32,1	30,3
Yuxarı Qarabağ	0,5	0,3	0,4	0,3	0,6	0,5	0,7	0,6	0,5	0,5
Kəlbəcər-Laçın	0,0	0,0	0,1	0,1	0,1	0,1	0,0	0,0	0,0	0,0
Dağlıq Şirvan	0,4	0,3	0,7	1,0	0,95	0,5	0,8	0,6	0,4	0,5
Naxçıvan	3,2	3,4	4,6	5,6	8,3	9,3	15,5	18,8	27,6	29,5

Qeyd: Azərbaycanın regionları. Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsi, Bakı, 2002-2013

2003-2012-ci illərdə ölkə üzrə sənaye məhsulu istehsalı 6,9 dəfə, Bakı şəhəri üzrə 7,1 dəfə, regionlar üzrə isə 4,4 dəfə artmışdır. 2003-2012-ci illərdə Bakı şəhərində sənaye məhsulu istehsalı 87,6-92,7% intervalında, yəni 5,1% artmış, regionlarda isə əksinə 12,4-7,3% intervalında, yəni 5,1% azalmışdır. Ölkə üzrə sənaye məhsulu istehsalının 2012-ci ildə 92,7% Bakı şəhərinin, 7,3% isə regionların payına düşmüşdür. Eyni zamanda, ölkə üzrə adambaşına sənaye məhsulu istehsalı 6,1 dəfə, Bakıda 6,1 dəfə və regionlarda isə 3,9 dəfə artmışdır. 2012-ci ildə regionlarda adambaşına düşən sənaye məhsulu istehsalı ölkə səviyyəsindən 9,8 dəfə (3302 manat), Bakı şəhərindən isə 38,1 dəfə (13979,4 manat) aşağı olmuşdur.

Son 10 il ərzində regionlarda 500-dən çox sənaye müəssisəsi, o cümlədən Sumqayıtda texnologiyalar və tekstil parkları, Naxçıvanda sement, mərmər və avtomobil, Qazaxda sement, Gəncədə alüminium, Goranboyda gipsvəgips məhsulları, Mingəçevirdə polietilen borular, elektron avadanlıqları, Sumqayıtda kağız emalı, bitki yağları, Gədəbəy və Daşkəsəndə qızıl emalı, Oğuzda qarğıdalı emalı və qlükoza, İmişlidə şəkər, bitki yağları və arışıq yem zavodları, Masallıda mebel fabriki, yüzlərlə digər tikinti materialı, mebel, emal, çörək və digər müasir müəssisələr fəaliyyətə başlamışdır.

Təkcə güzəştli kreditlər hesabına ümumi dəyəri 730 milyon manat olan 104 sənaye layihəsi maliyyələşdirilmiş, bu layihələr üzrə 80 müəssisə istifadəyə verilmiş, 24-ü üzrə işlər davam etdirilir.

Cədvəl 2.3.

Ölkə üzrə kənd təsərrüfatı istehsalında ayrı-ayrı iqtisadi rayonların payı

	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012
Ölkə üzrə	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100
Bakı	0,4	0,4	0,4	0,6	0,6	0,6	0,5	0,4	0,5	0,5
İqtisadi rayonlar	99,6	99,6	99,6	99,4	99,4	99,4	99,5	99,6	99,5	90,4
Abşeron	1,7	1,7	1,8	1,5	1,9	1,9	2,1	2,0	1,5	1,5
Gəncə-Qazax	19,1	18,2	19,7	20,2	21,7	20,3	18,9	19,6	18,9	16,5
Şəki-Zakatala	9,0	9,4	9,4	9,0	8,8	10,1	9,9	9,7	9,9	8,9
Lənkəran	11,4	12,0	11,4	11,4	12,2	11,3	10,8	10,6	10,6	9,7
Quba-Xaçmaz	11,3	10,7	11,0	10,9	12,1	11,7	11,3	10,9	10,7	9,9
Aran	33,3	33,5	32,5	32,8	30,2	30,2	31,8	31,0	31,7	28,5
Yuxarı Qarabağ	3,2	3,4	3,2	3,1	3,3	4,0	4,2	3,8	3,9	3,8
Kəlbəcər-Laçın	0,5	0,5	0,5	0,6	0,5	0,6	0,6	0,7	0,8	0,8
Dağlıq Şirvan	5,0	5,1	4,8	4,7	4,2	4,5	54,5	4,4	4,5	4,3
Naxçıvan	5,1	5,1	5,3	5,2	4,5	4,8	5,3	6,9	7,0	6,5

Qeyd: Azərbaycanın regionları. Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsi, Bakı, 2002-2013

Ölkə üzrə kənd təsərrüfatı məhsulu istehsalı 2003-2013-cü illərdə 3,6 dəfə, Bakı şəhəri üzrə 4,7 dəfə, regionlar üzrə isə 3,2 dəfə artmışdır. 2003-2012-ci illərdə ölkə üzrə kənd təsərrüfatı məhsulu istehsalının təqribən 99,5 faizi regionların, 0,5 faizi Bakı şəhərinin payına düşmüşdür. Bu dövrdə ölkə üzrə adambaşına kənd təsərrüfatı məhsulu istehsalı 3,5 dəfə (400,1 manat), Bakı şəhərində 4 dəfə, regionlarda isə 2,8 dəfə (413,1 manat) artmışdır.

Hazırda regionların sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət proqramları iqtisadi inkişafın əsas amilinə, sistemli və dayanıqlı inkişafın dövlət tənzimlənməsinin mütləq bir metoduna çevrilmişdir. Ona görə də başlıca strateji hədəfi qeyri-neft sahələrinin inkişafı olan bu proqramın icrası nəticəsində aqrar sektorun çoxşaxəli sabit inkişafının təmin edilməsi istiqamətində əhəmiyyətli nəticələr əldə edilmişdir. Belə ki, 2004-2013-cü illərdə kənd əhalisinin sayının 10,2 faiz artımı ilə müqayisədə ümumi kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalının həcmi 3,3 dəfə artmışdır. Kənd təsərrüfatının mühüm bölməsi olan bitkiçilikdə 2004-2013-cü illərdə əkin sahələrinin 64,2 min hektar artması ilə yanaşı, əksər bitki növləri üzrə məhsuldarlıq səviyyəsində də əhəmiyyətli artımlara nail olunmuşdur. Bu amillər hesabına həmin dövrdə bitkiçilik məhsulları istehsalı 3 dəfə artaraq 2 milyard 627 milyon manat təşkil etmişdir. Heyvandarlıq məhsulları istehsalı isə 2004-cü ildəki 697 milyon manata qarşı 2013-cü ildə 2 milyard 617 milyon manat təşkil edərək və yaxud təxminən 3,8 dəfə artaraq ümumi kənd təsərrüfatı məhsulunun strukturunda payı 49,5 faizə çatmışdır.

Heyvandarlıqda həyata keçirilən islahatlar nəticəsində mal-qaranın baş sayının sabit tempdə artımına nail olunmuşdur. Belə ki, 2004-2013-cü illər ərzində iribuynuzlu mal-qaranın baş sayı 17,1 faiz artaraq 2 milyon 713 minə, qoyun və keçilərin baş sayı 15,6 faiz artaraq 8 milyon 661 minə, quşların sayı isə 40,1 faiz artaraq 25,5 milyona çatmışdır. İribuynuzlu mal-qaranın baş sayının 17,1, qoyun və keçilərin baş sayının 15,6 faiz artması müqabilində intensiv inkişaf, yəni onların cins tərkibinin dəyişdirilib, daha məhsuldar

cinslərlə əvəz edilməsi həmin dövrdə ət istehsalının 51,3, süd istehsalının 49,9, yumurta istehsalının isə 68,9 faiz üstün artımına səbəb olmuşdur.

Son 10 ildə torpaqların istifadə vəziyyətinin statistik təhlili göstərmişdir ki, 2004-cü ildə mövcud olan 1 milyon 635 min hektar əkin yerinin 79,2 faizində əkin aparıldığı halda, 2013-cü ildə 1 milyon 695 min hektar əkin sahəsinin 99,4 faizində əkin aparılmışdır ki, bu da əkin sahəsinin demək olar tam həcmdə dövriyyəyə cəlb olunduğunu göstərir.

Respublikanın ümumi ərazisinin 52,4 faizi kənd təsərrüfatına yararlı torpaqlardır. Təhlil göstərir ki, bir tərəfdən əhalinin təbii artımı ilə, digər tərəfdən isə torpaqların müxtəlif degradasiya proseslərinə uğraması, tikinti işlərinin aparılması, eləcə də global iqlim dəyişikliyi və sair səbəblərdən adambaşına düşən əkin sahəsinin azalması tendensiyası gözləniləndir. Ona görə də bir tərəfdən kənd təsərrüfatına yararlı torpaqların maksimum intensiv istifadə edilməsi ilə yanaşı, ekstensiv istifadə imkanlarından faydalanmağa, yəni digər sahələrdə mövcud olan əkinə yararlı sahələrin təyinatının dəyişdirilərək əkin dövriyyəsinə əlavə olunmasına zərurət yaranmaqdadır.

2004-cü ildə yaradılmış «Aqrolizinq» Açıq Səhmdar Cəmiyyətinə 2005-2013-cü illər ərzində dövlət büdcəsindən və ehtiyat fondları hesabına 458 milyon manat vəsait ayrılmış, təkrar istifadədən qaytarılan 179 milyon manat və eləcə də müxtəlif mənbələrdən ayrılan 13 milyon manat da daxil olmaqla, onun investisiya portfeli 650 milyon manat təşkil etmişdir. Bu vəsaitlər hesabına həmin dövrdə 1200-dən artıq yeni kombayn, 5145 traktor, 184 ekskavator və digər kənd təsərrüfatı texnikaları və texnoloji avadanlıqları alınaraq 6591 nəfər müxtəlif hüquqi və fiziki şəxslərə lizinqə verilmiş və ya lizinq yolu ilə satılmışdır ki, bu da kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalçılarının texniki təchizatında müstəsna rol oynamışdır. Eyni zamanda, torpaqların münbitliyini artırmaq, yüksək məhsuldarlığa nail olmaq məqsədilə 121 milyon manat dəyərində 400 min ton müxtəlif növ mineral gübrələr alınmış, heyvanların cins tərkibini yaxşılaşdırmaq məqsədilə 2009-cu ildən başlayaraq

9306 baş ətlik və südlük istiqamətdə iribuynuzlu damazlıq heyvanlar və 1321 baş yüksək məhsuldarlıqlı cins keçilər alınaraq güzəştli şərtlərlə lizinqə verilmişdir.

Qeyd etmək lazımdır ki, hər il təqribən 600 min kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalçısı dövlət dəstəyindən bəhrələnmiş, ötən dövr ərzində onlara istifadə edilən yanacağın, motor yağlarının və mineral gübrələrin orta hesabla 50 faizinin ödənilməsi, eləcə də buğda və toxum istehsalının stimullaşdırılması məqsədilə dövlət büdcəsindən ümumilikdə 663 milyon manat həcmində subsidiyanın verilməsi təmin olunmuşdur.

Qeyd edək ki, son illər ərzində intensiv metodlara əsaslanan aqrar sektorun yaradılması istiqamətində həyata keçirilən dövlət dəstəyi tədbirləri öz nəticəsini vermiş, kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalının və ixracının artmasına, özünütəmin etmə səviyyəsinin yüksəlməsinə səbəb olmuşdur.

Regionlarda yaradılmış pilot taxılçılıq təsərrüfatında ötən il rekord həcmdə – hər hektardan 55 sentner taxıl və 100 sentnerdən artıq yüksək keyfiyyətli qarğıdalı yığılmışdır. Hazırda, Beyləqan, Hacıqabul, Cəlilabad və Xaçmaz rayonlarında da 5 iri fermer təsərrüfatının yaradılması işləri aparılır.

Aqrar sektorda emalçılar ilə istehsalçılar arasında münasibətlərin tənzimlənməsi, fermerlərin dövlətin dəstək mexanizmlərindən səmərəli istifadə etməsi məqsədilə regionlarda 50 başlıq südlük cins heyvandarlıq ailə təsərrüfatlarının yaradılmasına əsaslanmışdır. Bu mexanizm ət və süd məhsulları istehsalının artırılmasında, emal sənayesinin davamlı və fasiləsiz xammalla təmin olunmasında, iribuynuzlu mal-qaranın cins tərkibinin yaxşılaşdırılmasında, kiçik sahibkarlığın daha sürətli inkişafında əhəmiyyətli olacaqdır.

Ölkə üzrə verilən güzəştli kreditlərin 64 faizi kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalı və emalı layihələrinə yönəldilmişdir.

Xüsusilə vurğulamaq lazımdır ki, illik istehsal gücü 55 min ton quş əti, 84 milyon damazlıq və 164 milyon əmtəəlik yumurta olan 39 quşçuluq müəsisəsinə 100 milyon manat kredit verilmiş, sənaye quşçuluğunun istehsal

gücü 100 min tona çatdırılmış, quş əti istehsalı 51 faiz artaraq 97 min ton, o cümlədən sənaye üsulu ilə 2,6 dəfə artaraq 55 min ton olmuşdur. Ölkədə aparılan məqsədyönlü tədbirlər nəticəsində quş əti idxalı 73 faiz azalmışdır.

Eyni zamanda, 20 min başlıq 16 cins heyvandarlıq kompleksinin, illik gücü 175 min ton olan 7 süd, illik gücü 81 min ton olan 7 ət istehsalı müəssisənin açılması nəticəsində ət və süd istehsalı artmış, özünütəminatmə səviyyəsi yüksəlmişdir.

Bundan başqa, 28 intensiv bağçılıq və üzümçülük təsərrüfatının, 30 müasir istixana kompleksinin və illik gücü 120 min ton olan 15 meyvə-tərəvəz emalı müəssisələrinin fəaliyyətə başlaması nəticəsində bu sahədə istehsal və ixrac imkanları xeyli artmışdır.

Kənd təsərrüfatı məhsullarının tədarükü, saxlanması və satışı üzrə ümumi tutumu 203 min ton olan 40 logistik mərkəzin və ümumi tutumu 342 min ton olan 21 taxıl anbarı kompleksinin yaradılması əhalinin ilboyu keyfiyyətli yerli məhsullarla təminatında, istehsal olunan meyvə-tərəvəzin və taxılın tədarükündə, ixracın artmasına, qiymətlərin sabitliyinin təmin edilməsində mühüm rol oynayır.

Ölkədə regionlarda özəl sahibkarların investisiya qoyuluşlarının güzəştli şərtlərlə maliyyələşdirilməsində əsas rol oynayan inkişaf İnstitutu Sahibkarlığa Kömək Milli Fondudur. Fondun məqsədi ölkədə sahibkarlığın, xüsusilə kiçik və orta sahibkarlığın inkişafına və əhalinin işgüzarlıq fəaliyyətinin artırılmasına kömək göstərməkdən, onlara maliyyə dəstəyi verməkdən ibarətdir. Bu fond tərəfindən sahibkarlara verilmiş güzəştli kreditlərin məbləği 2007-ci ildə 90,7 mln manatdan 2013-cü ildə 275,0 mln manata qədər artmışdır. 2013-cü ildə Sahibkarlığa Kömək Milli Fondu tərəfindən verilmiş güzəştli kreditlərin 72,1 faizi iqtisadi rayonların payına düşmüşdür. Göründüyü kimi, bu fondun fəaliyyətinin əsas istiqamətlərindən biri regional inkişafın maliyyələşdirilməsidir.

Ümummilli lider Heydər Əliyev tərəfindən əsası qoyulan ölkənin sosial-iqtisadi inkişaf strategiyasında kənd təsərrüfatı həmişə önəmli yer tutmuşdur.

Təsadüfi deyil ki, ölkə iqtisadiyyatının böhrandan çıxarılması və gələcək inkişafı üçün həlledici faktor olan yeni neft strategiyasının əsasında dayanan və bu yaxınlarda 20 illik yubileyi qeyd edilən "Əsrin müqaviləsi"nin imzalanmasından dərhal sonra ölkədə aqrar islahatların həyata keçirilməsi üçün kompleks tədbirlər görülməsinə başlandı. 1995-1996-cı illərdə zəruri hüquqi bazası yaradılmaqla 1996-1998-ci illərdə sistemli şəkildə və sürətlə həyata keçirilən aqrar islahatlar nəticəsində qısa müddət ərzində torpağın kəndlilərin şəxsi mülkiyyətinə verilməsi və aqrar sektorda bazar prinsiplərinin formalaşdırılması təmin edildi. 1999-2000-ci illərdən etibarən aqrar sahədə formalaşmış özəl sektora bazar iqtisadiyyatı prinsiplərinə uyğun dövlət dəstəyi mexanizmlərinin yaradılmasına başlandı.

Ümummilli liderin müəllifi olduğu aqrar islahatların Azərbaycan modeli ilə bağlı beynəlxalq təşkilatların hesabatlarında əks olunan fikirləri belə qruplaşdırmaq olar: torpaq islahatı effektivlik və ədalətlik prinsipləri uğurlu şəkildə əlaqələndirilməklə həyata keçirildi; bu islahatlar bazar münasibətlərinə sürətli keçid və sahənin davamlı inkişafı üçün möhkəm təməl yaratdı.

Azərbaycanda həyata keçirilən aqrar islahatlardan ötən 20 illik dövrdən sonra bu islahatların nəticələrini qiymətləndirmək indi asandır. Amma 20 il bundan öncə ulu öndər bu islahatların aparılması ilə bağlı öz siyasi iradəsini ortaya qoyan zaman dövlətin iqtisadi münasibətlərdə və mülkiyyət üzərində total şəkildə hakim olduğu bir sistemdən, azad bazar münasibətlərinə və özəl mülkiyyətə əsaslanan sistemə keçidlə bağlı nə təcrübə, nə də nəzəri-metodoloji əsaslar mövcud idi. Buna baxmayaraq, ümummilli liderin zəngin idarəçilik təcrübəsinə əsaslanan müdrik qərarı ilə həyata keçirilən aqrar islahatların ölkədə kənd təsərrüfatının dinamik inkişafı üçün möhkəm təməl yaratdığını zaman özü göstərdi. Məsələn, islahatların başladığı 1995-ci ildə taxıl istehsalı 921 min tondan 2013-cü ildə 2 milyon 955 min tona, kartof istehsalı 155 min tondan 993 min tona, tərəvəz istehsalı 424 min tondan 1 milyon 236 min tona, bostan məhsulları 42 min tondan 430 min tona, ət istehsalı 109 min tondan 298 min tona, süd istehsalı 826 min tondan 1 milyon 820 min tona, yumurta istehsalı 455 milyon ədəddən 1 milyard 401 milyon ədədə çatdı.

Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyevin rəhbərliyi ilə ölkədə uğurla həyata keçirilən davamlı inkişaf strategiyasına uyğun olaraq kənd təsərrüfatı sahəsinin də inkişafında yeni mərhələ başladı. Belə ki, sistemli və dayanıqlı inkişafın dövlət tənzimlənməsinin mütləq bir metoduna çevrilmiş regionların sosial-iqtisadi inkişafı dövlət proqramları çərçivəsində kənd təsərrüfatının inkişafı ilə bağlı yeni mexanizmlər tətbiq olundu. Bu baxımdan regionların sosial-iqtisadi inkişafı siyasəti çərçivəsində kənd yerlərində sosial infrastrukturun inkişafı, kənd təsərrüfatı məhsullarının emalı müəssisələri şəbəkəsinin genişləndirilməsi, fermerlərin istehsal vasitələri ilə təminatının gücləndirilməsi məqsədilə "Aqrolizinq" ASC-nin yaradılması, kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalçılarının gübrə, yanacaq və toxumla təminatının yaxşılaşdırılması üçün subsidiyaların verilməsi, meliorasiya-irriqasiya sistemlərinin köklü şəkildə yenidən qurulması tədbirlərini xüsusi qeyd etmək lazımdır.

Kənd təsərrüfatının inkişafı üçün son illər ayrılan dövlət büdcəsi vəsaitlərinin artım dinamikası bu tədbirlərin miqyası ilə bağlı əyani təsəvvür yaradır. Belə ki, meliorasiya-irriqasiya sisteminin yenidən qurulması, baytarlıq və fitosanitar xidmətlərinin göstərilməsi, elmi tədqiqatların aparılması, vergi güzəştlərinin tətbiqi, subsidiyaların verilməsi və digər məqsədlər üçün yönəldilən dövlət dəstəyinin həcmi 2007-ci ildə 328 milyon manatdan 2013-cü ildə 657 milyon manata qədər, o cümlədən, kənd təsərrüfatı istehsalçılarına birbaşa subsidiya formasında verilən dövlət büdcəsi vəsaitinin həcmi 66 milyon manatdan 110 milyon manata qədər artmışdır.

Məqsədli dövlət proqramları çərçivəsində müəyyən olunmuş tədbirlər üzrə kənd təsərrüfatının inkişafı üçün göstərilən dövlət dəstəyi bu sahə üzrə müəyyən olunmuş hədəflərin də uğurla reallaşmasına əsas yaratmışdır. Hazırda ayrı-ayrı kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsal həcmi "2008-2015-ci illərdə Azərbaycan Respublikasında əhalinin ərzaq məhsulları ilə etibarlı təminatına dair Dövlət Proqramı"nda 2015-ci il üzrə müəyyən olunmuş hədəf göstəricilərinə uyğun səviyyədədir. Məsələn, artıq 2013-cü ildəki müvafiq istehsal göstəricilərinin 2015-ci il üzrə müəyyən edilmiş hədəf göstəricilərinə nisbəti ət istehsalı üzrə 87,6, süd

və süd məhsulları istehsalı üzrə 75,8, kartof istehsalı üzrə 88,4, tərəvəz və bostan bitkilərinin istehsalı üzrə 96,5, meyvə istehsalı üzrə 106,7, yem bitkilərinin əkin sahəsi üzrə 79,3 faiz olmuşdur.

Azərbaycan dövlət müstəqilliyini bərpa etdiyi vaxt ət və süd məhsulları ilə özünütəminat səviyyəsi təqribən 30-35 faiz təşkil edirdisə, hazırda ölkənin bu məhsullar üzrə özünütəminat səviyyəsi müvafiq olaraq 92 və 76 faizə qədər artmışdır. Həmin dövrdə ölkənin kartofa olan tələbatının ödənilməsində idxal böyük paya malik idisə, hazırda hər il 50 min tondan çox təzə kartof ixrac edirik. Azərbaycanın ənənəvi olaraq ixrac etdiyi meyvə-tərəvəz məhsullarının ixrac həcmi də ilbəil artır.

Ümumiyyətlə, son 10 il ərzində Azərbaycanda kənd təsərrüfatının, demək olar ki, bütün inkişaf göstəriciləri üzrə yüksək artım dinamikası müşahidə olunur. Məsələn, son 10 il ərzində dəyər ifadəsində ümumi kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsal həcmi 3,4, o cümlədən, bitkiçilik məhsulları istehsalı 3, heyvandarlıq məhsulları istehsalı isə 3,8 dəfə artmışdır. Bu dövr ərzində kənd təsərrüfatı sahəsinə investisiya qoyuluşunun həcmi 15, sahə üzrə orta aylıq əməkhaqqı 9 dəfə artmışdır.

Ölkə həyatının bütün sahələrində inkişaf siyasətinin əsas strateji hədəflərini özündə ehtiva edən "Azərbaycan 2020: gələcəyə baxış" İnkişaf Konsepsiyası Azərbaycanın qarşısına daha yüksək inkişaf məqsədlərinin qoyulması və bu məqsədlərdən irəli gələn vəzifələrin müəyyənləşdirilməsi ilə bağlı Prezident İlham Əliyevin siyasi iradəsinin ifadəsidir.

Azərbaycanın yeni inkişaf hədəflərinin reallaşdırılması məqsədilə kompleks islahatların aparılmasını nəzərdə tutan bu konsepsiyada kənd təsərrüfatının gələcək inkişaf istiqamətləri də əhatəli şəkildə öz əksini tapmışdır. Kənd təsərrüfatının inkişafı ilə bağlı müəyyən olunmuş konseptual istiqamətlərin reallaşdırılması məqsədilə artıq Prezident tərəfindən "Kənd təsərrüfatı və ərzaq məhsulları bazarının fəaliyyətinin təkmilləşdirilməsi sahəsində əlavə tədbirlər haqqında" 16 yanvar 2014-cü il tarixli sərəncam və "Aqrar sahədə idarəetmənin təkmilləşdirilməsi və institusional islahatların sürətləndirilməsi ilə bağlı tədbirlər haqqında" 16 aprel 2014-cü il tarixli fərman imzalanmışdır. Tarixi əhəmiyyətli bu

siyasi qərarlarla aqrar sektorun inkişafının prioritet hədəflərinin yeni çağırışlar fonunda müəyyən edilməsi, aqrar sektorda institusional strukturun və idarəetmənin təkmilləşdirilməsi və innovativ dəyişikliklərə təkan verəcək digər tədbirlərin həyata keçirilməsinə göstəriş verilməsi bu sahədə inkişafın keyfiyyətə yeni mərhələsinə keçid üçün əsas yaratmışdır.

Aqrar islahatların müasir mərhələsi ilə bağlı ölkə rəhbəri tərəfindən qəbul edilmiş siyasi qərarlara əsasən, bu islahatların kənd təsərrüfatı sahəsinin rəqabətqabiliyyətliyinin yüksəldilməsini hədəfləyən aşağıdakı strateji prioritetlər üzrə aparılması nəzərdə tutulur:

- kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalçılarının müvafiq istehsal vasitələri və xidmətlərlə təchizatının daha da gücləndirilməsi;
- kənd təsərrüfatı sahəsi üzrə bazar institutlarının və bazar infrastrukturunun inkişaf etdirilməsi hesabına istehsalçıların bazara çıxış imkanlarının daha da yaxşılaşdırılması;
- kənd təsərrüfatı istehsalı üzrə müasir dövrün tələblərinə uyğun struktur dəyişikliklərinin aparılması;
- kənd təsərrüfatının dövlət tənzimlənməsi üzrə institusional potensialın gücləndirilməsi və idarəetmənin təkmilləşdirilməsi.

Kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalçılarının istehsal vasitələri ilə təminatının yaxşılaşdırılması istiqamətində "Aqrolizing" ASC-nin fəaliyyəti cari ilin ilk 9 ayı ərzində daha da genişləndirilmişdir. Bu dövr ərzində "Aqrolizing" ASC tərəfindən müasir aqrotexniki tələblərə cavab verən və əsasən Avropa istehsalı olan 2765 kənd təsərrüfatı texnikaları, o cümlədən 209 taxılıyığan kombayn, 1074 traktor və 1482 digər kənd təsərrüfatı texnikaları kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalçıları olan 1587 nəfər hüquqi və fiziki şəxsə lizinqə verilmiş və ya lizinq qaydasında satılmışdır. Bu göstərici ötən ilin müvafiq dövrünə nisbətən 13,2 faiz çoxdur. Əlavə olaraq Avropa istehsalı olan 200 kombaynın, eləcə də digər texnikaların alınması üçün istehsalçı şirkətlərlə yeni müqavilələr bağlanmışdır.

Fermerlərin müvafiq dövlət dəstəyi tədbirlərindən bəhrələnmək imkanlarını daha da genişləndirmək məqsədilə Nazirlər Kabinetinin müvafiq qərarına əsasən kənd

təsərrüfatı məhsulları istehsalçılarına satılan gübrəyə görə verilən güzəştin həcmi 50 faizdən 70 faizə yüksəlmiş və hər hektara büdcə vəsaiti hesabına verilən güzəştin yuxarı həddi 50 manatdan 80 manata çatdırılmışdır. Həmçinin Nazirlər Kabinetinin müvafiq qərarı ilə təsdiq edilmiş yeni qaydalara əsasən, kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalçılarına "Aqrolizing" ASC tərəfindən lizinqə verilən və lizinq yolu ilə satılan texnikaların dəyərində 40 faiz həcmində güzəşt tətbiq edilmişdir.

Azərbaycan Respublikası Prezidentinin "Kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalçılarının kənd təsərrüfatı texnikası ilə təminatına əlavə dəstək haqqında" 4 iyun 2014-cü il tarixli sərəncamı ilə bu sahəyə əlavə büdcə vəsaitinin ayrılması, habelə 2015-ci ilin dövlət büdcəsində "Aqrolizing" ASC-nin fəaliyyəti üçün nəzərdə tutulan vəsaitin artımı hesabına ölkənin kənd təsərrüfatı texnikası parkının müasir maşın və avadanlıqlarla təchizi davam etdiriləcək.

Kənd təsərrüfatının texnika parkının gücləndirilməsi ilə yanaşı, kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalçılarının yüksək kondisiyalı toxum və ting materialları ilə təminatının yaxşılaşdırılması da diqqət mərkəzindədir. Cari ilin 9 ayında məhsuldar toxum sortlarının yetişdirilməsi ilə məşğul olmaq məqsədilə yeni yaradılmış 71 toxumçuluq təsərrüfatı qeydiyyatdan keçmiş və şəhadətnamə almışdır. Bununla da mövcud toxumçuluq təsərrüfatlarının sayı 353-ə çatmışdır.

Kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalçılarının müvafiq istehsal vasitələri ilə təminatına dəstək vermək və onların təsərrüfat fəaliyyətini stimullaşdırmaq üçün büdcə vəsaiti hesabına verilən müvafiq subsidiya tədbirləri də davam edir. Cari ildə 60 rayon üzrə 383,7 min kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalçısına 1295,7 min hektar əkin sahəsinin və çoxillik əkmələrin becərilməsində istifadə etdikləri yanacaq və motor yağlarına görə dövlət büdcəsinin vəsaiti hesabına 51,8 milyon manat yardım verilmişdir. Həmçinin 59,6 min kənd təsərrüfatı istehsalçısına 439,5 min hektar sahədə apardıqları əkinlərə görə 74,7 min ton gübrə almaq üçün sərf etdikləri xərclərin dövlət tərəfindən bir hissəsinin kompensasiyası üçün 19,7 milyon manat vəsait ödənilmişdir. 2014-cü ilin məhsulu üçün 2013-cü ilin

payızında 503 min hektar sahədə aparılan buğda əkinlərinə görə isə 150 min nəfər istehsalçıya ümumilikdə 20,1 milyon manat həcmində dövlət yardımı verilmişdir.

Ölkədə kənd təsərrüfatının rəqabətqabiliyyətliyinin artırılması siyasətinin zəruri elementlərindən biri kimi heyvandarlığın cins tərkibinin yaxşılaşdırılması tədbirləri də kompleks şəkildə davam edir. Cari ilin ötən dövrü ərzində "Aqrolizinq" ASC tərəfindən 7106 baş cins damazlıq qara malın və 5200 baş davarın ölkəyə gətirilərək dəyərinin 50 faiz həcmində güzəştə kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalçılara lizinqə verilməsi üçün müvafiq prosedurların icrası təmin olunmuşdur.

Heyvandarlığın cins tərkibinin yaxşılaşdırılması tədbirlərinin davamlı şəkildə həyata keçirilməsi üçün süni mayalama işləri üzrə texniki bazanın gücləndirilməsi də mühüm əhəmiyyətə malikdir. Hazırda ölkənin 56 rayonunda 500 nəfərdən artıq süni mayalama texniki fəaliyyət göstərir.

Son illər ölkəmizdə irimiqyaslı heyvandarlıq təsərrüfatlarının yaradılması və xarici ölkələrdən lizinq yolu ilə güzəştli şərtlərlə damazlıq heyvanların idxal edilməsi nəticəsində süni mayalama işinə tələbat çoxalmış, kənd yerlərində bu sahəyə maraq daha da artmışdır. Buna uyğun olaraq, yerlərdə ixtisaslı süni mayalama mütəxəssislərinə olan ehtiyac da artmışdır. Qeyd olunanları nəzərə alaraq Göygöl rayonunda yerləşən Süni Mayalama Mərkəzinin müasir texnologiyalar əsasında yenidən qurulması istiqamətində işlərə başlanılmışdır. Dövlət tərəfindən ayrılmış 1,5 milyon manat vəsait hesabına yeni yaradılacaq mərkəzin layihə-smeta sənədləri hazırlanmış, mərkəzin tikintisinə yer ayrılmış və peşəkar məsləhət üçün Fransadan mütəxəssislər dəvət olunmuşdur.

Heyvandarlığın cins tərkibinin başqa ölkələrdən gətirilən cins heyvanlar hesabına yaxşılaşdırılması tədbirləri ilə yanaşı, hazırda bu işin daha böyük miqyasda aparılması üçün ölkənin özündə müvafiq maddi-texniki və elmi bazanın gücləndirilməsi siyasətinə üstünlük verilir. Bu baxımdan Azərbaycan Respublikası Prezidentinin "Azərbaycan Respublikasında heyvandarlığın inkişafı ilə bağlı əlavə tədbirlər haqqında" 6 iyun 2014-cü il sərəncamı ölkədəki heyvandarlıq təsərrüfatlarında cins tərkibinin yaxşılaşdırılması və məhsuldarlığın artırılması

istiqamətində görülən işlərin davamlılığına və əhatə dairəsinin genişləndirilməsinə mühüm töhfədir.

Göründüyü kimi, müvafiq strateji prioritetlər həm daxili bazar, həm də ixrac bazarları nəzərdə tutulmaqla müəyyən olunmuşdur. Eyni zamanda, kənd təsərrüfatı bazarının inkişaf etdirilməsi siyasəti çərçivəsində bir tərəfdən müvafiq infrastrukturun gücləndirilməsi, digər tərəfdən isə müvafiq institusional mexanizmlərin təkmilləşdirilməsi məsələləri kompleks şəkildə əhatə edilmişdir.

Kənd təsərrüfatı məhsullarının satış infrastrukturunun təkmilləşdirilməsi tədbirləri çərçivəsində baytarlıq-sanitariya və sanitariya-epidemioloji tələblərə uyğun ət kəsimi və satışı mərkəzlərinin də yaradılmasına başlanılmışdır. Artıq paytaxt ərazisində bu cür 3 satış mərkəzinin təşkili üçün yerlər müəyyən olunmuşdur. Onlardan birinin istifadəyə verilmək üçün hazırlığı başa çatmaq üzrədir, digər ikisinin isə tikilməsi üçün müvafiq layihələndirmə işləri aparılır.

Kənd təsərrüfatı məhsullarının ixrac bazarının genişləndirilməsi və bu sahədə məhsul istehsalçıları üçün münbit şəraitin yaradılması nəticəsində cari ilin 9 ayı ərzində ölkənin kənd təsərrüfatı məhsulları üzrə ixracının əsas hissəsini təşkil edən meyvə-tərəvəz məhsullarının ixracı keçən ilin müvafiq dövrü ilə müqayisədə 34,3 faiz artmışdır.

Hər bir inkişaf mərhələsinə uyğun olaraq kənd təsərrüfatında struktur dəyişikliklərinin həyata keçirilməsi bu sahə üzrə rəqabətqabiliyyətliyin yüksəldilməsinin zəruri vasitələrindən biri kimi çıxış edir. Bu baxımdan hazırda Azərbaycanda kənd təsərrüfatı istehsalının həm sahəvi strukturunun, həm də institusional strukturunun yeni tələblərə uyğun olaraq optimallaşdırılması aqrar islahatların müasir mərhələsində əsas vəzifələrdən biridir.

Kənd təsərrüfatı istehsalının institusional strukturunun təkmilləşdirilməsi istiqamətində praktiki tədbirlərin icrasına da başlanılmışdır. Məlum olduğu kimi, ölkədə kənd təsərrüfatı sahəsinin rəqabətqabiliyyətinin yüksəldilməsinə mane olan problemlər sırasında kiçik torpaq sahibliyi və kiçik təsərrüfatlar məsələsi xüsusi təsirə malikdir. Hazırda bir təsərrüfata düşən torpaq sahəsinin orta ölçüsü təqribən 3,6 ha, mal-qaranın sayı isə təqribən 2,3 baş təşkil edir. Kiçik

təsərrüfatların təşkilatlanma səviyyələrinin çox aşağı olması onların istər resurslara olan tələbatlarının ödənilməsində, istərsə də bazara çıxış məsələsində çətinliklər yaradır. Kiçik təsərrüfatlarda təşkilatlanmanın zəif olması onların bu sahənin inkişafı ilə bağlı siyasətin formalaşmasında zəif iştirak etmələrinə və dövlətin kənd təsərrüfatı sahəsində stimullaşdırma tədbirlərinin səmərəliliyinin də azalmasına səbəb olur. Məhz buna görə dövlət başçısının tapşırığı ilə kəndli-fermer təsərrüfatlarının daha iri kənd təsərrüfatı müəssisələri formasında birləşmələrinin iqtisadi stimullaşdırılmasını nəzərdə tutan "Kənd təsərrüfatı kooperasiyası haqqında" qanun layihəsi hazırlanaraq hökumətin müzakirəsinə təqdim edilmişdir. Müvafiq qanun layihəsinin müzakirələrə təqdim olunduğu bir vaxtda, birbaşa dövlət dəstəyi ilə artıq taxılçılıq və heyvandarlıq sahəsində iri təsərrüfatların yaradılması prosesinə də başlanılmışdır.

Hazırda Azərbaycanda Avropa ölkələrində olduğu kimi, qabaqcıl aqrotexniki metodları tətbiq etmək və iri taxılçılıq təsərrüfatları yaratmaqla məhsuldarlığın yüksəldilməsi hesabına taxıl istehsalının artırılması istiqamətində tədbirlər həyata keçirilir. Hazırda 12 rayonun ərazisində ümumilikdə 30 min hektaradək sahədə 15 sahibkarlıq subyektinə məxsus 19 iri fermer təsərrüfatının yaradılması və zəruri infrastrukturla təmin olunması istiqamətində işlər davam etdirilir. Həmçinin təbii otlaq sahələrinin məhdudluğu nəzərə alınaraq birbaşa dövlət dəstəyi hesabına məhsuldar cinslər əsasında həm iri heyvandarlıq komplekslərinin, həm də süd istehsalı ilə məşğul olan ailə təsərrüfatlarının yaradılmasına başlanılmışdır.

XXI əsrin əvvəllərindən başlayaraq aqroərzaq məhsulları istehsalı sistemində tətbiq edilən yeni biznes texnologiyalarından biri kimi çıxış edən aqroparkların ölkəmizdə yaradılması aqrar islahatların müasir mərhələsində müəyyən edilən vəzifələrdəndir. Belə ki, qlobal səviyyədə yüksək sürətlə gedən urbanizasiya prosesi nəticəsində şəhər əhalisinin ərzaq məhsulları üzrə istehlak göstəricisinin həcmi böyük miqyasda, həm də müvafiq keyfiyyət tələblərinin yüksəlməsi şərtilə artır. Bu isə ənənəvi kənd təsərrüfatı istehsalı modelinin "şəhər tələbatına yönəlik kənd təsərrüfatı" yanaşması ilə əvəzlənməsini şərtləndirmiş, yəni aqroparkların

yaradılmasını zəruri etmişdir. Hazırda ölkənin müxtəlif bölgələrində aqroparkların yaradılması ilə bağlı müvafiq texniki-iqtisadi əsaslandırma işləri aparılır.

"Azərbaycan 2020: gələcəyə baxış" İnkişaf Konsepsiyasında yüksək rəqabətqabiliyyətli iqtisadiyyatın yaradılması üçün səmərəli dövlət tənzimlənməsi əsas şərtlərdən biri kimi müəyyən olunmuşdur. Bu baxımdan, aqrar islahatların müasir mərhələsində kənd təsərrüfatı üzrə dövlət tənzimlənməsi sisteminin təkmilləşdirilməsi ilə bağlı kompleks tədbirlər nəzərdə tutulmuşdur. Dövlət başçısı tərəfindən imzalanan "Aqrar sahədə idarəetmənin təkmilləşdirilməsi və institusional islahatların sürətləndirilməsi ilə bağlı tədbirlər haqqında" 16 aprel 2014-cü il tarixli fərman bu sahədə bir sıra tarixi əhəmiyyətli qərarların verilməsi baxımından mühüm əhəmiyyətə malikdir.

İlk növbədə rayonlar üzrə aqrar siyasətin həyata keçirilməsinin təmin edilməsi, kənd təsərrüfatına dövlət dəstəyi tədbirlərinin təşkili, aqrar sahə ilə bağlı problemlərin həllində müvafiq mərkəzi icra hakimiyyəti orqanlarının yerli struktur bölmələri ilə səmərəli əməkdaşlığının qurulması məqsədilə Kənd Təsərrüfatı Nazirliyinin rayon və şəhər idarələrinin yaradılmasına başlanılmışdır.

"Biliklərə əsaslanan cəmiyyət" kimi adlanan müasir inkişaf mərhələsində, hər hansı bir sahənin rəqabət qabiliyyətinin təmin olunması, şübhəsiz ki, elm və təhsillə bağlıdır. Bu baxımdan ölkə rəhbəri aqrar elm və təhsil sisteminin inkişafını aqrar islahatların müasir mərhələsində prioritet vəzifə kimi müəyyən etmişdir. Buna uyğun olaraq, Kənd Təsərrüfatı Nazirliyinin tabeliyindəki elmi-tədqiqat institutlarının strukturunun optimallaşdırılmasına dair təkliflər və bütövlükdə aqrar elmin inkişafı konsepsiyası layihəsi nazirlik tərəfindən hazırlanaraq aidiyyəti üzrə təqdim edilmişdir. Eyni zamanda, aqrar sahədə kadr hazırlığı və təminatı sisteminin yaxşılaşdırılması və aqraryönümlü orta ixtisas və peşə təhsili müəssisələrinin fəaliyyətinin təkmilləşdirilməsinə dair təkliflər də hazırlanaraq müvafiq qurumların müzakirəsinə təqdim olunmuşdur.

Kənd təsərrüfatı və ərzaq məhsullarının təhlükəsizliyinə və keyfiyyətinə nəzarət sisteminin institusional baxımdan təkmilləşdirilməsi aqrar sahənin rəqabətqabiliyyətinin yüksəldilməsinin vacib şərtlərindən biridir. Buna uyğun

olaraq Kənd Təsərrüfatı Nazirliyinin tabeliyindəki laboratoriyaların fəaliyyətinin təkmilləşdirilməsi məqsədilə onların yenidən qurulması həyata keçirilir. Hazırda Respublika Baytarlıq Laboratoriyası, Dövlət Fitosanitar Nəzarəti Xidmətinin, Seleksiya Nailiyyətlərinin Sınağı və Mühafizəsi üzrə Dövlət Komissiyasının və Dövlət Toxum Müfəttişliyinin, habelə elmi-tədqiqat institutlarının nəzdində fəaliyyət göstərən laboratoriyaların və Aqrokimya laboratoriyasının modernləşdirilməsi və yeni avadanlıqlarla təchizatı işləri aparılır.

Prezidentin 3 oktyabr 2014-cü il tarixli sərəncamı ilə Kənd Təsərrüfatı Kreditləri üzrə Dövlət Agentliyinin əsasında Kənd Təsərrüfatı Layihələri və Kreditlərinin İdarəedilməsi üzrə Dövlət Xidmətinin yaradılması, nazirliyin institusional potensialının gücləndirilməsi və funksiyalarının effektiv şəkildə icrası baxımından mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Belə ki, Dövlət Xidmətinin yaradılması kənd təsərrüfatı sahəsində həyata keçirilən inkişaf layihələrinin səmərəli şəkildə idarəetməyə, o cümlədən aqrar sahədə fəaliyyət göstərən sahibkarlara bilik və verdişlərinin artırılması üçün nazirlik tərəfindən göstərilən informasiya və məsləhət xidmətlərini genişləndirməyə imkan verəcək.

Prezidentin kənd təsərrüfatı sahəsinə ayrılan subsidiyaların verilməsində şəffaflığın təmin edilməsilə bağlı verdiyi tapşırığın icrasına uyğun olaraq istehsalçılara dövlət büdcəsi vəsaiti hesabına yardımların verilməsi mexanizminin təkmilləşdirilməsi, bu sahədə səmərəliliyin artırılması və şəffaflığın təmin edilməsi istiqamətində nazirlik tərəfindən kompleks tədbirlər həyata keçirilir.

İdarəetmədə şəffaflığın və səmərəliliyin artırılmasının mühüm vasitəsi kimi elektron hökumətin genişləndirilməsi siyasətinə əsasən, "Elektron kənd təsərrüfatı" sisteminin yaradılması istiqamətində qısa müddət ərzində genişmiqyaslı işlər görülmüşdür. Beynəlxalq ekspertləri cəlb etməklə bu istiqamətdə zəruri ehtiyacların müəyyənəndirilməsi məqsədilə mövcud hüquqi və təşkilati çərçivələr təhlil edilmiş, texniki şərtlər hazırlanmışdır. Bunun əsasında hazırda Avropa təcrübəsinə uyğun "İnteqrasiya olunmuş nəzarət sistemi"nin (IACS) prinsiplərinə əsaslanan və 3 alt-moduldan ibarət olan "Elektron kənd təsərrüfatı" sisteminin tətbiqi üçün praktiki fəaliyyətə başlanılmışdır. Qeyd edək ki, bu sistem torpaqların və

fermerlərin reyestri, habelə heyvanların identifikasiyası komponentləri də daxil olmaqla, kənd təsərrüfatı sahəsi üzrə real və dürüst məlumatların əldə edilməsinə imkan verəcək. Artıq "Elektron kənd təsərrüfatının subsidiya və siyasətə dair informasiya sistemi" modulunun yaradılması xidmətlərinin satın alınması məqsədilə tender prosedurları həyata keçirilir.

"Aqrolizing" ASC tərəfindən aparılan bütün əməliyyatların elektron-uçot sisteminə keçirilməsi başa çatdırılmış, o cümlədən güzəşt tətbiq ediləcək texnikalarla bağlı xüsusi proqram təminatı hazırlanmış və elektron məlumat bazası yaradılmışdır. Həmçinin Dövlət Fitosanitar Nəzarəti Xidməti tərəfindən göstərilən 3 xidmət elektron xidmətlərin siyahısına daxil edilmişdir. Hazırda Dövlət Texniki Nəzarət Müfəttişliyinin fəaliyyəti, süni mayalama işləri və toxumçuluğa dövlət dəstəyi üzrə informasiya bazalarının elektron uçot sisteminə keçirilməsi işləri, habelə "Elektron kənd təsərrüfatı" sisteminin digər modullarının tətbiqi üzrə tədbirlər davam edir.

Bütün bunlardan əlavə, aqrar islahatların müasir mərhələsində müəyyən olunmuş strateji prioritetlərin sistemli şəkildə icrası üçün Prezidentin tapşırıqları və müasir global çağırışlar nəzərə alınmaqla beynəlxalq ekspertlərin təklif etdiyi metod əsasında aqrar siyasətin əsas prinsiplərini, kənd təsərrüfatının inkişafında strateji hədəfləri və prioritet istiqamətləri özündə əks etdirən "Azərbaycan Respublikasında aqrar-sənaye kompleksinin inkişafı strategiyası"nın layihəsi hazırlanmışdır. Əksər beynəlxalq təşkilatların ekspertləri ilə müzakirə olunaraq, müvafiq təkliflər əsasında təkmilləşdirilmiş bu layihə Azərbaycan Respublikası Prezidenti Administrasiyasına təqdim edilmişdir.

Əminliklə deyə bilərik ki, bu strategiyanın qəbul edilməsi və həyata keçirilməsi ümummillə liderin müəllifi olduğu Azərbaycanın aqrar inkişaf modelində yeni mərhələnin başlanğıcı üçün əsas yaradacaq.

NƏTİCƏ

Ölkədə aparılan aqrar islahatlar davamlı inkişafın əsas parametrlərinin müəyyənləşdirilməsinin, zəruri iqtisadi və sosial mühitin dəstəklənməsi tədbirlərinin səmərəliliyini yüksəldir. Aqrar sahənin davamlı inkişafının proqnozlaşdırılması məsələləri diqqət mərkəzində olmalıdır. Bütün bunları nəzərə alaraq aqrar sahədə davamlı inkişafın təmin edilməsində sosial-iqtisadi inkişafın prioritetləri aşağıdakı nəticələrlə əks etdirmək olar:

- inkişafın qloballaşma ilə şərtlənən yeni keyfiyyətləri milli çərçivədə sosial-iqtisadi inkişafın tənzimlənən göstəricilərinin əhatə dairəsini genişləndirməyi, o cümlədən onların sırasına ətraf mühitin vəziyyətini əks etdirən parametrlərin qeyd-şərtsiz daxil edilməsini tələb edir;

- davamlı inkişaf indiki və gələcək nəsillər üçün problem yaratmayan, sistem daxili davamlılığı və etibarlılığı əks etdirən, cəmiyyətin hər bir üzvünün yüksək həyat səviyyəsini təmin edən, bərpa olunan təbii sərvətlərdən istifadə və onların bərpası, təbii sərvətlər və əhali artımı, ekoloji və sosial-iqtisadi inkişaf templəri arasında müvazinəti nəzərdə tutan inkişafdır. İqtisadi inkişaf dayanıqlı sosioekosistemdə baş verməli, əsas münasibətlərin dinamik müvazinəti gözlənilməlidir;

- bazar münasibətlərinin formalaşmasının hazırkı mərhələsi və davamlı vəziyyət arasında, belə demək mümkündürsə, böyük məsafə vardır. Odur ki, davamlı inkişafın böyük potensialı şəraitində milli iqtisadiyyatın dirçəliş və tərəqqisi istiqamətində görülən bir sıra tədbirlərdə dayanıqlığa yönəlməmiş addımlara, məhz keçid dövrü problemləri ilə bəraət qazandırılması halları yolverilməzdir. Keçid dövrünün hər bir mərhələsində inkişafın dayanıqlılığına doğru ümümlənmə başlıca əlamət sayılmalıdır;

- aqrar sahədə davamlı inkişaf zərurəti mineral xammal resurslarının və enerji dayanıqlığının kəskin qıtlığı, ətraf mühitin deqradasiyası, torpaqların münbitliyinin azalması, qida məhsullarının ekoloji parametrlərinin pisləşməsi, yoxsulluğun azaldılmasının vacibliyi və s. kimi amillərlə şərtlənir;

- aqrar sahənin davamlı inkişafı bütövlükdə kəndin inkişafını nəzərdə tutur. Kəndin inkişafı ölkənin təbii-iqlim və sosial-iqtisadi şəraitində əhalinin həyat səviyyəsinin daim yüksədilməsi meyllərinin məcmusu olub, demoqrafik proseslərdə (həyatın keyfiyyətinin yaxşılaşması ilə əlaqədar olan təbii artımda, miqrasiyanın səmərəli tənzimlənməsində və i.a.), kənd təsərrüfatı və alternativ sahələrdə gəlirlərin, məhsul istehsalı və xidmətlərin artırılmasında, sosial infrastrukturun təkmilləşdirilməsində, özünüidarəetmə orqanlarının fəaliyyətinin (o cümlədən ətraf mühitin qorunmasında) gücləndirilməsi və s. ifadə olunur;

- aqrar sahənin davamlı inkişafı resurs və istehsal potensialından səmərəli istifadə imkanlarının proqnozlaşdırılmasından, sonuncunun metodologiyası və informasiya bazasının mükəmməlliyindən asılıdır.

- aqrar istehsalın davamlı inkişaf proqnozu aşağıdakı blokları birləşdirməlidir: ölkədə dayanıqlı makroiqtisadi situasiyanın uzunmüddətli proqnozları; dünya aqrar bazarının inkişaf meylləri; resurs potensialındakı dəyişmələrin inkişafa təsirinin qiymətləndirilməsi; innovasiya imkanlarının reallaşmasının; çoxvariantlı proqnozları; infrastrukturun inkişaf proqnozları; tənzimləmənin perspektiv istiqamət, üsul və vəsaitləri;

- aqrar sahədə struktur davamlılığı imkanlarının qiymətləndirilməsi zamanı cari vəziyyət və perspektiv inkişafın meyarları arasındakı kəmiyyət və keyfiyyət fərqləri nəzərə alınmalı, aqrar strukturun dəyişən sosial-iqtisadi mühitə uyğunlaşdırılması dayanıqlı inkişaf prinsiplərinə əsaslanmalıdır.

- müxtəlif aqrar qurumlar arasındakı əlaqələrin institusional formalaşması informasiya xidmətlərinin səmərəliliyindən, bu səmərəlilik isə öz növbəsində aqrar birliklərdə iştirak edənlərin sayından asılıdır. Aqrar istehsalçılar və onların müxtəlif birlikləri və assosiasiyalarının sayı artdıqca, informasiya-məsləhət xidməti şəbəkəsinə ehtiyac da çoxalır;

- dayanıqlı aqrar iqtisadiyyat maliyyə axınlarının sabitliyini, mənbələrin davamlı fəaliyyətini nəzərdə tutur. Odur ki, kənd təsərrüfatının dinamik və dayanıqlı inkişafı məsələsi bütövlükdə milli iqtisadiyyatın permanent dinamik inkişaf trayektoriyasına çıxarılması məsələsinə gətirilir. Bu aşağıdakı

problemlərin həllini nəzərdə tutur: - əhalinin alıcılıq qabiliyyətinin yüksəldilməsi; maliyyə axınlarının səmərəli idarə olunması; aqrar sahəyə maliyyə resurslarının cəlb edilməsi və istifadəsinin optimal rejiminin qurulması;

- kənd təsərrüfatı istehsalçılarının fəaliyyətinin ahəngdarlığı etibarlı zəmanət kimi dayanıqlı sığorta sisteminin, başqa sözlə, təkrar istehsal prosesində təbii texnogen və digər xarakterli qeyri-müəyyənliyin azaldılması və nəticələrin yumşaldılmasını, sahibkar mənafeyinin qorunmasını, maliyyə sisteminin möhkəmləndirilməsini, sahənin investisiya cəlbədiciliyinin yüksəldilməsini və i.a. təmin edən sistemin formalaşmasını nəzərdə tutur;

- aqrar islahatlar şəraitində maliyyə-kredit mexanizminin təkmilləşdirilməinə yönəlmiş yanaşmalarda tərəfdaşlar arasında münasibətləri əks etdirən sənədləşdirilmiş informasiya axınlarının marşrutlarının optimallaşdırılması, idarəetmə uçotunun yenidən təşkili, müxtəlif maliyyə mənbələrinin aqrar sahənin tarazlı inkişafına cəlb edilməsindən tutmuş bilavasitə maliyyə-kredit mexanizminin reallaşdırılması mühitinin yaxşılaşdırılması məsələlərinə qədər geniş spektri əhatə edən tədbirlərin icrasının səmərəliliyi dayanıqlı inkişaf meyarları baxımından qiymətləndirilməlidir;

- aqrar sahədə investisiya iqliminin yaxşılaşdırılmasının yaxın hədəfləri kimi ilk növbədə subyektiv maneələr aradan qaldırılmalı, bu baxımdan tranzaksion xərclərin (informasiya axtarışı, danışıqların aparılması, məhsul və xidmətlərin dəyərinin hesablanması, mülkiyyət hüququnun müdafiəsi, spesifikasiya və i.a.) minimumlaşdırılması məsələləri diqqət mərkəzində olmalıdır;

- digər maliyyə mənbələrinin əhəmiyyətli imkanlara malik olduğu dövrlərdə belə, aqrar iqtisadiyyatın tənzimlənməsində büdcənin rolu azalmır. Güclü və sabit büdcə sistemi bazasında xərc maddələri genişləndirilə bilər. Odur ki, dövlətin çevik tənzimləyici mexanizmləri aqrar sahədə onları hərəkətə gətirən xərc imkanlarına malik olmalıdır;

- ekoloji aqrotexnologiyaların geniş tətbiqi üçün sosial sifarişin ciddi olduğu ərazilərdə (şəhəratrafi zonalarında, sənaye mərkəzlərinin ətrafında və i.a.) kənd təsərrüfatının tənzimlənməsi mexanizmi daha çevik olmalıdır. Bu çeviklik, manevr imkanlarından istifadə göstəricisi əsasında qiymətləndirilə bilər. Manevr imkanları dedikdə iqtisadi məqsədəuyğunluq (gəlir və xərclərin nisbəti, bazarda mövqe, aktivlərin likvidliyi və i.a.), baxımından fərd olmaq etibarlı ilə sahibkarın və bütövlükdə cəmiyyətin mənafeələrinin ekoloji normalara uzlaşdırılması imkanları başa düşülməlidir;

- iqtisadi-təsərrüfat qərarlarının əsaslandırılması üçün aqrar fəaliyyətin moneta və qeyri-monetar göstəriciləri balanslaşdırılmalıdır. Aqrar olmayaraq məhsula çəkilən xərcləri müəyyənləşdirmək, təbii və antropogen mənşəli resursların müxtəlif növlərindən istifadə səmərəliliyini qiymətləndirmək imkanı yarada bilər;

- kənd təsərrüfatının intensivləşdirilməsinin iqtisadi prioritetləri energetik və ekoloji potensialın təkrar istehsalın tələbləri nəzərə alınmaqla müəyyənləşdirilməlidir;

- aqrar islahatlar dövründə dayanıqlı inkişaf proqnozları-fəaliyyət ssenarisi və idarəetmə metodu kimi təqdim edilən indikati planların reallaşdırılması zamanı baş verən səciyyəvi neqativ halları (razılaşmalara rəğmən tərəflərin izafə təklif yaratması, ödəmə intizamının pozulması və i.a.) nəzərə alınmalıdır;

- aqrar sahədə məhsuldarlıq və istehsal üzrə perspektiv parametrlərin müəyyənləşdirilməsi zamanı, idarəedici və ekzogen dəyişənlərdə intensiv aqrotexnologiyalara ekoloji məhdudiyyət şərtləri nəzərə alınmalıdır. Gözlənilən resurs təminatında istehsalın nəzərdə tutulan səviyyəsi kimi ayrı-ayrı məhsul növləri üzrə özünü təmin etmə halı qəbul edilə bilər.

İSTİFADƏ OLUNMUŞ ƏDƏBİYYAT SİYAHISI

1. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası. Bakı 2000
2. Azərbaycan Respublikasının Qanunları və digər hüquqi normativlər 2000-2012
3. «Azərbaycan Respublikası regionlarının sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramı» (2004-2008 ; 11 fevral)
4. «Azərbaycan Respublikası regionlarının sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramı» (2009-2013 ; 15 aprel)
5. «Azərbaycan Respublikası regionlarının sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramı» (2014-2018 ; 18 fevral)
6. «Aqrar İslahatların Əsasları Haqqında» AR Qanunu, 18.02.1995
7. «Aqrar Sahədə İslahatların Sürətləndirilməsinə Dair Bəzi Tədbirlər Haqqında» AR Prezidentinin Fərmanı, 22.03.1999
8. «AR-də Mülkiyyət Haqqında» AR Qanunu, 09.11.1991
9. «Azərbaycan Respublikasında 2002-2006-cı illər Aqrar Bölmənin İnkişafına Dair Proqram» 17.01.2002
10. «Bələdiyyə Mülkiyyətinə Əmlakın Verilməsi Haqqında» AR Qanunu, 07.12.1999
11. «Sovxoz və kolxozların İslahatı Haqqında» AR Qanunu, 18.02.1995
12. «Sovxozların, kolxozların və kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalı ilə məşğul olan digər hüquqi və fiziki şəxslərin vergi borclarının silinməsi haqqında» AR Qanunu, 26.03.1999
13. «Torpaq islahatı haqqında» AR Qanunu, 16.07.1996
14. Ə.Q.Əlirzayev «İslahatlar və sürətlənmə strategiyası şəraitində Azərbaycanın sosial-iqtisadi inkişaf problemləri: təcrübə, meyllər və perspektiv itiqamətlər» Monoqrafiya Bakı-Adiloğlu 2005
15. «Milli iqtisadiyyatın dövlət tənzimlənməsi» prof. Allahverdiyev H.B., dos. Qafarov K., dos. Əhmədov Ə.M. Bakı 2007
16. H.A.Xəlilov «Aqrar iqtisadiyyatda sistem transformasiyaları və moderləşdirmə şəraiti» Bakı Mütərcim 2005

17. «Milli iqtisadiyyatın dövlət tənzimlənməsi» prof. Allahverdiyev H.B., dos. Qafarov K., dos. Əhmədov Ə.M. Bakı 2012
18. “Bazar iqtisadiyyatının dövlət tənzimlənməsi” i.e.d.prof. V.İ.Kuşlinin ümumi redaksiyası altında,2005
19. B.N. Kuzık, V.İ. Kuşlin, B. Yakoveç .”Proqnozlaşdırma, strateji planlaşdırma və milli proqramlaşdırma” 2008
20. Azərbaycanın statistik göstəriciləri Bakı 2012
21. Azərbaycan rəqəmlərdə Bakı 2012
22. Əhmədov M.A. «Qloballaşma və milli iqtisadiyyatın formalaşması» Bakı 2003
23. İ.H.Aliyev «Qloballaşma şəraitində aqrar sahənin dayanıqlı inkişafının təmin olunmasının sosial-iqtisadi problemləri» Bakı 2008
24. H.A.Xəlilov «Aqrar iqtisadiyyatda sistem transformasiyaları və modernləşdirmə şəraiti» Bakı 2005
25. Salehov S.V. «Aqrar sahənin dövlət tənzimlənməsi problemləri» Bakı 2004
26. www.agro.gov.az
27. www.azerbaijan.az
28. www.azstat.org.
29. www.economy.gov.az
30. www.meclis.gov.az
31. www.mmazeri.com

**Azərbaycan Dövlət İqtisad Universitetinin 2060 qrup magistri Həşimov Rasim
Həsən oğlunun «Azərbaycanda aqrar islahatların reallaşmasının dövlət
təminatı» mövzusunda magistr dissertasiya işinə**

R E F E R A T

Müasir Azərbaycanın qurucusu, inkişafın Azərbaycan modelinin müəllifi Ümummilli lider Heydər Əliyev strategiyasının həyata keçirilməsi nəticəsində ölkədə siyasi və makroiqtisadi sabitliyə nail olunmuş, iqtisadiyyatın bütün sahələrində köklü islahatlar aparılmış, dinamik sosial-iqtisadi inkişafın möhkəm təməli yaradılmışdır.

Ölkəmizdə aqrar islahatların həyata keçirilməsinin başlıca məqsədi bazar iqtisadi münasibətlərinə uyğun xüsusi təsərrüfat formalarının təşkilinə nail olmaqdan və aqrar bölmənin bütün sahələrində sahibkarlığı hər vasitə ilə inkişaf etdirməkdən ibarətdir. Qeyd etmək lazımdır ki, respublikamızda aqrar islahatları aparmaq məqsədilə Dövlət Aqrar İslahat Komissiyası, yerli və rayon aqrar islahat komissiyaları yaradılmış, onların hüquqları, funksiyaları, vəzifələri və iş qaydaları müvafiq olaraq əsasnamələrdə təsdiq edilmişdir.

Prezident İlham Əliyevin çevik və işlək mexanizmlər əsasında gerçəkləşdirdiyi islahatlar nəticəsində respublikada aqrar-sənaye kompleksini inkişaf etdirmək, ərzaq təminatını yaxşılaşdırmaq üçün ilk növbədə qanunvericilik bazası təkmilləşdirilmişdir. Dövlət proqramları və digər qəbul olunmuş sənədlərdən irəli gələn vəzifələrin yerinə yetirilməsi, o cümlədən fermerlərə maliyyə və texniki dəstəyin göstərilməsi, sahibkarlığın inkişafı, regionlarda infrastruktur layihələrinin həyata keçirilməsi əhalinin istehlakında yerli məhsulların xüsusi çəkisinin artmasını təmin etmişdir.

Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 11 fevral 2004-cü il tarixli fərmanı ilə qüvvəyə minmiş «Azərbaycan Respublikası regionlarının sosial-iqtisadi inkişafının Dövlət Proqramı» (2004-2008-ci illər, 2009-2013-cü illər) regionlarda istehsal və emal müəssisələrinin yenidən qurulması, infrastrukturun inkişafına, yeni iş yerlərinin açılmasına əlverişli şərait

yaratmışdı. Regionların hərtərəfli inkişafı sahəsində 2004-cü ildən başlanmış məqsədyönlü siyasətin davamı olaraq "Azərbaycan Respublikası regionlarının 2014-2018-ci illərdə sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramı" hazırlanmışdır. "Azərbaycan Respublikası regionlarının 2014-2018-ci illərdə sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramı"nın icrası ölkə iqtisadiyyatının inkişafında mühüm əhəmiyyət kəsb etməklə, makroiqtisadi sabitliyin təmin olunmasında, regionlarda sahibkarlıq fəaliyyətinin genişlənməsində, yeni müəssisələrin və iş yerlərinin yaranmasında, irimiqyaslı infrastruktur layihələrinin həyata keçirilməsində, kommunal xidmətlərin səviyyəsinin yüksəldilməsində, aqrar sənaye komplekslərinin inkişafı və nəticədə əhalinin rifah halının daha da yaxşılaşdırılmasında o,cümlədən yoxsulluq səviyyəsinin aşağı düşməsində müstəsna rol oynayacaqdır.

Ümummilli liderin başladığı islahatlar onun siyasi varisi, dövlət başçısı cənab İlham Əliyev tərəfindən uğurla davam etdirilmiş, ölkədə aqrar sahənin dinamik inkişafı təmin edilmişdir. Məhz dövlət başçısının ardıcıl diqqət və qayğısı, qəbul etdiyi dövlət proqramları, imzaladığı sərəncamlar sayəsində ölkədə aqrar islahatlar öz uğurlu həllini tapmışdır.

Azərbaycan kənd təsərrüfatının inkişafı baxımından böyük potensiala malik ölkələrdən hesab olunur. Hazırda ölkəmizdə aqrar sektorun inkişafı əhalinin əsas kənd təsərrüfatı məhsullarına olan tələbatını ödəməyə imkan verir. Aqrar sektorun inkişafı, əhalinin ərzaq təhlükəsizliyinin təmin edilməsi "Azərbaycan - 2020: Gələcəyə Baxış" İnkişaf Konsepsiyasında da əsas istiqamətlərdən biri kimi nəzərdə tutulur. Bu sahədə atılan ən mühüm addımlardan biri də 8 ili əhatə edən "2008-2015-ci illərdə Azərbaycan Respublikasında əhalinin ərzaq məhsulları ilə etibarlı təminatına dair Dövlət Proqramı"dır. Dövlət Proqramının əsas məqsədi ölkənin hər bir vətəndaşının sağlam və məhsuldar həyat tərzini üçün onun qəbul edilmiş normalara uyğun ərzaq məhsulları ilə tam təmin edilməsinə nail olmaqdır.

Yeni iqtisadi şəraitdə ölkə iqtisadiyyatının əsas tərkib hissəsi olan aqrar sahədə müasir tələblərə uyğun geniş təkrar istehsalı qurmaq, sahənin dayanıqlı

inkışafını təmin etmək aqrar islahatların ikinci mərhələsinin qarşısında duran tarixi bir vəzifədir.

Aqrar sahənin təbii amillərdən asılılığı, maddi-texniki bazasının zəifliyi, qiymət disparitetinə məruz qalması, digər sahələrə nisbətən rəqabət qabiliyyətinin aşağı olması və az gəlirliyi onun inkışafına istiqamətlənmiş proqramların yeni tələblər baxımından işlənilməsinə və reallaşdırılmasına xüsusi diqqət verilməsini tələb edir. Aqrar sahənin dayanıqlı inkışafı qeyd edilən obyektiv səbəblərlə yanaşı həm də ölkədə fəaliyyətdə olan iqtisadi sistemin tipindən, xüsusiyyətlərindən, istehsal münasibətlərinin formalaşma səviyyəsindən və bu sahədə dövlətin iqtisadi siyasətinin reallaşdırılması imkanlarından, onun prinsiplərindən, forma və metodlarından bilavasitə asılıdır.

Aqrar iqtisadiyyatın dövlət tənzimləməsinin səmərəliliyi aqrar sahənin maliyyə vəziyyətinin stabiləşdirilməsi məqsədini güdür. Sahənin etibarlı maliyyə durumunun təmin edilməsi kənd təsərrüfatı əmtəə istehsalçılarının geniş təkrar istehsal fəaliyyətinin aktivləşdirilməsinə, istehsalın tabelliyyənin yüksəldilməsinə və bütövlükdə aqrar sahədə fəaliyyət göstərən təsərrüfat-maliyyə subyektləri arasında əlverişli maliyyə münasibətlərinin formalaşmasına imkan verməlidir. Bu isə, aqrar sahədə kapitalın sürətli dövriyyəsinə əlverişli şərait yaratmaqla, sahənin investisiya cəlbəediciliyini artıracaqdır. Dövlətin iqtisadiyyatı tənzimləyən institutları bazar təsərrüfatının səmərəli fəaliyyət göstərməsinin vacib elementləridir. Məhz buna görə, indiki dövrdə Azərbaycanda aparılan iqtisadi islahatlar, birinci növbədə dünya bazarında rəqabətqabiliyyətli olan iri korporativ sektorun genişlənməsinə yönəltməlidir.

Tədqiqat işində əsas informasiya bazası kimi öz araşdırmalarıma,son illərdə nəşrdən çıxmış yerli və xarici ədəbiyyatlara istinad olunaraq yeni məlumatlardan istifadəyə,həmçinin internet resurslarına,dövlət orqanlarının saytlarına,o cümlədən ölkədə sahibkarlığın inkışafına yönəldilən tədbirlərin, forumların hesabatların,Konstitutsiyamızın müvafiq bəndlərinə müraciət olunmuşdur. Azərbaycan Respublikası Statistika Komitəsinin, Azərbaycan Respublikası Kənd Təsərrüfatı Nazirliyinin, tədqiqata cəlb olunmuş regionun

aqrar-sənaye müəssisələrin statistik materialları, ixtisaslaşdırılmış elmi nəşrlər, ölkəmizdə və xaricdə nəşr olunan elmi əsərlər, dövrü mətbuatda dərc edilən məqallər, elmi-praktiki konfrans materialları, internet saytlarındakı informasiya materialları təşkil edir.

Ölkəmizdə müstəqillik qazandıqdan sonra aqrar sahənin inkişafında xeyli işlər görülüb: Sahibkarlığa Kömək Komitəsi və həmin komitənin nəzdində Sahibkarlığa Kömək Milli Fondu yaradılıb, "Aqrar islahatlar haqqında", "Sahibkarlıq fəaliyyəti haqqında Qanun" və "Azərbaycan Respublikasında kiçik və orta sahibkarlığa Dövlət Köməyi Proqramı" qəbul edilib. Aqrar sahənin fəaliyyəti haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu bütün mülkiyyət formalarının bərabərliyi prinsiplərinin həyata keçirilməsi, müstəqil olaraq fəaliyyət sahələri seçilməsi və iqtisadi qərarlar qəbul edilməsi əsasında təşəbbüskarlığın və işgüzarlığın geniş vüsət alması üçün əlverişli şəraitin yaradılmasına yönəldilmişdir. Özəlləşdirmə və aqrar islahatlar inamla həyata keçirilir, müxtəlif mülkiyyət formaları inkişaf etdirilir, sahibkarlığın fəaliyyəti dövlət tərəfindən tənzimlənir. Tədqiqatın elmi yeniliyi isə məhz bu inkişaf proqramlarının sahibkarlıq fəaliyyətində yaratdığı dönüş nöqtəsinə xüsusi diqqət yetirməkdir.

**Azərbaycan Dövlət İqtisad Universitetinin 2060 qrup magistri Həşimov Rasim
Həsən oğlunun «Azərbaycanda aqrar islahatların reallaşmasının dövlət
təminatı» mövzusunda magistr dissertasiya işinə**

R Ə Y

1994-cü ildən Azərbaycan Respublikasında həyata keçirilən islahatlar, o cümlədən torpaq islahatı, kolxoz və sovxozların islahatı və s. ölkədə aqrar məsələlərinin həllində mühüm rol oynamışdır. Bu baxımdan dövlətin aqrar siyasəti işlənib hazırlanması, aqrar islahatların reallaşması və hüquqi əsaslarını araşdırmaq, təkmilləşdirmə istiqamətlərini öyrənmək mühüm problemlərdəndir.

Rəy verdiyimiz aqrar bölmənin fəaliyyətinin dövlət tənzimlənməsi məsələlərinə həsr olunmuş bu dissertasiya işində müasir dövrün mühüm vəzifələrindən biri olan müxtəlif mülkiyyət formalarına, xüsusilə də üstün xüsusi mülkiyyətə əsaslanan respublika kənd təsərrüfatının və onun məhsullarını emal edən sənayenin, habelə kənd təsərrüfatı məhsulları bazarının inkişafı kimi məsələləri araşdırmağa cəhd göstərilmişdir.

Magistr dissertasiya işi giriş, 3 fəsil, nəticə və istifadə olunmuş ədəbiyyat siyahısından ibarətdir.

Girişdə mövzunun müasirliyi, aktuallığı, tədqiqatın məqsəd və vəzifələri, istifadə olunmuş metodlar və işin qısa məzmunu verilmişdir.

Dissertasiya işinin birinci fəslində dövlətin aqrar siyasətinin təkamülü ilə bağlı nəzəri fikirlər araşdırılmış, aqrar siyasətin mahiyyəti, məqsədi və vəzifələri araşdırılır. Burada xarici ölkələrin iqtisadi mənbələrini öyrənməklə tədqiq olunan problemdə baş vermiş dəyişikliklərin mərhələləri, tədqiqatla məşğul olan məkbətlər, onların nəzəriyyələrinin oxşar və fərqli cəhətləri araşdırılmış, aqrar sektorun xarakterik xüsusiyyətləri və ölkə iqtisadiyyatının

inkişafında rolu və başlıca vəzifələri tədqiq edilir. Fəsilə maraqlı cəhətlərdən biri bazar iqtisadiyyatı şəraitində aqrar məsələlərinin həlli ilə bağlı qərarlar sosialist təsərrüfat sistemi ilə müqayisə edilməsidir.

İşin ikinci fəslində aqrar sahədə həyata keçirilməsində istifadə olunan üsul və mexanizmlər, normativ-hüquqi sənədlər, qiymət siyasətinin zəruriliyi və həyata keçirilməsi formaları, aqrar siyasət mexanizmlərinin təkmilləşdirilməsi istiqamətləri araşdırılmışdır.

Üçüncü fəsil ölkə iqtisadiyyatında aqrar islahatların formalaşmasının inkişaf istiqamətləri, onun dövlət təminatı və inkişafının gücləndirilməsi istiqamətlərini əhatə edir. Belə ki, bu mövzu ətrafında ölkə iqtisadiyyatında aqrar islahatların inkişaf aspektləri və reallaşma istiqamətləri, o cümlədən aqrar sahənin regionlara təsiri və onların inkişaf dinamika, mövcud olan problemlər və onların aradan qaldırılması yolları, aqrar sahənin inkişafının dövlət tərəfindən stimullaşması istiqamətləri kimi məsələlər ətraflı şərh olunur.

Magistr işinin yazılmasında Azərbaycan Respublikasının aqrar məsələlərinə dair qanunlardan, sərəncamlardan, qərarlardan, Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsinin Statistik göstəricilərindən səmərəli istifadə edilmiş, düzgün nəticələr çıxarılmışdır.

Dissertasiya işinin sonunda tədqiqatdan əldə edilmiş nəticələr və bəzi təkliflər verilmişdir.

Magistr dissertasiya işinin planı, məzmunu və həcmi tələbata cavab verir və müdafiəyə buraxılır.

Elmi rəhbər:

i.e.n.dos.Mahmudova İ.M.

**Azərbaycan Dövlət İqtisad Universitetinin 2060 qrup magistri Həşimov Rasim
Həsən oğlunun «Azərbaycanda aqrar islahatların reallaşmasının dövlət
təminatı» mövzusunda magistr dissertasiya işinə**

R Ə Y

Aqrar məsələləri bütün cəmiyyətlərdə dövlətin əsas problemlərindən biri olmuş və hazırda da respublika əhalisinin ərzaq məhsullarına tələbatının ödənilməsində mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Müstəqil respublika kimi fəaliyyət göstərməyə başlayan andan respublikanın dövlət başçısının və Mili Məclisin qəbul etdiyi fərman, sərəncam və qanunlar da qeyd etdiklərimizi sübut edir.

Rəy verdiyimiz magistr işində müasir mərhələdə dövlətin aqrar siyasəti ilə əlaqədar bəzi məsələlər araşdırılır.

Magistr işi giriş, üç fəsil, nəticə və istifadə olunmuş ədəbiyyat siyahısından ibarətdir.

Girişdə mövzunun müasirliyi, aktuallığı, tədqiqatın məqsəd və vəzifələri, istifadə olunmuş metodlar və işin qısa məzmunu verilmişdir.

Magistr işinin birinci fəslində dövlətin aqrar siyasətinin təkamülü ilə bağlı nəzəri fikirlər araşdırılmış, aqrar siyasətin mahiyyəti, məqsədi və vəzifələri araşdırılır. Burada xarici ölkələrin iqtisadi mənbələrini öyrənməklə tədqiq olunan problemdə baş vermiş dəyişikliklərin mərhələləri, tədqiqatla məşğul olan məkbətlər, onların nəzəriyyələrinin oxşar və fərqli cəhətləri araşdırılmış, aqrar sektorun xarakterik xüsusiyyətləri və ölkə iqtisadiyyatının inkişafında rolu və başlıca vəzifələri tədqiq edilir. Fəsildə maraqlı cəhətlərdən biri bazar iqtisadiyyatı şəraitində aqrar məsələlərinin həlli ilə bağlı qərarlar sosialist təsərrüfat sistemi ilə müqayisə edilməsidir.

İşin ikinci fəslində aqrar siyasətin həyata keçirilməsində istifadə olunan üsul və mexanizmlər, normativ-hüquqi sənədlər, qiymət siyasətinin zəruriliyi və həyata keçirilməsi formaları, aqrar siyasət mexanizmlərinin təkmilləşdirilməsi istiqamətləri araşdırılmışdır.

Üçüncü fəsil ölkə iqtisadiyyatında aqrar islahatların formalaşmasının inkişaf istiqamətləri, onun dövlət təminatı və inkişafının gücləndirilməsi istiqamətlərini əhatə edir. Mövzuda ölkə iqtisadiyyatında aqrar islahatların inkişaf aspektləri və reallaşma istiqamətləri, o cümlədən aqrar sahənin regionlara təsiri və onların inkişaf dinamikası, mövcud olan problemlər, aqrar sahənin inkişafının dövlət tərtibatında stimullaşması istiqamətləri kimi məsələlər ətrafı işlənir.

Magistr dissertasiya işi tədqiqatdan alınan nəticələr və istifadə olunmuş ədəbiyyat siyahısı ilə tamamlanır. Onun planı, məzmunu və həcmi tələbata cavab verir və müdafiəyə buraxılır.

idarə edilməsi» kafedrası:

i.e.n.,b/m Namazəliyev Ə.H.

**Azərbaycan Respublikası Təhsil Nazirliyi Azərbaycan Dövlət İqtisad
Universitetinin magistrantı Həmzəyev Həmid Məhəmmədnəbi oğlunun
«Regionların innovasiya inkişafının dövlət mexanizmi.» mövzusunda yazdığı
dissertasiya işinə**

R Ə Y

Son illərdə Azərbaycanda təsaslandırılmış regional siyasətin aparılması regional iqtisadiyyatın dövlət tənzimlənməsi və idarə olunması məsələləri həm nəzəri metodoloji, həm də təcrübəvi baxımdan xüsusi aktualıq kəsb etməyə başlamışdır. Bu dünyanın inkişaf etmiş demoqratik dövlətlərinin təcribəsindən coxdan sübut edilmişdir. Azərbaycan Respublikasında da regionların sosial iqtisadi inkişafı və tənzimlənməsinin dövlət mexanizminə xüsusi fikir verilmişdir. Tədqiqatçı tərəfindən belə bir mövzunun seçilməsi bu dövrə uyğun olaraq Azərbaycan Respublikası regionlarının Dövlət proqramı “nın (2004-2008) və (2009-2013)-cü illər üzrə tədbirlərin aparılması və həyata keçirilməsi mövzunun müasirliyini və aktuallığını əks etdirir.

Innovasiya iqtisadi kateqoriya kimi yeniliyin istehsalı və reallaşdırılmasının daha ümumi xassələrini, əlamətlərini, əlaqə və münasibətlərini əks etdirir.

Innovasiyanın mahiyyəti özünü onun funksiyaları dövlətin iqtisadi sistemində onun təyinatını və təsərrüfat prosesində rolunu ifadə edir. Innovasiyalar müəssisələrin rəqabət qabiliyyətinin, yüksəldilməsində xüsusi rol oynayır. İqtisadi hadisə və proseslərin məzmununda və miqyasında baş verən keyfiyyət dəyişiklikləri onlara yanaşmada yeni tarixi-iqtisadi reallıqları meydana çıxarır. Qeyd etdiklərimiz rəy verdiyimiz dissertasiya işinin müasirliyini və aktuallığını göstərir.

Dissertasiya işi giriş, üç fəsil, nəticə və istifadə olunmuş ədəbiyyat siyahısından ibarətdir.

Girişdə mövzunun aktuallığı, problemin öyrənilmə vəziyyəti, tədqiqatın məqsədləri və vəzifələri, informasiya mənbələri, nəzəri metodoloji əsasları, tədqiqatın elmi yeniliyi və praktiki əhəmiyyəti açıqlanır.

Dissertasiya işinin I fəslində bazar iqtisadiyyatı şəraitində investisiya və innovasiya yönümlü iqtisadi inkişafın təmin edilməsində nəzəri, konseptual yanaşmaları və davamlı inkişafın təmin edilməsində innovasiya qoyuluşlarının zəruriliyi açıqlama cəhd göstərilmişdir. Yeni biliklərin məhsul və ya texnoloji yeniliklərə çevrilməsini təmin edən innovasiya prosesini ön plana keçirir. Innovasiya prosesi əslində təkrar istehsal tipini, sosial-iqtisadi münasibətlərin keyfiyyətini dəyişməklə və özünəməxsus yığım forması, xüsusi sərvət strukturu və yığım effektivliyinin xüsusi qiymətləndirmə meyarları kəsb edən yeni innovasiya yönümlü iqtisadiyyatı yaratmaqla bütün təsərrüfatçılıq sisteminin fəaliyyətində hakim rol oynamağa başlayır.

İşin II fəslində Azərbaycan iqtisadiyyatında reallaşdırılan investisiyaların sahələrarası və texnoloji strukturu investisiya fəaliyyətinin tənzimlənməsi prosesi kifayət qədər mürəkkəb bir prosesi əhatə edir. Dolayısı ilə investisiya qərarları qeyri-müəyyənlik şəraitində qəbul edilir. İqtisadi sisteminin transformasiya edən dövlətlər üçün xarakterik olan problemlərin aradan qaldırılması investisiya prosesinin effektiv təmin olunması ilə sıx bağlıdır. Hər

bir istiqamət vahid innovasiya infrastrukturu sistemində özünəməxsus alt sistem yaradır və təşkilati struktur formasına görə müxtəlif ola bilər. Bu zaman maksimal fəaliyyət effektivliyini təmin etmək üçün bütün göstərilən istiqamətlər iqtisadiyyatın innovasiyalı inkişafının təmin olunmasına yönəldilmiş vahid zəncirin tam qiymətli həlqəsi sayılmalıdır.

Dissertasiya işinin III fəslində regionlarda davamlı inkişafın təkmilləşdirilməsində investisiyalardan istifadənin prioritet istiqamətləri respublikanın davamlı sosial-iqtisadi inkişafını təmin etmək üçün regionlarda investisiya və innovasiya siyasətinin düzgün təşkil edilməsində mühüm alətlərdən biridir. Regionlarda davamlı inkişafı təmin etmək məqsədi ilə ölkə iqtisadiyyatına investisiyaların cəlb olunması üçün hökumət tərəfindən "açıq qapı" siyasəti həyata keçirilir. Hazırda Azərbaycan Hökuməti ölkədə iqtisadi islahatların davam etdirilməsi, biznes mühitinin daha da yaxşılaşdırılması, neft sektoru ilə bərabər, qeyri-neft sektorunun inkişaf etdirilməsi ilə bağlı tədbirlər həyata keçirir və dövlət investisiya siyasətinin regionlarda yeni iş yerlərinin yaradılmasına, infrastruktur obyektlərinin etibarlı istismarının təmin edilməsinə, insan kapitalının inkişafı və vətəndaşların sosial müdafiəsinin gücləndirilməsi kimi prioritetlərin həyata keçirilməsinə yönəldilir.

Dissertasiya işi tədqiqatdan alınan nəticə və ədəbiyyat mənbəyi ilə tamamlanır.

İşin məzmununun qoyulmuş plan əsasında dissertasiya işinin tələblərinə tam cavab verir və işin müdafiəyə təqdim olunması tövsiyyə edilir.

Elmi rəhbər:

“İqtisadiyyatın tənzimlənməsi”

kafedrasının dosenti:

i.e.n.K.S.Qafarov

**Azərbaycan Respublikası Təhsil Nazirliyi Azərbaycan Dövlət İqtisad
Universitetinin magistrantı Həmzəyev Həmid Məhəmmədnəbi oğlunun
«Regionların innovasiya inkişafının dövlət mexanizmi.» mövzusunda yazdığı
dissertasiya işinə**

R Ə Y

Müasir dövrdə Azərbaycanın sosial- iqtisadi inkişafı elə bir mərhələyə daxil olmuşdur ki, onun gələcək inkişafı həlledici dərəcədə regional inkişafın təmin edilməsi ilə bağlıdır. Regional inkişafın təmin edilməsi üçün müvafiq regional inkişaf proqramlarının işlənilib hazırlanması hər bir sahə üzrə problemlərin həlli istiqamətlərini müəyyən etmiş olsun. Innovasiyalar təsərrüfat subyektlərinin istehsal və kommersiya məqsədlərinin həlli vasitəsi kimi çıxış edirlər. Müəssisənni bu növ fəaliyyətinin həyata keçirilməsində maraqlı yeniliklərin reallaşdırılması prosesində alınan gələcək mənfəətin ölçüsü müəyyən edilir. Innovasiyalar adətən onların başa çatdırılması üzrə daha gec aşkara çıxarılma müddətli effekt gətirirlər. Həmçinin işdə 2004-2008-ci il və 2009-2013-cü illərdə

dövlət proqramında nəzərdə tutulmuş tədbirlər geniş izah edilmişdir. Yuxarıda qeyd etdiklərimizi nəzərə alaraq rəyə təqdim olunan dissertasiya işinin mövzusu aktualdır.

Dissertasiya işi giriş, üç fəsil, nəticə və istifadə olunmuş ədəbiyyat siyahısından ibarətdir.

Girişdə mövzunun aktuallığı, problemin öyrənilmə vəziyyəti, tədqiqatın məqsədləri və vəzifələri, informasiya mənbələri, nəzəri metodoloji əsasları, tədqiqatın elmi yeniliyi və praktiki əhəmiyyəti açıqlanır.

Dissertasiya işinin I fəslində iqtisadiyyatın maddi bazası yüksək inkişaf etmiş maşınqayırma ilə keyfiyyətli istehsalın yeni təşkili ilə xarakterizə olunur ki, bunun əsasında istehsal proseslərinin avtomatlaşdırılmasını, informasiyalaşdırılmasını və intellektləşdirilməsini təmin edən elmtutumlu sahələr dayanır. Qlobal meyilləri ölkənin, onun regionlarının, bütün fəaliyyət sferalarının və ilk növbədə elmi-texniki və innovasiya sferalarının gələcək inkişaf ssenarilərinin işlənməsində mütləq nəzərə almaq lazımdır. Bərabər hüquqlu tərəfdaş hüquqları ilə Azərbaycanın dünya iqtisadiyyatına qoşula bilməsinin mütləq şərtlərindən biri elmi-texniki və innovasiya fəaliyyətinin aktivləşdirilməsi, yüksək texnologiyaya malik elmtutumlu istehsalın inkişafı əsasında iqtisadiyyatın struktur cəhətdən yenidən qurulması, daha yüksək texnologiyalı texnikadan istifadə etməklə həyata keçirilir.

Dissertasiya işinin II fəslində transformasiya şəraitində investisiyaların strukturunun iqtisadi sistemin formalaşması, istiqamətləri, investisiya siyasətində prioritetləri, iqtisadi və sosial inkişafın qarşısında duran vəzifələri geniş şərh olunur. Belə ki, bu fəsildə milli innovasiya sistemində innovasiya infrastrukturunun inkişaf problemləri, innovasiya infrastruktur subyektlərinin funksiyaları müxtəlifdir, onlar fəaliyyət istiqamətindən, konkret innovasiyanın

xassələri rindən, innovasiya prosesinin fazalarından, dövlət innovasiya siyasətinin məqsədindən asılıdırlar kimi istiqamətlərə toxunulmuşdur.

İşin III fəslində son illərdə həyata keçirilən I və II Dövlət Proqramları, bir sıra qəbul olunmuş qanun və d. səviyyəli normativ-hüquqi aktlar və yuxarıda qeyd edilən stimullaşdırıcı tədbirlər ümumi investisiyalarda həm daxili investisiyaların, həm də qeyri-neft sektorunun payı üstünlük təşkil etməsi ilə nəticələnmişdir. «Azərbaycan Respublikası regionlarının 2009-2013-cü illərdə sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramı»nın əsas məqsədi ölkədə qeyri-neft sektorunun inkişafının sürətləndirilməsinə, iqtisadiyyatın diversifikasiyasına, tarazlı regional və davamlı sosial-iqtisadi inkişafa, əhalinin həyat səviyyəsinin daha da yaxşılaşdırılmasına nail olmaqdır. Bütövlükdə mikro səviyyədə ölkə və regional innovasiya strategiyalarının reallaşdırılmasını təmin edən müəssisə səviyyəsində innovasiya fəaliyyətinin inkişafını fəallaşdıraraq innovasiya mexanizmləri təbii qətiyyətli məqsədyönlü hesab edilir.

Dissertasiya işi tədqiqatdan alınan nəticə və ədəbiyyat mənbəyi ilə tamamlanır.

İşin planı, məzmunu və həcmi magistr pilləli təhsil sistemində dissertasiya işinin qarşısında qoyulan tələblərə cavab verir və mədafiyyə buraxılır.

Azərbaycan Dövlət İqtisad Universitetinin «Ümumi iqtisadiyyat» fakültəsinin «İqtisadiyyatın hüquqi tənzimlənməsi» ixtisası üzrə IV kurs 180 saylı qrup tələbəsi Məmmədli Əhməd Raul oğlunun «Milli iqtisadiyyatın davamlı inkişafın təmin edilməsində regional bazarın tənzimlənməsi istiqaməti kimi » mövzusunda bakalavr pilləsində buraxılış işinə

R Ə Y

Azərbaycanın müstəqilliyinin ilkin dövründə dövlətin iqtisadi siyasətinin məqsədləri, vəzifələri və metodlarının əks olunduğu sosial-iqtisadi inkişafın konsepsiyasının olmaması yanlış olaraq regional siyasətin lazımsızlığı haqda təsəvvürlərin formalaşmasına səbəb olmuşdur. Mərkəzləşdirilmiş idarəetmənin süqutu və iqtisadi münasibətlərin liberallaşdığı şəraitdə məhz regional həlqənin rolu artır və hal-hazırda bir sıra alimlər və dövlət qulluqçuları ölkənin, onun regionlarının davamlı inkişafının aktual problemlərinin həlli ilə bağlı metod və vasitələrin aktiv axtarışını həyata keçirir.

Müasir inkişaf mərhələsində regional siyasətin qarşıya qoyduğu strateji və cari məqsədlərə çatmağın başlıca vasitəsi respublikanın bütün iqtisadi rayonlarının istehsal potensialından, yerli və xarici investisiyadan, elmi-texniki və kadr potensialdan səmərəli istifadə etməklə müxtəlif təsərrüfatçılıq formalarının inkişafına və respublikanın iqtisadi rayonlarında daha səmərəli yerləşdirilməsinə nail olmaqdır. Bu baxımdan yuxarıda göstərilənləri nəzərdə alsaq buraxılış işinin aktullığını aydın görmək olar.

Rəy verdiyimiz buraxılış işində müasir mərhələdə dövlətin əqrar siyasəti ilə əlaqədar bəzi məsələlər araşdırılır.

Buraxılış işi giriş, iki fəsil, nəticə və istifadə olunmuş ədəbiyyat siyahısından ibarətdir.

Girişdə mövzunun müasirliyi, aktuallığı, tədqiqatın məqsəd və vəzifələri, istifadə olunmuş metodlar və işin qısa məzmunu verilmişdir.

Işin fəsilil "Regional bazarın tənzimlənməsi xüsusiyyətləri və onun reallaşması iqtisadi siyasətin istiqaməti kimi" adlanır.I fəsildə regional siyasətin əsas məqsədi,məhsuldar qüvvələrin gələcək inkişafı və yerləşdirilməsi imkanları araşdırılır. Regionların kompleks inkişafının tənzimlənməsində bazar iqtisadiyyatının mahiyyəti, ölkə miqyasında iqtisadi islahatların xüsusilə özəlləşdirilmənin həyata keçirilməsi problemləri geniş şərh olunur.Həmçinin regional bazarların inkişafının hüquqi tənzimlənməsi problemləri araşdırılmış və geniş izzah edilmişdir.

Buraxılış işinin II fəslində "Bazar iqtisadiyyatı şəraitində regional bazarların inkişafının tənzimlənməsi problemləri" başlığı altında işdə Regional bazarın və sahibkarlığın təşkili və idarə olunması bir-birini tamamlayan iqtisadi hadisələrdir. Regional bazarların formalaşma dinamikası onu təşkil edən strukturun dəyişmə meylləri ilə sahibkarlığın və məşğulluğun perspektivinə, Azərbaycan bu gün özünün iqtisadi təhlükəsizliyini təmin etmək üçün

göstəricilərin tam qeyd olunması ilətraflı yazılmışdır. Azərbaycan Respublikası regionlarının inkişaf istiqamətləri öz dinamikası ilə yerinə yetirilmişdir.

Ümumən buraxılış işi tədqiqatdan alınan nəticələr və istifadə olunmuş ədəbiyyat siyahısı ilə tamamlanır.

Elmi rəhbər

i.e.n. dos.Mahmudova İ. M.

Azərbaycan Dövlət İqtisad Universitetinin «Ümumi iqtisadiyyat» fakültəsinin «İqtisadiyyatın hüquqi tənzimlənməsi» ixtisası üzrə IV kurs 180 saylı qrup tələbəsi Məmmədli Əhməd Raul oğlunun «Milli iqtisadiyyatın davamlı inkişafın təmin edilməsində regional bazarın tənzimlənməsi istiqaməti kimi » mövzusunda bakalavr pilləsində buraxılış işinə

R Ə Y

Müasir inkişaf mərhələsində regional siyasətin qarşıya qoyduğu strateji və cari məqsədlərə çatmağın başlıca vasitəsi respublikanın bütün iqtisadi

rayonlarının istehsal potensialından, təbii-iqtisadi imkanlarından, yerli və xarici investisiyadan, elmi-texniki və kadr potensialdan səmərəli istifadə etməklə müxtəlif təsərrüfatçılıq formalarının inkişafına və respublikanın iqtisadi rayonlarında daha səmərəli yerləşdirilməsinə nail olmaqdır. Bazar münasibətləri şəraitində dövlət iqtisadiyyata təsir göstərmək üçün bir sıra sənədlərdən istifadə edir ki, onlar da öz növbəsində idarə etmə prosesini daha səmərəli edir.

Regional siyasətin və davamlı sosial-iqtisadi inkişaf konsepsiyasının məqsədi və vəzifələri müəyyən edilərkən respublika iqtisadiyyatının və hər bir regionun ayrı-ayrılıqda mövcud vəziyyəti, sosial şəraiti, iqtisadiyyatın sabitləşməsi şəraitində bazar strukturlu təsərrüfat formalarının inkişafına geniş yer verilmişdir. Həmçinin işdə 2004-2008-ci il və 2009-2013-cü illərdə dövlət proqramında nəzərdə tutulmuş tədbirlər geniş izah edilmişdir. Yuxarıda qeyd etdiklərimizi nəzərə alaraq rəyə təqdim olunan buraxılış işinin mövzusu aktualdır.

Buraxılış işi giriş, iki fəsil, nəticə və istifadə olunmuş ədəbiyyat mənbələrindən ibarətdir.

Girişdə mövzunun aktuallığı, tədqiqat metodları və obyektə əsaslandırılır.

«Regional bazarların tənzimlənməsi xüsusiyyətləri və onun reallaşdırılması iqtisadi siyasətin istiqaməti kimi » başlığı altında birinci fəsildə dövlətin regional inkişafının tənzimlənməsi və zəruriliyi məhsuldar qüvvələrin yerləşdirilməsinin iqtisadi effektivliyini, regional bazarın tənzimlənməsi mexanizmi və hüquqi tənzimlənmə problemləri araşdırılır.

İkinci fəsildə Azərbaycan Respublikası regionlarının iqtisadi-coğrafi şəraiti nəzərə alınmaqla, bazar iqtisadiyyatı şəraitində regional bazarın təhlükəsizlik problemləri, strateji məhsullar bazarında sahibkarlığın

inkişafı, regional inkişaf istiqamətləri və xarici ölkələrin təcrübəsindən dolğun öyrənilməsindən ibarətdir.

Buraxılış işinin sonunda tədqiqatdan alınan nəticələr və istifadə olunmuş ədəbiyyat mənbələri verilmişdir.

Buraxılış işi ilə tanışlıq göstərdi ki, onun mövzusu müasirdir, tədqiqat ardıcılıdır, tələblərə uyğundun və müdafiəyə buraxmaq olar.

X Ü L A S Ə

Bazar iqtisadiyyatı dövründə iqtisadiyyatın bütün sferalarında olduğu kimi aqrar münasibətlərin tənzimlənməsində də yeni forma və metodların işlənilib hazırlanmasını və həyata keçirilməsini zəruri edir.

Aqrar islahatlar iqtisadi islahatların tərkib hissəsi olsada, onun özünəməxsus xüsusiyyətləri də vardır. Belə ki, aqrar islahatın spesifik cəhətlərindən biri onun nəticələrinin əhalinin ərzaq təminatında və bütövlükdə əhalinin həyat səviyyəsində özünü göstərməsidir. İslahatların ilkin olaraq aqrar sahədə aparılmasına baxmayaraq onun nəticələrini bütövlükdə cəmiyyətin gündəlik həyatında hiss edir.

Dövlətin iqtisadi siyasəti ilə aqrar islahatın uzlaşması, islahatın aparılmasında sosial ədalətin və könüllülüyn təmin edilməsi, əmtəə istehsalçılarına təsərrüfat fəaliyyətinin təşkilində və öz məhsullarına sərəncam verməkdə tam sərbəstliyin təmin edilməsi, respublikanın kənd təsərrüfatı xüsusiyyətlərinin nəzərə alınması, ətraf mühiti mühafizə tələblərinə əməl edilməsi, kəndin sosial inkişafı və əhalinin sosial müdafiəsi aqrar islahatın əsas prinsiplərini təşkil edir.

Aqrar islahatların müasir mərhələsində dövlət başçısı tərəfindən qarşıya qoyulan əsas vəzifələrdən biri də ölkədə kənd təsərrüfatı məhsulları bazarının daha da təkmilləşdirilməsi və bazar şərtlərinin fermerlər üçün daha əlverişli səviyyədə təmin edilməsi ilə bağlıdır.

Ümumiyyətlə, son 10 il ərzində Azərbaycanda kənd təsərrüfatının, demək olar ki, bütün inkişaf göstəriciləri üzrə yüksək artım dinamikası müşahidə olunur.

Р Е З Ю М Е

В период рыночной экономики как во всех сферах экономики в регулировании аграрных отношений необходимо подготовка и внедрение новых форм и методов.

Хотя аграрные реформы являются неотъемлемой частью экономических реформ, они имеют свои особенности. Так одной специфической чертой аграрной реформы является то что его последствия ощущаются в продовольственном обеспечении населения и в уровне жизни населения в целом. Несмотря на то что, первоначально реформы ведутся в аграрном секторе его последствия ощущаются в повседневной жизни общества в целом.

Координация экономической политики и аграрной реформы правительства, соблюдение социальной справедливости и добровольчества в

проведении реформ, обеспечение полной свободы товаропроизводителей в организации хозяйственной деятельности и распоряжении своей продукцией, соблюдение особенностей республиканского сельского хозяйства, соблюдения требований охраны окружающей среды, социальное развитие деревни и социальное обеспечение населения являются основными принципами аграрной реформы.

Одной из основных целей поставленных главой государства в настоящем этапе аграрной реформы связано с улучшением ситуации на рынке сельскохозяйственной продукции и обеспечением более благоприятных рыночных условий фермерам.

В целом, можно сказать что за последние 10 лет в Азербайджанском сельском хозяйстве ощущается динамика высокого роста всех показателей развития.

Summary

As in all sectors of the economy to a market economy in the regulation of agrarian relations in the development and introduction of new forms and methods necessary.

Although an integral part of the agrarian reform, economic reform, has its own characteristics. Thus, agrarian reform and food security in a specific feature of the results is that the standard of living of the population as a whole. Despite the initial reforms in the agricultural sector of society as a whole, its effects are felt in everyday life.

Although an integral part of the agrarian reform, economic reform, has its own characteristics. Thus, agrarian reform and food security in a specific feature of the results is that the standard of living of the population as a whole. Despite the initial reforms in the agricultural sector of society as a whole, its effects are felt in everyday life.

Coordination of economic policy and agrarian reform government reform in the provision of social justice and volunteering producers in the organization of economic activity, and provide full freedom to dispose of their products,

peculiarities of agriculture, comply with the requirements of environmental protection, social development and rural social security basic principles agrarian reform.

In general, the agricultural sector over the past 10 years, almost all of the high growth dynamics in development.